

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

Personalhistorisk Tidsskrift 2000:1

Samfundet for dansk genealogi og Personalhistorie

Indhold

Artikler:

<i>Sebastian Olden-Jørgensen</i> : Griffenfeld igen – et essay	1
<i>Anna Rasmussen</i> : Rødder i bondemuld	14
<i>Poul Verner Christiansen</i> : Lavadel og storbønder – to stærkt sammenhængende grupper	25
<i>Knud Prange</i> : Kongens svoger og den skæve og halte pige – nogle overvejelser om et handicap	72

Orientering:

<i>Bivgt Flemming Larsen</i> : Nyt fra Norden	86
Orientering	88

Anmeldelser:

Fynske Årbøger 1998 og 1999. Redaktion Dorrit Andersen. (<i>Lise Lund</i>)	89
Steffen Elmer Jørgensen: Oversøisk udvandring. En kommenteret registrant. (<i>Jørgen Mikkelsen</i>)	90
Danskere i Berlin. Fra Brandes til Sonnergaard – en antologi. Redigeret af Susanne Bernth. (<i>Peter Hertel Rasmussen</i>)	91
Tor Flensmarck: Skånelands Medeltid. Orter och ätter. Del A. (<i>Tommy P. Christensen</i>)	92
Per Billesø: 20.000 slægtsnavne i Danmark. (<i>Lisa Elsbøll</i>)	94
Else Marie Kofod: Politikens bog om skik og brug. Traditioner, overtro og historisk baggrund. (<i>Stella Barne</i>)	94
Jydske domme og dokumenter 1440-1700. Ved H. Hertzum-Larsen. (<i>Tommy P. Christensen</i>)	95
Hans Henrik Appel: Tinget, magten og æren. Studier i sociale processer og magtrelationer i et jysk bondesamfund i 1600-tallet. (<i>Tommy P. Christensen</i>)	96
Michael Bregnsbo: Samfundsorden og statsmagt set fra prædikestolen. Udviklingen i præsternes syn på samfundsorden og statsmagt i Danmark 1750-1848, belyst ved trykte prædikener. (<i>Anne Dorthe Suderbo</i>)	97
Hans Chr. Johansen og Per Boje: En dansk nicheproduktion. Historien om Lactosan-Sanovo Holding A/S. (<i>Jan Pedersen</i>)	99

Billedet på omslaget:

Peter Griffenfeld (1635-99) er en skikkelse, der altid har fascineret, og sympatien for hans person og politik har været udbredt. Først i slutningen af det 19. århundrede kom han for de radikale historikere til at stå som indbegrebet af despoti, magtmisbrug og korrupsion. Blandt konservative og nationalt sindede borgerlige har han dog fortsat haft en høj stjerne, og det er derfor skæbnens ironi, at den eneste lokalitet i København, der bærer hans navn, Griffenfeldsgade på Nørrebro, lå og ligger i et kvarter, hvis politiske og etniske sammensætning ikke ligefrem er borgerlig. (Male-ri af Abraham Wuchters før 1671. Foto Rosenborg).

Griffenfeld igen – et essay

Af Sebastian Olden-Jørgensen

De fleste kender Peter Griffenfeld (1635-99), om ikke andet så af navn. Han er for nylig blevet biograferet – for mindst tiende gang i øvrigt. I den anledning har forfatteren gjort sig nogle overvejelser om det at gå i andres fodspor, men alligevel finde nyt. Betragtningerne knytter også an til den stående debat om den historiske biografis muligheder og berettigelse.

Det er efterhånden en kliché at bemærke, at den biografiske genre de seneste godt ti år har gjort et helt eventyrligt comeback. Se blot på serien af disputatser: Natalie Zahle, Henrik Kauffmann, Aksel Larsen, Niels Kaj Jerne, Hartvig Frisch. Den biografiske bølge synes som en naturkraft, for den lader sig ikke bremse af gentagen, principiel og teoretisk gennemreflekteret kritik af biografens relevans og berettigelse som videnskabelig genre.¹ Birgitte Possing har nok ramt hovedet på sømmet, når hun ser biografien som en mulighed for at bringe mennesket, det enkelte uerstattelige og enestående individ, tilbage i historien.² Dér, hvor strukturhistorien i både marxistiske og strukturalistiske varianter gennem mange år har lagt fortiden øde, er der nemlig opstået en uudslukkelig tørst efter mennesker af kød og blod, en tørst, som ikke kan slukkes med gode argumenter mod tørst, men netop kun med biografier. Almindelige mennesker har selvfølgelig altid vidst, at fortiden ligesom nutiden bestod af mennesker, og at det enkelte menneske med Goethes ord er »ineffabile«, ubegribeligt, uudsigeligt, uudtømmeligt og derfor uendeligt fascinerende. Nu har faghistorikerne endeligt givet efter for samme erkendelse, og med tiden skal det nok lykkes at få konstrueret et antageligt teoretisk figenblad, så vi uden dårlig samvittighed kan fortsætte med at gøre det, vi har lyst til.³

Når det er sagt, må man erkende, at den biografiske genre så sandelig ikke er én, men mange. Jeg skal her ikke opstille nogen typologi eller kriterier, men blot pege på et par praktisk betingede skillelinjer. Det er én ting at skrive en biografi om en af det 19. eller 20. århundredes selvoptagne digtere, politikere eller forskere, der har været så venlig at efterlade sig stakkevis af breve, artikler, taler, ja måske ligefrem selvbiografiske optegnelser og et bugnende privatarkiv, og hvis udsagn kan kon-

trolleres eller i det mindste kontrasteres med andres beretninger og erindringer, af og til endda i form af mulighed for interviews med endnu levende vidner. Noget ganske andet er at forsøge en levnedsskildring af en person fra en tid eller et miljø, hvor tidens tand og konventionerne ikke kun har beskåret kildematerialet kraftigt, men givet det slagside, så mange interessante spørgsmål må forblive ubesvarede.

En anden praktisk skillelinje er forskellen mellem at skrive den første biografi og så den situation, hvor personen gentagne, ja måske talrige gange har været gjort til genstand for beskrivelse og tolkning. Det reducerer ikke kun chancerne for at finde nyt kildemateriale til nær nul, men stiller frem for alt forfatteren over for den udfordring at skulle tage livtag med overleverede tolkningsmønstre for at kunne sige noget nyt.

Mit eget projekt, en biografi om vidunderbarnet, statsmanden og livstidsfangen Peter Griffenfeld (*Kun navnet er tilbage – en biografi om Peter Griffenfeld*, Gads Forlag 1999), falder i begge tilfælde i den anden kategori. Skønt der eksisterer et meget omfattende materiale til Griffenfelds liv, er det temmeligt ensidigt. F.eks. er der bevaret hundredvis af breve til ham, men kun ganske få fra ham, og perioden 1672-76 er overbelyst i forhold til den forudgående og efterfølgende tid. Og så er der det med forgængerne. Griffenfeld er blevet grundigt biograferet mindst ni gange fra Ludvig Holberg i 1735 til Knud Fabricius i 1910. Er hver sten ikke vendt (for) mange gange? Kan man virkelig prætendere at sige noget nyt, endsige noget bedre, når så mange kloge hoveder har givet deres besyv? Risikerer man ikke nemt at skrive en slem suppe af gamle travere eller i sin stræben efter originalitet at ende i det søgte og usandsynlige? Svaret på denne serie af spørgsmål må selvfølgelig overlades til anmeldere og læsere. Det, der her skal forsøges, er i essayistisk form at formulere nogle erfaringer fra det praktiske arbejde, der måske vil være af interesse for andre biografisk og personalhistorisk arbejdende historikere.

Jakobskamp

Som antydnet kan Griffenfeld ikke ligefrem regnes til Danmarkshistoriens oversete skikkelser. Han er – eller måske snarere var – kendt af de fleste bare en lille smule historisk dannede, men det er i skrivende stund faktisk over tre menneskealdre siden, han senest blev gjort til genstand for selvstændig undersøgelse og tolkning. Det var i 1910, da den unge historiker Knud Fabricius i præcis samme alder som den, der skriver disse linjer, udgav sin *Griffenfeld* og tilegnede den Troels-Lund. Blot 16 år tidligere havde rigsarkivar A. D. Jørgensen ellers forsøgt at sige det sidste ord om Griffenfeld, da han 1893-94 udgav sin *Peter Schumacher Griffenfeld* i to bind på godt tusind sider.

Rigsarkivar A. D. Jørgensen (1840-97) var en dynamisk leder af det nyorganiserede arkivvæsen og en dybt original og politisk engageret historiker, der har efterladt sig et stort og varieret historisk forfatterskab og en interessant brevvexling. Han var autodidakt og stod både politisk og fagligt i et vist modsætningsforhold til de akademisk uddannede historikere ved universitetet, som han i øvrigt skiftevis frustrerede og fascinerede ved sin evne til at skrive fængende og personligt. Sprogudviklingen har dog gjort, at hans i samtiden så højt berømmede stilistiske evner i dag snarere virker som en barriere. (Foto Det kongelige Bibliotek).

A. D. Jørgensen og Knud Fabricius var to meget forskellige historikere,⁴ men de havde begge arbejdet indgående både med Griffenfeld og hans samtid. Selv om Fabricius politisk var konservativ og derfor noget af en ener blandt danske historikere, har den senere tradition stort set tilsluttet sig hans tolkning af Griffenfeld, og der syntes ikke umiddelbart

at stå mange uafklarede spørgsmål tilbage. Kunne man gøre sig forhåbning om andet end at gengive gammel indsigt på moderne og mundret dansk? Det er selvfølgelig altid et fortjenstfuldt arbejde at holde historien levende gennem løbende genfortælling, men næppe i sig selv nogen videnskabelig udfordring eller præstation.

Her var der trøst at hente på to punkter. En klog mand, jeg engang vekslede ord med, sagde, at efter en menneskealder uden for forskningens søgelys kunne et hvilket som helst emne tages op på ny. Den historiske interesse kender jo også sine modestrømninger og ensidigheder, og man skal ikke tro, at den eng, der én gang er afgræsset, er uinteressant.

Den anden trøsterige betragtning var, at udforskningen af Griffenfelds samtid faktisk har gjort store fremskridt siden århundredeskiftet. Det gælder måske ikke i så høj grad inden for dansk historie, men i international, ikke mindst tysk forskning er der megen inspiration at hente netop for den periode.⁵ Håbet var det enkle, at skønt der ikke måtte være mange nye kendsgerninger at grave frem om Griffenfeld, så ville gammelkendte fakta og tekster nok tage sig anderledes ud i en ny belysning.

Meget godt og nyt?

Begge trøsteord viste sig at holde stik, og i forening med det gamle trick at gå kildematerialet og forgængernes argumentation efter i sømmene førte det til en vel overstået jakobskamp med de to gamle kæmper Jørgensen og Fabricius. Efter endt dyst stiller sig dog spørgsmålet, om den nye forståelse, man har kæmpet sig frem til, også er bedre, eller om den bare er anderledes? Skal man mon stemples med den gamle travert: »Der er meget godt og nyt i denne bog, trist bare at det gode ikke er nyt, og det nye ikke godt!« Denne dom bør som sagt overlades til anmelderne og læserne, men der kan dog anstilles en enkelt, principiel betragtning.

Det gælder jo for fortiden generelt, at den ændrer sig hele tiden. Eller sagt på en anden måde: Vort syn på den ændres og udvikles, uden at man nødvendigvis må opfatte ældre historiske fremstillinger som forkerte. Inden for mange naturvidenskabelige discipliner kan man roligt kassere ti eller tyve år gamle værker som forældede, men blandt de humanistiske fag har vi charmen – og byrden – ved en en lang faglig hukkommelse med talrige klassiske værker, der ikke er mere forældede, end at man kan og bør læse dem med udbytte. Historiske analyser erstatter kun delvist hinanden, men supplerer tiere ved at drage snart den ene, snart den anden side frem. Det gælder al historisk forskning, men når

talet er om biografier, er det næsten indlysende banalt, at forskellige historikere – ligesom i hverdagslivet – kan kende én og samme person umådeligt godt og alligevel karakterisere ham eller hende forskelligt og på hver deres måde sandt. Det er jo mennesker, der skildrer mennesker, og ikke en computer, der tæller flyafgange. Sætter man sagen på spidsen, kan man sige, at historiske biografier på en måde er »personlige erindringer« om den biograferede med alt, hvad det indebærer af privilegeret indsigt og indlysende subjektivisme. Om man vil finde denne betragtning opmuntrende eller nedslående, afhænger nok både af viden-skabssyn og gemyt. Det betyder selvfølgelig ikke, at alle biografier om én og samme person er lige gode – et par af dem om Griffenfeld er decideret ringe, og jeg sætter personligt A. D. Jørgensens biografi højt over Fabricius' – men blot at forestillingen om den »definitive biografi« er en lygteemand.

Life and times

I forordet til sin biografiske klassiker *Eminent Victorians* (1919) skriver Lytton Strachey: »Human beings are too important to be treated as mere symptoms of the past«. Denne herligt polemisk tilspidsede formulering rummer en helsebringende indsigt, men skal dog ikke afholde os fra at anvende personer som »vinduer« til tider, miljøer og begivenheder i fortiden. Hvor »bred« og »dyb« udsigten er, afhænger af den person, man vælger at skildre, men så sandelig også af historikerens måde at gribe det an på. Hvem har i øvrigt sagt, at der altid følger en perspektivforvriddning af at tage udgangspunkt i et enkeltindivid? Det kan lige så vel være, at man ved at skildre ét menneskes livsvej, produktion og miljø får øjnene op for sammenhænge og forhold, man ellers ikke ville forbinde med hinanden.⁹

En ting er dog at anvende den biograferede person som vindue med vid og bred udsigt til fortiden. Noget andet er, når overleveringens tilfældighed for visse perioder eller sider af den biograferedes liv efterlader så få brikker til en afrundet skildring, at historikeren griber til det hjælpemiddel at fortælle om de begivenheder og miljøer, som antagelig eller muligvis, men ikke sandsynligvis, har betydet noget for den biograferede.

Griffenfeld var f.eks. i England, da Cromwell døde, republikken faldt og Karl II tog sin halshuggede faders trone i besiddelse. Både A. D. Jørgensen og Knud Fabricius antog, at Griffenfeld ved denne lejlighed blev politisk vakt og fik øjnene op for kongedømmets fordele. Det lyder meget plausibelt, men vi aner ikke, om det er rigtigt. Faktisk er der indicier for, at han begravede sig i bøgerne og lod verden gå sin skæve gang.

Knud Fabricius (1875-1967) skrev sin Griffenfeld-biografi i 1910, og selv om den fik en hård anmeldelse af J. A. Fridericia i *Historisk Tidsskrift*, har den haft stor gennemslagskraft, ikke mindst i sit positive syn på Griffenfelds person. Det er egentlig kun C. O. Bøggild-Andersen, der i *Dansk Biografisk Leksikon* (2. udg. 1936) fastholdt et negativt billede af ham. Det kan delvis forklares med Bøggild-Andersens forbundethed med den radikale historikertradition, men skyldes givet også, at Bøggild-Andersen havde sit eget bud på 1600-tallets største statsmand, nemlig Hannibal Sehested, og den plads skulle nødtigt optages af Griffenfeld. (Foto Det kongelige Bibliotek).

Man kan have været i Berlin, da Muren faldt, uden at have andet i erindringen bagefter, end den pige, man fik lagt ned, de penge man mistede, og de tømmermænd, man vågnede op med dagen efter. For slet ikke at tale om at de samme dramatiske begivenheder kan tolkes meget forskelligt og lede til modsatrettede konklusioner. To brødre, begge medicinstuderende, begge senere læger, deltog i modstandsbevægelsen, blev fanget og sendt til KZ-lejren Porta Vestphalica. Den ene gjorde denne erfaring til katolik, den anden blev ateist.⁷

Der er med andre ord ingen tvingende grund til at antage, at det, som historikerne siden har identificeret som tidsåndens vindretning,

også er blevet opfattet på samme måde af den biografiske hovedperson. Her må man som historisk forfatter have mod til at bekende sin uvidenhed og nøjes med at »supplere« med almen historie, dér hvor man har bare antydningen af fodfæste i kildemateriale med relation til personen.

Tolkningsnøgle

En af vore hjemlige kritikere af den biografiske genre har ved en lejlighed hævdet, at det ikke er den store kunst at skrive en biografi: Hoved og hale giver jo sig selv i form af fødsels- og dødsdato, og med udgangspunkt i et enkelt menneske er skelettet givet på forhånd, så den kritiske, videnskabelige strukturering og vægtning af stof og forklaringer nærmest af sig selv falder bort, ikke mindst hvis forfatteren »kan skrive«. ⁸ Denne form for kritik er et tvægget sværd, fordi den er karikeret. Det ville svare til at affærdige kvantitativ historie som bare det at finde en passende serie arkivpakker for derefter at vende blade fra en ende af og tælle sammen til sidst. Selvfølgelig kan man skrive biografier, der bedst karakteriseres som løst organiserede materiale- og anekdoter samlinger, hvis nytte i bedste fald består i at fungere som stenbrud for senere tolkninger. ⁹ Eller man kan i sin iver efter at placere sin hovedperson i den bredest mulige sammenhæng forfalde til noget, der hverken er fugl eller fisk, hverken en ordentlig biografi eller en fornuftig historisk afhandling. ¹⁰

Den angelsaksiske tradition for »life and times«-biografier er i den sammenhæng en værdifuld inspiration, men der er altid tale om en balancegang mellem fokusering på personen og inddragelse af den samtidige ramme. Nu er der ikke i sig selv noget galt med balancegang. Den er vi kaldede til at forsøge på så mange forskellige måder, når vi sætter pen til papir og formidler frugten af vore studier. Afgørende for resultatet bliver, om biografien tilbyder en tolkningsnøgle, der tillader læseren at orientere sig og opfatte de mange forskellige aspekter som sider af en helhed og en sammenhæng og ikke blot som et kalejdoskop. Her vil nogen måske råbe vagt i gevær og indvende, at intet menneske lader sig reducere til en formel – jf. Goethes ovenfor nævnte diktum – og er man socialkonstruktionistisk inspireret, vil man måske overhovedet vægre sig ved at operere med stabile identiteter, der kan beskrives entydigt. Hvis man ser sådan på det, bør man måske lade biografien ligge. Efter nærværende forfatters opfattelse er man nemlig forpligtet til at præsentere en konsistent tolkning af den biograferede person og hans eller hendes indsats, værk eller hvad det nu måtte være. Det er ganske simpelt et genkrav, som man må honorere. På den anden side skal man heller ikke

gøre sin tolkning til mere end den er: et bud på en sammenhæng, hvis forhold til andre tolkninger lige så godt kan være komplementært som antagonistisk. Jf. det allerede sagte om den definitive biografi som en lygteemand.

Indkredsningbiografi

Tolkes skal der altså, hvis man ikke vil lade læseren i stikken og abdicerer fra ethvert krav om videnskabelighed, men hvordan? Nogle forfattere vælger at stikke læseren en tolkningsnøgle i hånden allerede på første side, mens andre fremlægger deres stof i mere objektiv form og præsenterer deres helhedsforståelse som en afsluttende vurdering. Der findes selvfølgelig mange mellemveje mellem den anmassende vejledning af læseren og den tilsyneladende objektivisme. I Griffenfelds tilfælde valgte jeg en strategi, som man kan kalde indkredsning, og som har mange fællestræk med den måde, man i dagligdagen lærer andre at kende på.

Når vi første gang møder et andet menneske, har vi altid nogle forestillinger om vedkommende, enten gennem det, vi har hørt og læst, eller bare i kraft af det umiddelbare indtryk, personen gør. Med tiden udbygges, justeres og nuanceres det første indtryk, indtil vi når det punkt, hvor vi kan sige, at vi kender vedkommende, næppe til bunds, men alligevel. Undervejs i forskningsprocessen kan det gå ligesom i det almindelige liv, at man pludselig opdager sider, man ikke drømte om fandtes hos den anden, og som helt kuldkaster det billede, man først havde dannet sig. Når man fremlægger sine resultater på skrift, vil man dog normalt undlade at forvirre læseren med den slags opdagelser og i stedet lægge fremstillingen til rette som en gradvis vækst frem mod et helhedsbillede. Hvor langt man som forfatter kan føre sin læser i denne proces, afhænger både af én selv og kildematerialet.

I mit tilfælde måtte jeg på et tidspunkt sande, at det ikke var kildematerialets skævheder, men Griffenfeld selv, der satte grænser for, hvor tæt jeg kunne komme på ham. Han var en person, der holdt kortene tæt op til brystet, og som ikke blottede sig over for nogen – i hvert fald ikke på skrift. Da jeg havde gjort denne erkendelse, afstod jeg fra at forsøge at presse kildematerialet yderligere og glædede mig i stedet over, at den i første omgang negative indsigt kunne vendes til en karakteristik af Griffenfeld, der harmonerede med min grundlæggende forståelse af ham som et »retorisk menneske«.

Det gælder derfor for min Griffenfeld-biografi, som det sikkert gælder for så mange andre, at hovedpersonen lader sig indkredse fra forskellige sider, men på ikke så få centrale punkter unddrager sig analyse.

Om glasset så ender med at være halvt fuldt eller halvt tomt er vel et spørgsmål om temperament.

I en sådan indkredsningbiografi kan det være hensigtsmæssigt at hjælpe læseren med at blive på sporet, og man bør ikke holde sig for god til en mådeholden brug af litterære virkemidler. Hermed menes ikke afsnit af typen: »Det var en mørk og stormfuld nat«, men derimod kompositoriske tricks som flashback, antydning/foregribelse af kommende begivenheder og illustrative eksempler. Det er ikke uvidenskabeligt, men elementer af en tolkningsstruktur, som ikke kun behøver at komme til udtryk i akademisk klartekst.

Teoriens nytte

I visse kredse taler man gerne om historiefagets mangel på teoretisk refleksion, og selv om det nok ikke afholder ret mange fra at forske og skrive, kan man jo godt få lidt dårlig samvittighed. Jeg følte mig derfor forpligtet til at foretage nogle teoretiske sonderinger, da jeg gik i gang med Griffenfeld. Det første, der slog mig, var den grundlæggende forskel på den hjemlige debat og de spørgsmål, der optager forskere i den romanske, germanske og angelsaksiske verden. I Danmark er det i ret vid udstrækning lykkedes professor Niels Thomsen at få debatten til at dreje sig, *om* man bør skrive biografier eller ej. I udlandet diskuterer man – med undtagelse af Frankrig i de mest *Annales*-dominerede årtier¹¹ – ikke *om*, men *hvordan* man bedst skriver biografier. I den angelsaksiske verden eksisterer der ikke kun en regelret biography-industry, men også et respektabelt laug af litterater og historikere, der definerer biografien som deres speciale og systematisk skriver den ene efter den anden.¹² Ved universitet i Honolulu på Hawaii findes sågar et Biographical Research Center, der siden 1978 har udgivet tidsskriftet *Biography: an interdisciplinary Quarterly*.

Denne horisontudvidelse var lidt af en befrielse, men når det er sagt, var der ud fra min specielle synsvinkel ikke forfærdelig meget relevant stof at hente i den internationale teoretiske debat. Det skyldes ganske enkelt, at biografi-industriens hovedproduktion omfatter personer fra det 19. og 20. århundrede, og blandt dem spiller forfattere (literary biography) en meget stor rolle. Desuden kredser især den amerikanske debat om emner, der lå fjernt fra mine problemstillinger, såsom forholdet mellem selvbiografi og (fremmed)biografi samt alle de spørgsmål, der er affødt af de stigende krav om politisk korrekthed og det i USA allestedsnærværende køns- og raceperspektiv.

Jeg faldt dog over et bidrag, som var så tankevækkende, at jeg ikke vil afstå fra at bringe et uddrag. Det drejer sig om en artikel fra 1981

af en italiensk diplomat ved navn Sergio Romano.¹³ I artiklen tager den gode mand udfordringen fra marxismen og *Annales*-skolen op. Den sejrige *Annales*-skole havde på det tidspunkt så godt som knust den historiske biografi under vægten af »la longue durée«,¹⁴ og Romanos overvejelser i den anledning er et tankevækkende bidrag til debatten om forholdet mellem struktur og person. En af de centrale passager lyder som følger:

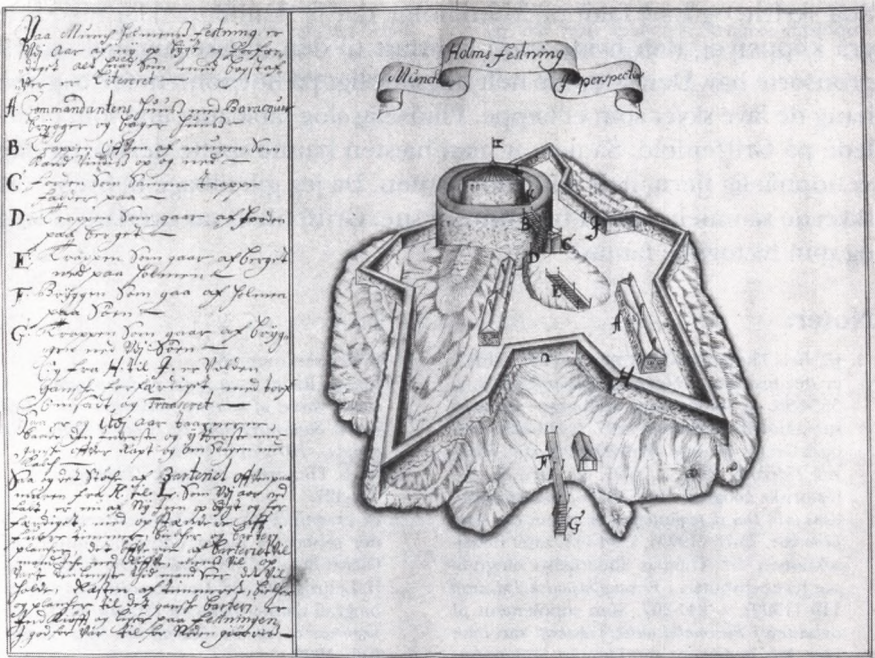
»Hvis vi afstår fra at fortælle enkeltindviders livshistorie og i stedet begrænser os til at placere dem inden for rammerne af historiske abstraktioner som f.eks. økonomisk imperialism, klassekamp, borgerlig verdenskultur, så ender det med at blive uforståeligt. For kun det enkelte menneske kan i sig selv skabe en syntese mellem de mest forskelligartede, hvis ikke ligefrem modsatrettede impulser såsom økonomisk fordel og religiøs overbevisning, traditionsbundne tankemønstre og forføreriske utopier. Og når en sådan syntese én gang er virkeliggjort i et enkeltindivid, kan den blive model for andre mennesker og på den måde få historisk gennemslagskraft.«

I forhold til Griffenfeld betød det, at jeg pludselig kunne se, hvordan romantikkens dyrkelse af geniet, forstået som den originale, selvstændigt og uafhængigt skabende ener, havde forvredet perspektivet på Griffenfelds historiske rolle. A. D. Jørgensen kommer f.eks. flere gange ind på Griffenfelds manglende originalitet og hans receptive begavelse. Den udtalte præmis var, at kun hvis Griffenfeld selv havde fundet på Kongeloven, var den en præstation. Kun hvis ingen andre havde tænkt de tanker, han satte i værk, var han en stor statsmand. Romanos essay hjalp mig til at se det urimelige i det og til at kunne opfatte Griffenfeld som den, der i sin person skabte en bæredygtig syntese af andres heterogene idéer, uforløste modsætninger og politiske dilemmaer, en syntese som andre kunne bruge og leve på, og som enevælden som politisk system levede højt på i mange, mange år.

Indlevelse og udlevelse

Det gælder vist for alle forfattere af biografier, at de indlever sig istanden for deres studier og til dels identificerer sig med den. Dette forhold er kun et principielt problem for den, der med ufordøjet positivisme i maven ser en modsætning mellem indlevelse og erkendelse. For den biografiske forfatter består imidlertid den praktiske udfordring i at holde balancen mellem indlevelse og distance, eller rettere sagt: at gå gennem indlevelsen og genvinde distancen, for uden distancen kan man ikke skrive – eller i det mindste skrive godt.

For nogle tager dette problem dramatiske, næsten neurotiske former,

Munkholm er en lille klippeø i Trondheimsfjorden. I middelalderen husede den et kloster, men i 1659-61 blev ruinerne bygget om til en søbefæstning, der siden adskillige gange blev ombygget og udvidet. Schumachers celle lå på anden sal i det centrale fæstningstårn. Derfra kunne han gennem et vindue se ind mod byen. Blandt dem, der kiggede den anden vej, var den norske digterpræst Petter Dass (1647-1707), der ofte kaldes den »norske Kingo«. Han skrev bl.a. disse vers om fangen på Munkholm: »Midt i den tunge skæbnes vand/du Grif med magt indstænges./Dit hoved vel indstikkes kan, /dit mod dog ej betvinges./Blandt høje mænd du som et lys/i forstum stod og glandset,/men blandt gevær i våbenhus/du siden blev indskanset./Nu frygtes ej kanoners skud./de kan dig ikke rokke./Dog har dit rygte sådan lyd/som største kloster-klokke.« (Farvelagt tegning 1696, Rigsarkivet, Krigskancelliet, Indkomne sager vedr. Norge. Foto Rigsarkivet).

der kræver psykologbistand. I mit tilfælde kom forløsningen på en tur til Trondheim i Griffenfelds fodspor. Som bekendt tilbragte Griffenfeld de sidste godt 18 år af sit liv på den befæstede klippeø Munkholm ud for Trondheim. Jeg ankom først i februar, og på den tid af året kan man ikke besøge Munkholm. Jeg var derfor henvist til at stå på kajen og skue ud mod øen, der kun ligger knapt to kilometer ude. Vejret var halvkoldt, og ude over fjorden lå snetunge, blåsorte skyer og dækkede for fjeldene på den anden side. Over Trondheim og et stykke ud i fjorden var det

dog skyfrit, og lyset faldt på Munkholm, der lå skinnende klar med sine grå klipper og den hvide sne i kontrast til den mørke himmel og det grønsorte hav. Den svævede helt bogstaveligt på horisonten, for bag øen hang de lave skyer som et tæppe. Pludselig slog tableauet mig som et bilde på Griffenfeld: Så nær at man næsten kunne spytte derud, og dog så uopnåelig fjern, helt ude i horisonten. Da jeg gik tilbage til byen, trak skyerne sammen, og det begyndte at sne. Griffenfeld var overladt til mig og min historiske fantasi.

Noter:

1. Jf. Niels Thomsen: »Historien om frk. Zahle – er det historie?«, *Historisk Tidsskrift*, 1992, s. 353-358, og »Biografiens nye bølge – en skæv sø?«, *Historisk Tidsskrift*, 1997, s. 414-429; men også Grethe Jensen: »Politisk biografi«, *Historisk Tidsskrift*, 1991, s. 76-91, og »Den danske historiske biografi efter 1970«, *Mangfoldighedens pris. Dansk faghistorie – en status. Den tyske historiker*, 75-76 (1997), s. 94-111, samt debatsektionen om Thomas Söderqvists biografiske Jerne-disputats i *Personalhistorisk Tidsskrift* 119 (1999), s. 247-307. Som supplement til debatten i *Personalhistorisk Tidsskrift* kan man læse Jan Pedersens og Thomas Söderqvists meningsudveksling om samme emne i *Historisk Tidsskrift* 1999, s. 480-498.
2. Birgitte Possing: »Et essay om historisk biografi«, *Personalhistorisk Tidsskrift*, 1994, s. 78-90, særligt s. 82-83.
3. Bernard Eric Jensen & Anne Birgitte Richard: *Livet fortalt*, Roskilde 1999; Sidsel Eriksen: »Biografi som lakmus-papir. Overvejelser omkring den socialhistoriske biografi«, *Historisk Tidsskrift*, 1996, s. 160-183; Sune Åkerman, Ronny Ambjörnsson & Pär Ringby (red.): *All skriva människan*, Stockholm 1997.
4. Det autoritative værk om dansk historiografi fra det kildekritiske gennembrud til ungdomsoprøret og masseuniversitet mangler stadig, men man kan orientere sig i Erling Ladewig Petersen: »Omkring Erik Arup: Struktur og grænser i moderne dansk historieforskning (ca. 1885-1955)«, *Historisk Tidsskrift*, 1978, s. 138-182; Harald Ilsoe & Kai Hørby: »Historie«, *Københavns Universitet 1479-1979*, bd. 10, s. 426-457 (forfattet af Kai Hørby); *Linier i dansk historieskrivning i nyere tid (ca. 1890-1950)*. Udgivet i anledning af *Historisk Samfunds 75 års jubilæum af Den danske historiske Forening*, Kbh. 1976; Søren Mørch (red.): *Danmarks historie. Bind 10. Historiens historie*, Kbh. 1992.
5. Jf. Sebastian Olden-Jørgensen: »Den ældre danske enevælde 1660-1730. Et historiografisk essay«, *Historie* 1998, s. 291-319.
6. Jf. Eriksen (note 3).
7. Jørgen Kieler (red.): *En modstandsgruppes historie, skrevet af tidligere medlemmer af Fri Danmarks Studentergruppe og Holger Danskes 2den gruppe – HD2*, Kbh. 1982.
8. Niels Thomsen i *Historisk Tidsskrift*, 1997, s. 421-422.
9. Et eksempel på en sådan materialesamling, der senere er blevet udnyttet, kunne være Gustav Scherz: *Niels Stensen. Eine Biographie*, I-II, Leipzig 1987-88. Denne posthumt udgivne biografi danner basis for Miriam Mortensen: *Skønnest af alt. En biografi om Niels Steensen*, Kbh. 1993.
10. Det herostratisk berømte eksempel på dette er C. O. Bøggild-Andersen: *Hannibal Sehested. En dansk Statsmand*, I-II, Kbh. 1946, Århus 1970, men for så vidt er A. D. Jørgensens Griffenfeld-biografi også et godt eksempel.
11. Om *Annales*-skolen, opkaldt efter det af Lucien Febvre og March Bloch 1929 stiftede tidsskrift *Annales d'histoire économique et sociale* (prædikaten er ændret flere gange siden), se Inga Floto: *Historie. En videnskabshistorisk undersøgelse*, Kbh. 1996, s. 110-120 (+ oplag under *Annales* i registeret).
12. Donald J. Winslow: *Life-writing: a glossary of terms in biography, autobiography, and related forms*, Honolulu 1995; Anthony M. Friedson: *New directions in biography*, Honolulu 1981; Grete Klingenstein m.fl. (red.): *Biographie und Geisteswissenschaft. Aufsätze zur Theorie und Praxis biographischer Arbeit*, München 1979; Ira Bruce Nadel: *Biography: fiction, fact and form*, London 1984; John Batchelor (red.): *The Art of Literary Biography*, Oxford 1995; Dale Salwak (red.): *The Literary Biography. Problems and Solutions*, London 1996. Ingen bør i den sammenhæng snyde sig selv for A.S. Bvatt: *Posevion: a Romance*, London 1990 (dansk ovs., *Bevættelse. en romance*, Kbh. 1992).
13. Sergio Romano: »Biographie et historiographie«, *Revue d'histoire diplomatique*, 86, 1982, s. 43-56.

14. »La longue durée«, ordret »den lange varighed« signaliserer, at det egentlige, det betydningsfulde og det interessante i historien ikke er begivenhederne, men de træge og

dybtliggende strukturer, der først afslører sig, når man analyserer længere tidsforløb, gerne nogle hundrede år. Jf. i øvrigt note 11.

Rødder i bondemuld

Af Anna Rasmussen

Før eller senere ender næsten al slægtsforskning ude på landet, sommetider i firlængede gårde, sommetider i jordløse huse. Vil man vide et og andet om det liv, der udfoldede sig der, er der mange kilder at opsøge.

Landbohistorien er hele folkets historie. Det er den, fordi den allerstørste del af befolkningen indtil slutningen af 1800-tallet var landboer. Det er en erfaring, mange slægtsforskere har gjort. Bedst som man troede sig fast forankret i hovedstadens eller købstadens borgerskab, så viste det sig, at korngrossererens og kobbersmedemadammen havde en fortid som bondefødt. Begge havde på et tidspunkt pillet halmen af hår og tøj, pudset træskoene og begivet sig ind til den by, der ude fra landet tog sig så forjættende ud.

Rødder i bondemuld

Der er altid foregået en vandring fra land til by. I nogle slægter ligger den langt tilbage. Måske var det en af 1700-tallets stavnsbundne karle, der en dag tog benene på nakken og søgte ind til den store by, hvor han med en rømningsdom hængende over hovedet, støt – omend den første tid lidt uroligt – arbejdede, handlede og snød sig frem i verden, fortien- de og fortrængende alt om sin landlige oprindelse.

Den store afvandring fra landet måtte vente på byernes fabrikker. De kom sammen med et udbygget trafiknet i sidste halvdel af 1800-tallet. Landarbejderne blev industriarbejdere, flyttede ind i baghuse og lejeka- serner, giftede sig og stiftede familie sammen med de piger, også fra lan- det, der tjente i byernes forhuse.

De der klarede sig bedst, blev efterhånden borgerskab. Andre forblev byproletariat, og størstedelen lejrede sig midt imellem. Bondelandet, det var noget, man havde lagt bag sig, selv om det forblev en del af erin- dringen, enten mindet om det tabte paradys eller forkomne og forfros- ne hyrdedrengemareridt.

Nogle slægtsforskere har et tyndt og spinkelt landligt rodnet. Andre har en solid dominans af bønder og husmænd i slægten, og der findes

stadig enkelte, der kun har bondefødte på anetavlen. Slægten sidder måske den dag i dag, omend yderst på bænken, i den gård, der har dannet rammen om familiens liv i flere hundrede år.

Landboer og bondefødte

De bondefødte var ikke de eneste, der boede på landet og var afhængige af landbruget. Der var ejerne og brugerne af det privilegerede, næsten skattefrie hartkorn. Det var hovedgårdsejere, præster og degne. Der var de allerfattigste, en broget flok af medfødt eller erhvervet elendighed. De var landboer som alle andre, men udgjorde på grund af deres manglende evne til at holde sig selv i live en gruppe for sig.

Hovedgårdenes måske adelige familier tilbragte i hvert fald en del af året på deres godser. Både de og godsfunktionærerne ville have sig meget frabedt at blive regnet til bondestanden; men en slags landboer var de ikke desto mindre.

For hvert kirkesogn eller to vil der være en præst; men selv om han boede i en gård midt i landsbyen, var han først og fremmest embedsmand, forkynder og vogter af den rene evangeliske lære. Selv om han

Det kunne i heldigste tilfælde være en livslang god oplevelse at have haft sin barndom på landet, selv om den rummede meget mere end en fastholdt sommeridyl. Børnene kunne se frem til, at deres legekammerat og kæledægge i slagtemånedens ville ende sine dage i saltkarret og som røgede fårelår og spegepølser. (Foto i Hylke Lokalhistoriske Arkiv).

var mere travlt optaget af præstegårdens drift og optælling af bøndernes tiende-neg end af sjælesorg og kirketugt, så var han højt hævet over den almue, der udgjorde hans menighed.

Præstens medhjælper, degnen, hørte heller ikke til bondestanden; men han stod bøndernes verden langt nærmere, end præsten gjorde, socialt placeret mellem husmænd og gårdmænd. Degnene forsvandt med skoleloven 1814, og landsbyskolernes lærere overtog de fleste af degnens arbejdsområder og plads i bondesamfundets rangorden.

Det er ikke så meget beboerne på hovedgårdene og i præste- og degnegårdene, der volder slægtsforskere kvaler. En stor del af deres historie kan findes i adelsårbøger, i hærens og centraladministrationens historie og i Wibergs og andres præstehistorier. De var næsten alle bærere af slægtsnavne, der gør dem forholdsvis lette at komme på sporet af.

Det er de bondefødte, der volder de største kvaler. Derfor skal der gøres mest ud af dem. De var så mange, og de kan være vanskelige at skelne fra hinanden. Karakteristisk for bondefamilierne var det traditionsbundne og alt andet end fantasifulde navnevalg til børnene. De faste opkaldeskikke bevirkede, at det blev de samme navne, der gik igen og igen. Det havde været til at bære, hvis den samme konsekvens havde været til stede, når det gjaldt de bondefødtes efternavne. Her var til gengæld ingen ende på opfindsomheden. Den samme mand kunne være bærer af alt for mange navne. Hvem kan uden videre afgøre, om Mads Jensen, Mads Rask, Lille Mads og Mads Krølletå levede side om side i deres fælles landsby i 1740-erne, om der var to, der delte fire navne, eller det var den samme mand, der bar rundt på dem alle? Den sikre identifikation af aner med almindelige eller uofficielle navne er et af slægtsforskningens store problemer.

Landbohistorien

Takket være de fleste slægters mange bondefødte er landbohistorien ikke til at komme udenom. Den fortæller ganske vist hverken om den ene eller den anden Mads; men den er god at blive klog af, hvis forfædrene og -mødrene skal være andet og mere end navne og yderår for fødsel og død.

Læser man om landbruget gennem tiderne, dets udøvere og deres mange problemer, får man efterhånden en nogenlunde sikker fornemmelse af, hvad der foregik ude på landet, mens forfædrene levede derude, hvordan krige og økonomiske kriser trak deres dybe spor, og hvordan den lovgivning var, der skiftevis gav bønderne større eller mindre spillerum og som afstak grænserne for udfoldelse og bevægelighed.

Da slægtsforskning skal afpasses en dagligdag, et familieliv og andre

gøremål, er det begrænset, hvor megen landbohistorie der bliver tid til at fordybe sig i. Skal man samtidig tilgodese sine håndværker- og sømandsaner, slægtens embedsmænd og arbejdsmænd og fattiglemmer, så begynder det at knibe. Derfor gælder det om at finde frem til de bøger, der rummer de fleste relevante oplysninger om mest muligt.

Slægtsforskere kan slå næsten alle deres fluer med ét smæk ved at bære Axel Steensbergs *Dagligliv i Danmark* hjem fra biblioteket. Det er fire tykke bind, og de beskriver det liv, der udfoldede sig fra midt i 1600-tallet og 300 år frem, den periode hvori så godt som al slægtsforskning foregår. Oven i købet er historien om nationens dagligliv så levende og spændende fortalt, at det er en lyst at læse den.

Den egentlige landbohistorie er så omfattende, at ingen kan overkomme at læse mere end en del af den. Det, slægtsforskere har brug for, er ikke fremstillinger af bønderne som alverdens trælle, som ædle vilde eller som det agrare småborgerskab. Det gælder om at finde frem til nogle få forholdsvis objektive og lidenskabsløse landbohistoriske hovedværker, bøger der kan vendes tilbage til, efterhånden som de mange spørgsmål melder sig. Det vil spørgsmålene uvægerligt gøre for en slægtsforsker, der ønsker at vide noget om sine aner, og som giver sig tid til at arbejde med sine kilder og tid til at falde i staver og i forundring over det læste.

Hvad ville det egentlig sige at være fæstebonde? Hvad betød vornedskab og stavnsbånd, og var det særlig statusgivende at være selvejer? Mindst en generation vil have været involveret i landboreformer, i udskiftning, udflytning og udparcellering. Ingen har undgået at mærke eller blive mærket af strukturændringer og økonomiske kriser.

Optræder ens forfar som gårdmand ved det første barns dåb og som indsidder eller fattiglem da det sidste barn bliver døbt, så behøver han ikke at have været en ugidelig bonde eller mere fortrukken end så mange andre. Han kan blot have overtaget sin gård i en økonomisk urolig tid fx. lige før eller kort tid efter statsbankerotten 1813. Konjunkturer og lovgivning ændrede både udvikling og det enkelte menneskes livsforløb.

I 1793 greb forordningen af 13. maj 1769 om selvejerbønder ind i et par unge menneskers liv og gav en slægtshistorie et helt andet forløb, end der var lagt op til. En bondekarl havde i fire år været kæreste med naboens datter. Han fik skøde på sin fars selvejergård, og trolovelsen fandt sted og blev indført i kirkebogen. Kort tid efter skrev pigen til den unge mand – med sin far stående stor og truende bag sig – at det bryllup blev der intet af. Hun havde søgt og fået kongens tilladelse til, at trolovelsen blev hævet. Det brev gjorde ondt, for ikke blot elskede karlen pigen; men det var lige før høst, og han manglede en kone til gården.

Den unge mand kendte godt forordningen af 1769. Den gav selvejerne ret til at bestemme, hvem af deres børn der skulle overtage gården og på hvilke vilkår, også selv om der intet blev til de andre børn. Fordi han var et venligt menneske, havde den unge mand optaget et lån i sin gældfri gård og givet sine søskende 100 rdl. hver. Da svigerfar hørte det, blev han rasende og tvang datteren til at give kæresten løbepas. Det er ikke hver gang, gode gerninger bærer lønnen i sig selv. I folketællingen 1801 gik den vragede svigersøn stadig alene på sin gård som en nu halvgammel ungkarl, og hans ungdoms- og eneste elskede var gift med en anden gårdmand i byen.

Hvis en slægtsforsker finder en af sine formødre trolovet med en Laurs og et halvt år senere gift med en Niels, så behøver det ikke at være præsten, der har kludret. Der vil altid være en fornuftig forklaring, og kan man finde frem til den, så får man i tilgift en god omend sørgelig historie.

Det er langt fra alle gåder, der kan løses. Megen viden om forfædrene er begravet sammen med dem; men der er også meget, der kan findes forklaring på, hvis slægtsforskeren giver sig god tid og udvider sin historiske verden ved at læse og ved at inddrage andre kildegrupper end de mest almindelige.

Ejendomshistorie

På grund af de bondefødtes forkærlighed for at hedde næsten det samme allesammen og deres noget lemfældige omgang med efternavne og kaldenavne, vil der ofte blive en tvivl siddende i slægtsforskeren. Er det nu den rigtige Jens Jensen, jeg har fundet frem til? Hvis oplysningen alene stammer fra kirkebøger og folketællinger, kan tvivlen være velbegrundet. Er både den ene og den anden Jens død som aftægtsmand uden at efterlade sig noget, findes der ikke engang et skifte, der måske kunne have kastet lys over den usikre forfar.

Den bedste hjælp til afstivning af en spinkel og usikker anerække er den ejendomshistorie, der knytter sig til slægten. De allerfleste opnåede på et tidspunkt af deres liv at have fæstebrev, tinglyst skøde eller lejekontrakt på den gård eller det hus, de boede i. Ejendomshistorien er kun en del af den mangfoldige landbohistorie, men et godt udgangspunkt for slægtsforskere, fordi den knytter sig til det, de allerede arbejder med.

Hvis man har sin – af bondefødte dominerede – anetavle foran sig, er det let at se, hvem af forfædrene der midt i 1800-tallet var i sin bedste alder. Deres navne vil næsten altid kunne findes i matriklen af 1844. Matriklerne ligger herredsviis ordnet i amtstuearkiverne. Her vil ejere og

brugere af fast ejendom være anført med navn sammen med gårdens eller husets matrikelnummer. Ved hjælp af matrikelnummeret og de realregistre, der blev påbudt i 1845, er det let at følge ejendommens historie frem i tiden. I realregistre findes ikke blot ejerskifter med de tinglysningsdatoer, der gør skøde- og panteprotokollerne overkommelige at arbejde med, men også navnene på de private långivere, der var almindelige, indtil kreditforeningerne overtog markedet. Långiverne er værd at notere sig, fordi de ofte vil være familiemedlemmer. Der kan være en oplysning om, hvor en køber kom fra, eller hvor sælgeren flyttede hen. Med lidt held kan der findes en god del personalhistorie i ejendomshistorien.

Det er ingen sag at nærme sig nutiden ud fra realregistre. Det kan volde større vanskeligheder at komme bagud; men da matriklen af 1844 var undervejs i 40 år, vil de forarbejder, der ligger i matrikelsarkivet, være en hjælp til at fastholde identifikationen af en ejendom, der endnu ikke er forsynet med sit nuværende matrikelnummer.

Det er langt fra alle skøder, der blev tinglyst. Gik en gård i arv, foretrak både køber og sælger ikke så sjældent at spare de dyre stempelpenge. Gården blev jo i familien. Derfor kan den eneste mulighed være at gå til amtstuernes skattehovedbøger. De er store og uhåndterlige, og der er mange af dem; men det skattebetalende hartkorns skiftende ejere vil være at finde her.

Godsarkiver

Kommer slægtsforskeren ved hjælp af tinglyste skøder og skattehovedbøger tilbage til det første selveje, bliver arbejdet sommetider lettere, sommetider aldeles håbløst. Det kommer an på, om forfædrene har været fæstere under kronen eller en af de store hovedgårde med skriverstue, orden i tingene og respekt for den lov, der i 1719 påbød, at alle fæstebreve skulle indføres i protokoller. Hvis disse er bevarede og afleverede til et landsarkiv, så er det ikke vanskeligt at følge de skiftende generationer i fæstegårdene. Selv om arvefæstet ikke var lovbeftet, var det gældende praksis, når det overhovedet lod sig gøre.

Alt for ofte viser det sig, at der er bevaret meget lidt eller slet intet fra de private godser. Måske er godsarkivet aldrig afleveret. Findes der intet, er der intet at stille op; men er der et arkiv, vil det være umagen værd at gå det igennem. I heldigste tilfælde kan der ligge ældre matrikler og jordebøger, måske landgilderegnskaber og hoveriprotokoller, hvor fæsterens navne er noteret.

De mest begunstigede slægtsforskere har rytter- eller krongodsbønder i anerækken. En del af det kongelige gods blev omkring 1670 udlagt

til underhold for rytteriet, og i heldige tilfælde kan ryttergodsernes arkiver rumme ubrudte rækker af skifte- og fæsteprotokoller fra 1680-erne og indtil godserne blev solgt ved auktioner i 1760-erne. Udgjorde rytterdistriktet sin egen retskreds, et birk, fortsatte skifteforretningerne her indtil omkring 1800. En del af de forhenværende rytterbønder blev selvejere i forbindelse med auktionerne. Andre må søges under de private godser, de kom til at høre under. Rytterbøndernes fæstebreve kan uddybes med de oplysninger, sessionsprotokollerne er så fulde af. De var forhandlings- og resolutionsprotokoller for ryttergodsets administrative ledelse, til daglig varetaget af regimentsskriveren. Det er i sessionsprotokollerne, historien bag historien kan findes.

En rytterbonde kan være mødt op og have bedt så mindeligt om at måtte overtage en anden gård end den, han havde i fæste, fordi hans afdøde kone hjem søgte stedet med spøgeri. Karl og pige var rendt af pladsen. Naboerne gik i en stor bue uden om gården, og selv havde han det alt andet end godt med den natlige rumsteren. Han blev bøn hørt, og det blev en pige også, som stod for at skulle giftes med den nye fæster til hendes afdøde forældres gård. Regimentsskriveren havde taget karlen med sig for at præsentere ham for gården og pigen. Da hun så den udvalgte, slog hun med nakken og erklærede, at det skrog ville hun hverken eje eller have. Den betuttede regimentsskriver vidste ikke bedre end at tage karlen med sig igen og sige til pigebarnet, at så måtte hun selv finde en, hun hellere ville have. Det var hun ikke længe om, og der kom den mand i gården, pigen havde ønsket sig.

Sessionsprotokollerne og de ofte mange og velbevarede korrespondancesager gør rytterdistriktsarkiverne til noget helt særligt.

Ejendomshistorien er lige så spændende som den personalhistoriske del af slægtshistorien, og den giver, efterhånden som bønderne blev selvejere, et sandere billede af familiernes økonomiske op- og nedture end fx. skifteforretningerne efter fæstere gør. Her blev der ofte hugget hælde og klippet tær, for at der ikke skulle blive trukket for mange værdier ud af boet. Det var hverken i godsejerens eller den ny fæsters interesse. Derfor blev bygningerne taxeret til at være ringere, end de i virkeligheden var, og rede penge var endnu mere sjældne i skifterne end i virkeligheden.

Til alle tider har der været bønder, der var mere eller mindre selvejere. Da de ikke havde en godsejer som herskab, var amtmanden udpeget til at være deres forsvarer og beskytter. Ryttergodsauktionerne i 1760-erne og en efterhånden selvejervenlig lovgivning bevirkede, at der i landboreformperioden sidst i 1700-tallet blev ikke så få, der kom til at eje de gårde, de boede i.

Det vil være umagen værd at undersøge, hvornår slægtens fæstebønder blev selvejere. Om ikke for andet, så for at blive klar over, hvornår de ikke længere er at finde i godsernes skifteprotokoller. Godsejerne var ikke så sløse som bønderne med at få skøderne tinglyst, så det første skøde er ikke det vanskeligste at finde, hvis man ved nogenlunde, hvor og hvornår man skal lede.

Reformer, landskaber og bebyggelse

Både fæstere og selvejere havde deres mening om landboreformer. Sidstnævnte kunne se stort på forordningerne om hoveri og fæstebønders rettigheder; men fællesskabets ophævelse, udflytning, afgivelse af jord til de husmænd, der var kommet i klemme ved markernes udskiftning og den vanskelige hegns- og markfred, alle disse ting optog bondesindene i reformårene og længe efter.

Fællesskabets ophævelse satte sig spor, både i arkiverne og i landskabet. Når jorden blev fordelt, når de nye skel blev trukket, og når bønderne fik anvist deres eng- og tørvelodder, så kom sindene i bevægelse. Selv den mest sagtmødige og fredsommelige forfader kan have følt sig så forurettet og forfordelt, at han har formuleret en skriftlig klage. En sådan klage kan have lagt sig til hvile i Rentekammerets arkiver, men vil oftest ligge mellem amternes mange udskiftningssager. Det vil den, fordi landvæsenskommissionerne var nedsat amtsvis og havde amtmanden som formand.

Landboreformerne var begyndelsen til de store ændringer i landskab og bebyggelse, som kom til at præge 1800-årene. Gårde blev flyttet ud. Husmænd bebyggede – endnu længere ude – de parceller, de havde købt af gårdmændene.

Har slægtsforskeren en eller flere af disse nybyggere blandt sine aner, så vil husmandsstedets oprindelse kunne dateres temmelig nøjagtigt.

Udstykningsbevillingerne, som bønderne hentede hjem, ligger i amtstuearkiverne, og da det var en betingelse for udparcellering, at de frasolgte lodder blev forsynet med bygning og beboere, inden der var gået to år, så er husmandsstedets oprindelse rimelig let at datere.

På søndags- eller ferieture ud i det åbne land, langt fra byzoner, industri- og parcelhuskvarterer, derude, hvor gårde og huse ikke er trængt eller fortrængt af motorvejsudfletninger og golfbaner, der kan man stadig mange steder skelne resultaterne af udskiftningstidens skænderier og kompromiser. Måske er den stjerneformede udskiftningsform endnu tydelig, og skellene er de samme som dem, der voldte så mange kvaler, da de skulle afsættes.

For enden af gårdenes marker ligger også stadig mange af de husmandssteder, der blev en af følgerne af selveje og udskiftning.

Der findes stadig gårde og huse fra 1700-tallet; men der er langt imellem dem. De bygninger på landet, som i dag opfattes som gamle, er fra sidste halvdel af 1800-tallet. Da forsvandt meget bindingsværk og mange stråtage og blev skiftet ud med grundmur, blik og tagpap.

Det kan være en oplevelse at besøge de steder, der en gang var rammen om en del af slægtens liv, især hvis tiden er gået nænsomt hen over dem. Indlevelsen bliver noget vanskeligere, når den besøgende først skal abstrahere fra eternittage, panoramavindue i den ene gavl og altan i den anden.

Er det helt umuligt i tankerne at genskabe lidt af den virkelighed der var engang, så er det med bygningshistorie som med al anden historie. Den der ikke ligger for fødderne af en, den må man selv finde frem. Det ved slægtsforskere alt om. Vil man vide besked om de gamle huse, der ikke længere findes eller er ombygget til ukendelighed, så er brandtaxationerne den bedste kilde.

Fra omkring 1800 skulle det være muligt at følge så at sige alle ejendomme på landet i forsikrings- og taxationsprotokoller. Det er taxationerne, der fortæller bygningshistorie; men uden forsikringsprotokollerne er det næsten umuligt at finde den ejendom, man søger. I taxationsprotokollerne er forretningerne indført kronologisk; men forsikringsprotokollerne er ordnet topografisk, og alle forsikrede ejendomme er forsynet med et nummer, og det er nøglen til de mere uoverskuelige taxationsprotokoller.

Selvom brandforsikring var en frivillig sag, var det så som så med frivilligheden. I de kongelige skøder, der blev udstedt efter ryttergodsauktionerne, var det et krav, at gårdene skulle være »sat i brandkasse«. Da kongen lod halvdelen af købesummen stå som førsteprioritet, var det forståeligt nok.

Hvis ikke brandtaxationerne giver et tilstrækkeligt tydeligt billede af gårde og huse, kan man gå videre – efter midten af 1800-tallet – med kreditforeningernes vurderinger, inden et lån blev bevilget. Disse lån er noteret i realregistrene, og datoen for lånets afvikling giver mulighed for på Erhvervsarkivet i Århus at finde frem til sagen og til en meget grundig beskrivelse af ejendommen.

Taxationsforretningerne rummer mange oplysninger. 1700-årenes smalle og lerklinede stuehuse blev bredere og bredere, efterhånden som årene gik, og tiderne i perioder bedredes for landbruget, og velstanden og selvfølelsen voksede. Den enlige skorsten blev til to og til sidst til de tre, der angav, at her boede gårdmandsfolk, der ikke regnede sig til de ringeste. Avlsbygningerne moderniseredes og blev udvidet i takt med økonomi og produktion og ejernes lyst eller evne til investeringer.

Edelsborg, Spillehuset, Genstihuset, alle navne fremgår af taxationsprotokollen; men da husets manglende ruder i en periode var erstattet af gamle sække og pjalter, måtte ejeren lide den tort, at naboerne døbte det om til »Tøjkurven«, og det navn blev hængende, også efter at der var kommet nye ruder i vinduerne. (Foto i Hylke Lokalhistoriske Arkiv).

Hele denne udvikling afspejles i taxationsprotokollerne, og det er også her, man skal søge, hvis man vil kende et ældre navn på en gård eller et husmandssted. Mange af de gamle navne er glemt i dag. De kan være blevet ændret pga. udflytning eller en ny kone i gården. De kan være døbt om af alle andre end ejeren selv.

Er man træt af at bo på »smalsult«, fordi den mad, der blev sat på bordet, var sparsom og skrabet for 100 år siden, eller på »vandslottet«, fordi en tidligere ejer var kendt for at hælde vand i mælken til mejeriet, så er det sandsynligt, at et ældre og mere velklingende navn har overlevet i en taxationsprotokol.

De besiddelsesløse

Vejen gennem landbohistorien er mere end gårdmandsliniens nogenlunde farbare. Helt nede på bunden af landbosamfundets sociale rangorden befandt de allerfattigste sig. Måske var de født dernede og havde aldrig været andre steder. Måske var fattigdommen erhvervet takket

være høj alder, sygdom, hændelige uheld eller en drikfældighed ud over det normale, ikke sjældent parret med en inderlig ulyst til fast arbejde.

Selv om en slægtsforsker har ondt ved at forestille sig, at der vil dukke fattiglemmer op i anerækken, er der ingen, der ved sig sikker, og under alle omstændigheder er forsorgens historie god at få forstand af. Den fortæller både om de forsørgede og om dem, der skulle yde hjælpen, og gennem ændringer i lovgivningen bliver skiftende tiders skiftende syn på fattigfolk synligt. Dukker der fattiglemmer op mellem anerne, har disse samme krav på opmærksomhed som alle andre. De offentligt forsørgede er ikke den dårligst belyste gruppe borgere. Alle havde deres uforgribelige mening om fattigdom og årsagerne til den, og de luftede glad og gerne denne mening. Det eneste sted, de fattige ikke har gjort sig meget bemærkede, er i ejendoms historien.

Amtmændene var klageinstans i de mange sager om ingen eller for utilstrækkelig understøttelse, så det er i amtsarkiverne, journalsagerne og korrespondancen skal findes.

Hvis der findes bevarede fattigprotokoller fra tiden før 1842, da forsorgen blev et kommunalt anliggende, skal de findes i præstearkiverne (pastoratsarkiverne). Hvad enten, det var præsten eller sognerådshoveden, der var formand for fattigudvalget, så forblev amtmanden klageinstans og de fattiges eneste håb i en ubarmhjertig verden af nærige sogneråd, der anså al nød og elendighed for selvforskyldt.

Landbohistorien er meget andet og mere end ejendommenes og de besiddelsesløses historie; men knytter man den læste landbohistorie sammen med slægtens historie, så vil man opleve, at der bliver lagt en dimension mere til dem begge. Landbohistorien bliver befolket med mennesker af mange slags taget fra slægtsforskerens egne rækker af aner, og anetavlens mylder af navne bliver synliggjort som repræsentanter for forskellige perioder i bondelandets historie og dets forskellige sociale lag.

Lavadel og storbønder – to stærkt sammenhængende grupper

Af Poul Verner Christiansen

»Måske er der ikke grund til at sætte et egentligt skel mellem lavadel og storbønder – slægtsmæssigt kan det udmærket have været to stærkt sammenhængende grupper« (Knud Prange).¹ Disse ord er efterhånden blevet til et motto for mit studium af en selvejerslægt, som fra 1400-tallet sad i Næsborg i Slet herred (Vesthimmerland), fra midten af 1500-tallet også i Beltoft og i Rinds herred, og som fra ca. 1600 var videre forgrenet til Nøtten i Østhimmerland. Som hovedregel førte den navnet Winther. Den er i det følgende udgangspunkt for behandlingen af et himmerlandsk bondearistokrati i tidsrummet ca. 1400-1700.

Den sociale gruppe, den tilhører, plejer man at afgrænse fra andre bønder ved at understrege det forhold, at herredsfoged-bestillingen ofte gik i arv i denne snævre kreds af slægter, hvis færden i mange tilfælde netop kan følges langt tilbage i tiden ved hjælp af herredstingbøgerne. Et andet kriterium er deres status som selvejere, hvilket er mere diskutabelt, eftersom der er mange eksempler på, at de fortsætter med at høre til gruppen, selv om de mister deres selveje.

Måske skulle man interessere sig mere for træk, som denne gruppe har til fælles med adelsgruppen, men som adskiller den fra den øvrige del af bondestanden. F.eks. behøvede der ikke at være stor forskel på de økonomiske betingelser. Den skattefrihed, en adelig opnåede, kunne være dyrt betalt med forpligtelsen til at stille stridshest og rytter, og mangen storbonde vil måske have betakket sig for den »frihed«.

Et andet fælles træk var den vægt, man lagde på skolekundskaber. Længe før der var noget, der hed offentligt skolevæsen, var det en selvfølgelighed ikke blot i adelen, men også i en del af bondestanden, at skaffe børnene privatundervisning i færdigheder som læsning, skrivning og regning; jura lærte de nok også hjemmefra. Fra dette dannelsesniveau og op til undervisning i ridderlige færdigheder som jagt og våbenfærdighed, kombineret med dannelsesrejser til udlandet, som formentlig var forbeholdt højadelige kredse, var der et stort socialt spring.

Fælles for dette højere middellag imellem almindelig almue og højere adel, for hvem det hørte med til forudsætningerne for at begå sig, at man kunne læse, skrive og regne samt havde lært basal jura, var dermed også, at de kunne indgå i tjenesteforhold som embedsmænd, godsadministratorer eller skrivere. Af og til ser man i litteraturen udtrykt en undren over, at en bonde f.eks. ved landsting kunne føre sager, endda for adelige, men det var ikke noget usædvanligt for bønder af det lag, som der her er tale om. At en bonde udførte sådanne opgaver, kan opfattes som et kriterium for hans sociale tilhørsforhold.

Helt konkret har Annalise Dam Kofoed indkredset en gruppe af lavaldele, som var »undervasaller« til Mourids Nielsen på Ågård (Han herred) omkring 1500, heriblandt også adskillige fra slægterne Benderup og Munk (med vinranken, fra Havbro i Års herred)², som i løbet af 1500-tallet knytter ægteskabelige bånd indbyrdes – og til den allerede nævnte bondeslægt Winther i Næsborg.

I Winther-slægten er der fra midten af 1500-tallet nogle, der får livsbrev på store gårde som Vår (Farstrup sogn, Slet herred) og Beltoft (Lundby sogn, Slet herred), hvad der jo også kan betragtes som en slags forleninger, og især efterhånden som selvejerne i løbet af 1600-tallet bliver trængt, bliver adskillige af samme slægt fogder på herregårde, eller handelsfolk med bopæl i byer som Hobro, København og Malmø.

Normalt erfarer vi intet om opdragelsen af de unge inden for bondestanden, kun tilfældigt kastes der et lille strejflys på emnet, f.eks. erfarer man i 1635 om, at en værge for to umyndige sønner af en selvejer af Winther-slægten i Næsborg har draget omsorg for, at drengene bliver holdt i skole »udi Randum (Ranum) hos en god gammel karl.«³ Disse folk blev opdraget til at føre deres egne sager, også for retten, og det måtte indebære færdigheder, som gik langt ud over den udenadslæsning, som der ellers i begyndelsen af 1700-tallet var tale om i de første tilløb til en skolegang for hele almuen, og som først og fremmest tog sigte på at styrke fromheden.

Der er skrevet bøger om undervisningens historie i Danmark, men ikke om sammenhængen mellem slægt, socialstatus og skolefærdigheder. På baggrund af de sammenfaldende interesser er det ikke så mærkeligt, at ægteskabelige forbindelser, som jo var led i den økonomiske strategi, kom til at binde lavadel og storbønder sammen.

I det følgende er det meningen at bidrage til disse ægteskabelige forbindelsers socialhistorie med udgangspunkt i den ovenfor nævnte bondeslægt i Næsborg i 1500-tallet og 1600-tallet.

Ofte er det svært at identificere hustruerne, både i adelen og i bonde-

standen, men et udgangspunkt må være, at der tilstræbtes en social og økonomisk ligevægt mellem parterne, og at ægtefællen altså skal søges i det samme miljø, men ikke nødvendigvis på samme egn, og ofte netop ikke i samme herred. Derfor bliver tilkommet besiddelse uden for herredet, såkaldt strøgods, til et vigtigt fingerpeg.

Plogmand og Vinter

Bondeslægten Winther i Næsborg havde en forfader, som hed Anders Plogmand. Det fremlagde de flere gange bevis for på Slet herredsting, og i 1577 også på Viborg Landsting.⁴ Deres triumf var et tingsvidne af Slet herredsting 1556, hvor 24 mand bevidner at have set, at Anders Winther fremlagde »en gammel kirkebog«, hvorfra Næsborg kirkes jordebog anno 1465 citeres. Ifølge denne havde Anders Plogmand skænket 2 af de 4 ejendomme, kirken besad i sognet. Den ene, »et stub jord, kaldet Kirketorp«, gav anledning til strid, for der stod om den: »och schall hand och hans sande Arffuinger raade for huoe der schall haffue samme jord«, og heri lagde Anders Plogmands »sande arvinger«, at de skulle have indfæstningen ved fæsterskifte, mens kirkeværgen mente, den skulle tilfalde kirken. Vi skal ikke her blande os i det spørgsmål, blot sende en venlig tanke til kirkens folk for deres ihærdighed, for det er den, vi kan takke for oplysningen om, at Anders Winthers »forfæderne« var Anders Plogmand, om hvem vi samtidig, implicit, erfarer, at han var en bonde af et vist format, siden han kunne give sådanne gaver. Hvornår han levede, røbes ikke direkte, men i kirkens jordebog anno 1465 figurerede hans to donationer, og da den slags vel oftest hører en mere fremskreden alder til, kan vi nok med rimelighed ansætte hans levetid til første halvdel af 1400-tallet.

Plogmand (Plovmand) var sjældent som egennavn. *Danmarks gamle Personnavne*⁵ har fra et vældigt korpus af trykte kilder medtaget alle forekommende eksempler indtil ca. 1500, og endda er det kun blevet til et par stykker i Nordjylland samt – fra slutningen af århundredet – en håndfuld på Sjælland. Det ene nordjyske er fra Mors, hvor væbneren Isak Jonsen Plogmand i Flade sogn nævnes 1458 sammen med den lavadelige slægt Vinter til Nandrup (ligeledes Flade sogn).⁶

I de ikke hidtil trykte tingbøger finder man som nævnt i landsbyen Næsborg i Slet herred, ca. 35 km i luftlinje fra Nandrup, kombinationen Plogmand/Winther, tilmed også fornavnet Isak, og det kan ikke være en tilfældighed. Her er et tilfælde, hvor det fortrinlige værk *Danmarks gamle Personnavne* serverer dokumentationen på et fad. Man behøver blot at slå op under tilnavnene 'Ploghman' og 'Winter', samt under fornavnet 'Isak', og at sammenholde eksemplerne med dem fra tingbogen, så pe-

ger eksemplernes tidsmæssige og geografiske fordeling umiddelbart på en sammenhæng mellem Mors og Næsborg.⁷

Når det tilmed, som allerede nævnt, er dokumenteret, at storbonden Anders Plogmands »sande arvinger« i Næsborg kalder sig Winther, så ligger det snublende nær at konkludere, at denne Anders Plogmand må være søn af en forbindelse Vinter-Plogmand på Mors, formodentlig et ægteskab mellem en datter af Isak Jonsen Plogmand og Per Vinter, som dermed bliver stamforældre til både den adelige Vinter-linje på Nandrup (hvis sidste mand døde 1589) og storbondeslægten Winther i Næs-

Kortudsnit (1:200.000): Vesthimmerland (Slet og Års herreder). Kortet viser Næsborgs trafikalt gunstige beliggenhed ved Aggersund, Limfjordens smalleste sted. Ca. 35 km mod vest ligger Nandrup på Mors, og ca. 12 km mod nord godset Ågård i Han herred. (Efter *Frem's Kort*, Det nordiske Forlag, Bogforlaget Ernst Bojesen, København, uden år).

borg (hvis efterslægt i dagens Danmark tæller et uanet tusindtal). Se oversigten over disse ældste kendte led i tavle 1.

Her skal erindres, at Dyrskjøt for ca. 300 år siden havde en forestilling om, at Næsborg-Wintherne var »af Nandrup«, hvilket han åbenbart gav efter en mundtlig overlevering, som på hans tid havde en alder af henved 300 år. Vi vender senere tilbage til Dyrskjøts genealogiske notater.

Munk i »Neesborg«

At Næsborg ikke var en almindelig landsby, fremgår allerede af, at »Isak i Næsborg« i 1489, og i næste generation også Anders Winther, i 1515, blev optaget som medlemmer af Guds Legems Lav i Aalborg. Landsbyen lå i et af de få områder i Nørrejylland, som var landbrugsmæssigt rentable (foruden dele af Himmerland var det bl.a. også Mors og Salling), hvortil kom en gunstig trafikal beliggenhed ved Aggersund, med god forbindelse mod nord, endda til Norge, og mod syd, over Viborg til Hærvejen, samt mod øst igennem Limfjorden.

Her må have ligget en væbnergård af betydelig størrelse, med flere tilhørende selvejergårde. Og det endda før Anders Plogmand kom til, for hvorfor skulle han ellers være flyttet dertil? Han må have giftet sig til gods der.

Der var i 1404 en adelsmand, der skrev sig »af Neesborg«. Oplysningen er med i Trap, hvis kilde er et dokument af dette år, hvori der står, at det pågældende år købte biskop Lauge (af Viborg) af velbyrdig Peder Nielsen af Laastrup Strandmøllen og alt hans gods i Sundstorp mark i Uldberg sogn i Rinds herred ... efter skødets formelding, som var forseglet af Jens Nielsen af Neesborg, Jacob Kirt af Næsholm, Christen Nielsen og Hans Svan af Suart.⁸

Sammenstillingen af navne afslører, at vi her er vi inde i Vinranke-Munkernes ældre linie.⁹ Som sønner af Niels Jensen af »Keldebec« og Laastrup (1340/1370) anfører adelsårbogen netop de tre: Peder Nielsen og Jens Nielsen i Laastrup samt Christiern Nielsen til Kølby.¹⁰ Disse 3 brødre er ifølge de anførte tingsvidner og skøder tæt knyttet til Himmerland, det er på Slet, Gislum, Års og Rinds herreders ting, at dokumenterne udstedes. De betegnes alle 3 som væbnere, dog var Christiern til Kølbygård i 1408 blevet ridder (med denne titel ser man ham i 1408 fungere som foged i Slet herred!).

Jens Nielsen skriver sig indtil 1401 »af Laastrup«, ligesom broderen Peder, men i 1401 er han »de Wæseburg« og 1408 »af Vesborch, awabn«. Midt imellem disse to årstal, hvor han altså skriver sig til Visborg, har vi så den ovenfor gengivne medbesegling i 1404 af broderens skøde, hvor han skriver sig »af Neesborg«.

Umiddelbart tænker man, at de to stednavne nok er blevet forvekslet af en skriver. Efter den tids stavemåde kan det første bogstav have været det eneste, der adskilte de to ord: V over for N. Men det strider mod almindelig erfaring, at en skriver skulle omdanne et mere kendt begreb (eller er det kun set fra eftertiden, at Visborg er det mest kendte?) til et mere ukendt (som Næsborg vel var, trods en åbenbart stor væbnergård?).

Adelige skrev sig jo efter behov til forskellige af deres besiddelser, og i betragtning af broderens tætte tilknytning til Slet herred som ejer af Kølbygård er det ikke usandsynligt, at Jens Nielsen skrev sig til (væbnergården i) Næsborg.

Adelsårbogen tør med sikkerhed kun pege på én efterkommer af Jens Nielsen, sønnen Mads Jensen, som især synes at have gjort Visborg til en herregård.

De tre brødres far, Niels Jensen til »Keldebek« og Laastrup, gift med fru Helene af den mægtige sjællandske slægt Saltensee, synes at have været en dygtig og loyal administrator af klostres besiddelser og var i 1349 avanceret til posten som »justitiarius regis«, dvs. den, der varetog kongens interesser i rettertinget, hvilket altsammen indbragte ham en del gods. Om de Vinranke-Munk'ers ældre linje generelt kan man vel sige med rette, at den var præget af en betydelig social bevægelighed inden for en skala, der gik fra den beskedne væbner- til den magtfulde rigsrådsstatus, og nedad igen, med flere dyk ned i anonymiteten, f.eks. illustreret ved, at Jens Nielsens ovennævnte bror Christierns søn, Niels Christiernsen til Kølby, steg op i rigsrådsklassen, mens dennes 3 sønner mere eller mindre forsvinder ud af historien, den ene efter at have pantsat og i 1592 solgt Kølbygård – kun datteren holder standarden igennem sit giftermål med en rigsråd.

Som det vil være fremgået: disse 3 Munk-sønners forbindelse til Vesthimmerland var tæt. Til Mors var der også en interessant forbindelse. Jens Nielsen (Munks) fætter, ridder Anders Ovesen af Bjørnholm, gav i 1418 sin mors skjold og hjelm, nemlig Munk-våbnet, til Svenning og Mikkel Andersen Vinter af Vodstrup på Mors, som – hvis det ovenfor fremførte er rigtigt – var fætre til Anders Plogmand. Han gav dem det udtrykkeligt »for frændskab scyld og troskabskyld«. Christian Hau har et rimeligt bud på, hvori »troskaben«, den tro tjeneste, bestod. Men også ordet »frændskab« må svare til faktiske forhold, Anders Ovesen ville næppe have brugt det ord, hvis ikke der var tale om en slægtskabsforbindelse mellem Vinter på Mors og Vinranke-Munk. Det har ikke hidtil været muligt at påvise et sådant slægtskab. Men efter at Næsborg er kommet ind i billedet som et sandsynligt skæringspunkt mellem de to slæg-

ter, er det nærliggende at antage, at det omtalte frændskab går på et svogerskab, hidrørende fra Anders Plogmands ægteskabelige forbindelse med en Munk-datter. Den må altså være indgået før 1418.¹¹

I et indlæg i Kallundborgske Registratur¹² er oplyst, hvem der omkring 1400 havde de forskellige gårde under hovedgården Brøndumgård (i Skarp Salling sogn, nabosogn til Næsborg) i pant, bl.a. er nævnt en »N. Jenssøn«, altså Niels Jensen, som havde 1 gård i Næsborg og 6 gårde (hvoraf 4 øde) i Tolstrup (også i Næsborg sogn) i pant. Pantet i Tolstrup-gårdene havde han for 6 mark sølv, og gården i Næsborg havde han i pant »pro uno equo brunei coloris« (dvs. for en brun hest), hvad der må betyde, at han holdt en (strids)hest for ejeren af Brøndumgård, som altså på denne måde havde udliciteret den rostjeneste, han ydede til kronen. Det ligger nær at antage, at denne Niels Jensen var en (ikke i adelsårbogen nævnt) søn af førnævnte Jens Nielsen i Næsborg (man må vel i øvrigt forvente, at en søn af denne opkaldtes efter sin bedstefar, kongens justitiar).

En datter af Niels Jensen (ham med den brune hest) vil have været et passende parti for væbnersønnen Anders Plogmand fra Mors.

Frænder på egnen?

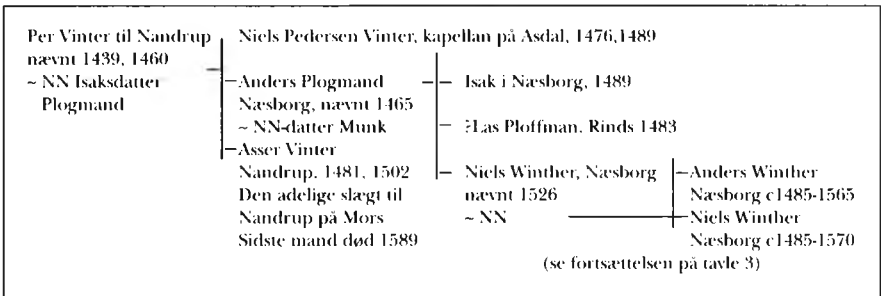
I forbindelse med de ovenfor omtalte brødre af Munkslægten blev også nævnt folk af slægterne Galskyt, Kirt og Svan på en sådan måde, at indbyrdes slægtskab må formodes. I Næsborg havde Seefeld'erne, som var beslægtede med Kirt'erne, gods.¹³ Navnet Roed er ligeledes knyttet til Næsborg, Johannes Rood 8/12 1392 (ligeledes i ÆDAR I,18), i 1458 giver væbner Niels Roodh af Løgsted 1 gård i Øster Ørbæk til Helligåndsklosteret i Aalborg. I et senere tingsvidne om en eng i Næsborg, fra 1516, nævnes en Mourids Rod som lejer af engen. Adelsårbogen nævner Roed i Vårst (Fleskum herred), men ingen af de her anførte.¹⁴

Ligesom vi ser det med slægten Vinter, der fra engang i 1400-tallet får en lavadelig gren på Nandrup og en bondegren i Næsborg, kan der for Roeds vedkommende tænkes en tilsvarende social opdeling.

Noget lignende gælder for følgende: ovenfor nævnte jeg Galskyt'ernes formodede slægtskab med Munk'erne via giftermål med Ferke-døtre, og i Næsborg støder man i begyndelsen af 1500-tallet i de bevarede tingsvidner på en Jens Korschow, hvis tilnavn førtes af nogle af medlemmerne af Galskyt-slægten.¹⁵

Her skal endelig mindes om, at Thiset er inde på, at bl.a. Roed, Kirt og Svan, som alle fører bjælken i deres våben, kan have fælles herkomst med Munk (idet Thiset anser bjælken for at være denne slægts egentlige våben, og vinranken som en mindre væsentlig tilføjelse).¹⁶ Det er ganske

Tablle 1: Som sammenfatning: Winther i Næsborg stammede fra de lavadelige slægter Vinter og Plogmand på Mors. Anders Plogmand giftede sig sandsynligvis til en væbnergård i Næsborg med tilhørende gårde i Næsborg, Brøndum og Kornum. Det var formentlig dette gods, Jens Nielsen Munk (med vinranken) skrev sig til i 1404.

interessant her at inddrage det faktum, at også en del af Vinterslægten på Mors (af Vodstrup) fra 1418 kom til at høre til gruppen af dem, der havde bjælken i deres våben.

Anden og tredje generation i Næsborg

Men nu tilbage til det gods i Næsborg, Anders Plogmand overtog, formentlig før 1418, og som må have været identisk med det, Jens Nielsen (Munk) skrev sig til i 1404.

Godsets omfang må vi slutte os til ud fra det gods, som Anders Plogmands sønnesønner havde skøde på i det efterfølgende århundrede, og det var i 1543 i alt 9 gårde (det vender vi om lidt tilbage til). Men hvilken status havde det? Velsagens var det en oprindelig væbnergård med flere tilknyttede selvejergårde i Næsborg og tilgrænsende sogne. Men i 1543 var det udtrykkeligt »bonde-eje«. En sådan ændring af status er på ingen måde usandsynlig.

Anders og Niels Winther, som levede ca. 1485-1565/70, var 3. generation i Næsborg (se på oversigtstavle 1, nederst t.h.).

Deres far må være den Niels Winther, som gamle mænd i sognet omtaler i et tingsvidne fra 1526¹⁷, men som ellers ikke er kendt.

Kilderne er meget sparsomme i 2. halvdel af 1400-tallet. Den mest fyldige fra vort område er Mourids Niensens privatarkiv, og her finder man også enkelte forekomster af navnet Vinter, bl.a. også på den berømte »julelagsliste« fra 1496.¹⁸ Der er kun 12 km i luftlinje mellem Ågård i Han herred og Næsborg, men i ingen af tilfældene er der noget, der peger på en forbindelse til Næsborg. Snarere kunne der være tale om en forbindelse mellem Ågård og de lavadelige Vintere på Mors, hvilket jo også stemmer godt overens med den af Annalise Dam Kofoed fremsatte

tese, at det især var egnens lavadelige, der havde behov for igennem et vasalforhold til den mægtige herre til Ågård at opretholde deres status. Om storbøndernes forhold til magnaten på Ågård er der tavshed. Måske er forklaringen den, at de ikke havde det samme behov. Måske var det en økonomisk langt mere anspændt situation at være lavadelig end at være storbonde.

Men nu til tredje generation i Næsborg. Det er Anders Winther, som døde ca. 1565, vi erfarer mest om. Årsagen hertil er, at han reddede sit selveje igennem Skipper Klement-urolighederne. Han fik i 1543 kongelig bekræftelse på sit selvejergods, i alt 9 ejendomme.¹⁹

Anders Winthers sociale status fremgår af følgende korte signalement.

I 1515 blev han medlem af det eksklusive Guds Legems Lav i Aalborg.

I 1519 var han udpeget som »lovhøring«, da herredsfoged Peder Selgensen på kronens vegne indværgede alt krongods i Slet herred.

I 1520 fik han af kongen livsbrev på en ålegård ved Kiels å.

I 1531 fik han af hr. Niels Lauridsen i Ulstrup pant i Bundgård i Gersbøl (Snedsted sogn) og Tøttrupgård (Hørdum sogn), begge i Hassing herred i Thy »for siusinde tiuffue och 14 mark«. I 1541 tildømtes Anders Winther de to gårde.²⁰ Ridemændene i hans brev mod præsten i Ulstrup er alle adelige.

I 1534 erklærede han offentligt, »både til Slet herredsting og til sin sognekirke«, at han ville »vove hals og liv, penning og gods til at bortdrive Skipper Klement«, hvad et 24-mands vidne af Slet herredsting 1541 bekræftede²¹ og derved banede vej for hans fritagelse for den almindelige konfiskation af selvejet. Hans bror Niels havde ikke taget afstand fra oprøreren (kunne i hvert fald ikke bevise det) og fik sin selvejergård i Næsborg forbrudt, hvorefter Anders indløste den.²²

I 1549 fik han sammen med herredsfoged Peder Selgensen i Lemdrup oprejsningsbrev for »et uretferdigt vinde, som thee haffde vondett emellom Christen Jensen, borger i Olborg oc Mauris i Møllegaard om nogenn pendinge, som forne Cresten Jenssen skulle haffue annamett aff bisp Jens (Beldenak) aff Fyenn, att skulle haffue friet forne Mauris samme Møllegaardt«. ²³ Det drejer sig om en vanskeligt gennemskuelig sag om køb af en gård under Vitskøl kloster, ved hjælp af stråmænd.

I 1553 gav han sin bror Niels skøde på den gård, han havde forbrudt i Skipper Klement-fejden, fulgte imidlertid ikke almindelig procedure for selvejere (lovbydning og læsning ved herredstinget), men adelsmænds praksis med et åbent beseglet brev med to gode mænds segl under, nemlig velb. Niels Rosenkrantz til Rydhave og Niels Madsen (Skade) til Skobelgård.²⁴

Dette skøde stadfæster Frederik II under den 18/11 1567 (*Kancelliets Brevbøger*).

I hvert fald ved to lejligheder førte han sig frem for kongen, første gang i 1520 for at opnå livsbrev på ålegården ved Kiels å (nord for Næsborg), anden gang for at sikre sig stadfæstelse på sit selveje efter Skipper Klement-oprøret.

Hvordan skal man forklare, at han på den ene side i 1543 får kongebrev på sit *bondæ*-eje, men på den anden side i 1553 overdrager ejendom til sin bror på *adelsmænds* manér, hvilket skøde kongen endda stadfæster 1567 (efter Anders' død)? Ganske vist fik hans arvinger dette skøde underkendt ved Viborg Landsting 1569, netop med den begrundelse, at der ikke var sket lovbud og tinglæsning – landstinget gik altså ud fra hans bondestatus.

I Landbohistorisk Selskabs »Adkomstregistrering 1515-1550« er bl.a. hans breve i striden med præsten i Ulstrup medtaget, og i en kommentar hertil stilles det spørgsmål, om han var »halvadelig«.²⁵ Der kan være det rigtige heri, at han jo stammede fra et lavadelsmiljø (som ovenfor anført, på Mors), men hans formodede bedstefar, Anders Plogmand (se tavle 1), må have mistet sin væbnerstatus. Således er Anders Winther ikke, ej heller hans bror Niels, at finde blandt underskriverne på recessen af 1536, men det er deres slægtning, Niels Vinter på Nandrup (søn af deres bedstefars bror, Asser Vinter). Man kan forestille sig, at Anders Winther har haft det ønske at blive regnet til adelen, og at hans meget kategoriske erklæring om at ville være med til at »bortdrive« Skipper Klement (andre selvejere drev det ikke længere end til at bevise, at de ikke havde været »i flok og følge med« skipperen!) skal ses i det lys, ligesom hans brug af adelspraksis ved ejendomsoverdragelse.

En strategisk valgt ægtefælle, af adelig byrd, ville sikkert være en god hjælp til at opnå et sådant mål. Børnenes aldersspredning tyder i retning af mindst 2 ægteskaber, men vi kender kun navnet på én hustru, nævnt i sammenhæng med hans skifte i 1560'erne, Anne Jensdatter (nærmere herom i næste afsnit).

Den Niels Madsen (Skade), som medbeseglede Anders Winthers famøse skøde af 1553, var i øvrigt et interessant eksempel på, at en mand, der var født »ufri«, kunne opnå at blive henregnet til adelen.

Strøgodset

Det drejer sig for det første om Tøttrupgård (Hørdum sogn) og Bundgård (Snedsted sogn) i Thisted amt. De var begge selvejergårde, idet der ifølge jordebøgerne 1580, 1585, 1608 og 1612 kun svarede ledingspenge og ingen anden afgift til Ørum slot.²⁶ Anders Winther havde i 1531

fået gårdene i pant af sognepræsten Niels Lauridsen i Ulstrup (Års herred) og fik tilkendt dem som ejendom ved en rettertingsdom af 1541.²⁷ Under retssagen oplystes det, at hr. Niels havde tilstået i Munk Elbæks stue i Grårup, at han havde lovet Anders Winther skøde og ejendom på gårdene. Hvordan Anders Winthers forhold var til (den i øvrigt ukendte) præst (og dennes søster, med hvem han havde gjort søskendeskifte), eller hvilken rolle Munk Elbæk (af slægten Vognsen af Stenshede) spillede, fremgår ikke. Det er muligt, at der i sagen er en sammenhæng med Anders Winthers formodede første hustru, men der er også en anden mulighed. Begge de to gårde nævnes i præsteindberetningen 1568 som tilhørende Anders Winthers arvinger.²⁸ I den sammenhæng bemærker man især, at der rundt om i samme herred, nemlig Hassing, lå meget gods (herregårdene Gerupgård og Øland), tilhørende lavadelslægten Spend, som var tæt knyttet til den lavadelige slægt Vinter til Nandrup på Mors. Bl.a. tilhørte i 1568 den gård, der står anført lige før Tøttrupgård, fru Sidsel Mogensdatter Harbou, der havde været gift med Godske Spend til Øland. Christian Hau påviser (side 145f.) en slægtsforbindelse mellem Spend og Vinter allerede i slutningen af 1300-tallet, og det er altså muligt, at det er her, man skal søge forbindelsen mellem Anders Winther og besiddelserne Tøttrupgård og Bundgård i Thy.

I Anders Winthers skifte, som må være fra ca. 1564, var der kommet mere gods til i forhold til kongebrevet af 1543: bl.a. også en part i Vestergrønning i Salling (Nørre herred, Viborg amt).²⁹ Grønninggård hørte under herregården Filshave, som ejedes af Niels Eskildsen Høeg (Banner), som stammede fra Mors (!), og som før 1465 havde skænket en gård i Næsborg (!) sogn dels til kirken dér, dels til bispestolen i Viborg.³⁰

På Grønninggård boede i 1521 Nis Jensen, Mads Jensens frænde.³¹ Denne Mads Jensen var født ufri (omtalt 1519), men kom ind i adelen ved sit giftermål med den adelige jomfru Kirsten Nielsdatter Høeg (Banner) til Filshave. Deres søn Niels Madsen giftede sig med Maren Skade, og han og efterkommere tog nu navnet Skade og henregnedes til adelen.

Som allerede nævnt var der en eller anden forbindelse mellem Niels Madsen og Anders Winther i Næsborg, som kom til udtryk ved Niels Madsens medbesegling af skødet af 1553.

Vi ved ikke, hvornår Anders Winther fik den omtalte part i Vestergrønning. Men et rimeligt gæt er, at det var en arveandel, som var tilfaldet Anders Winthers hustru, Anne Jensdatter.

Vores muligheder for at finde ud af sammenhængen forringes af, at det er »ikke helt klart, hvorledes ejerskabet til Grønninggård var under de indviklede ejerforhold på Filshave«.³²

Med Niels Madsen (Skade) befinder vi os i grænseområdet mellem adelig og ikke-adelig. En søster til ham giftede sig med en »ufri«, Laurids Pedersen i et nabosogn til Næsborg, Kornum. Da deres adeligt fødte mor, Kirsten Nielsdatter Høeg (Banner), i 1548 måtte forsvare sig i en sag, anlagt mod hende af Gabriel Gyldenstjerne, havde hun to »ufri« til at møde for sig: svigersønnen Laurids Pedersen i Kornum og den allerede nævnte Christen Pedersen i Brøndumgård (søn af herredsfoged Peder Selgensen).

Det er muligt, at Anne Jensdatter var en søster til Niels Madsens far, Mads Jensen. Arven kan i så fald f.eks. være tilfaldet hende efter den anden bror, Niels Jensen, som angives at have boet i Grønning.³³ I skematisk form er den formodede sammenhæng vist i tavle 2.

Der bevarede i øvrigt en tæt forbindelse mellem denne Skade-slægt, der rykkede op i adelen via den ufri Mads Jensens ægteskab med en datter af Niels Høeg (Banner) til Filshave, Winther i Næsborg og Vinranke-Munk til Havbro og Vesterris. Således blev Niels Madsens datter Ingeborg gift med Otte Harbou, hvis datter Birgitte blev gift med storbonden Jens Nielsen i Vesterstræt, Næsborg-Winthernes frænde. Niels Madsens søn Mads havde en datter Anne, som blev gift 2. gang med Peder Munk til Vesterris, bror til Gertrud og Bolde Munk, som begge blev gift med en Winther i Næsborg (se det følgende).

Anders Winthers børn

Anders Winther havde i alt 6 børn, 5 sønner og en datter. Af i alt 5 kendte giftermål blev to indgået med kvinder af den lavadelige slægt Munk (med vinranken) af Havbro, ét med en kvinde af herredsfogedslægten i Års (Gied) og to med efterkommere af herredsfogedslægten i Rinds herred. En søn blev gift, uden at det fremgår med hvem, men overdragelser af selvejergods peger i retning af Jens Nielsen Vesterstræt og adelslægten Harbou. Om en sidste søns ægteskabelige status ved vi intet.

Tavle 2: Skade-slægtens begyndelse iflg. DAA 1915 (Skade II). Muligvis hører Ane Jensdatter hjemme her.

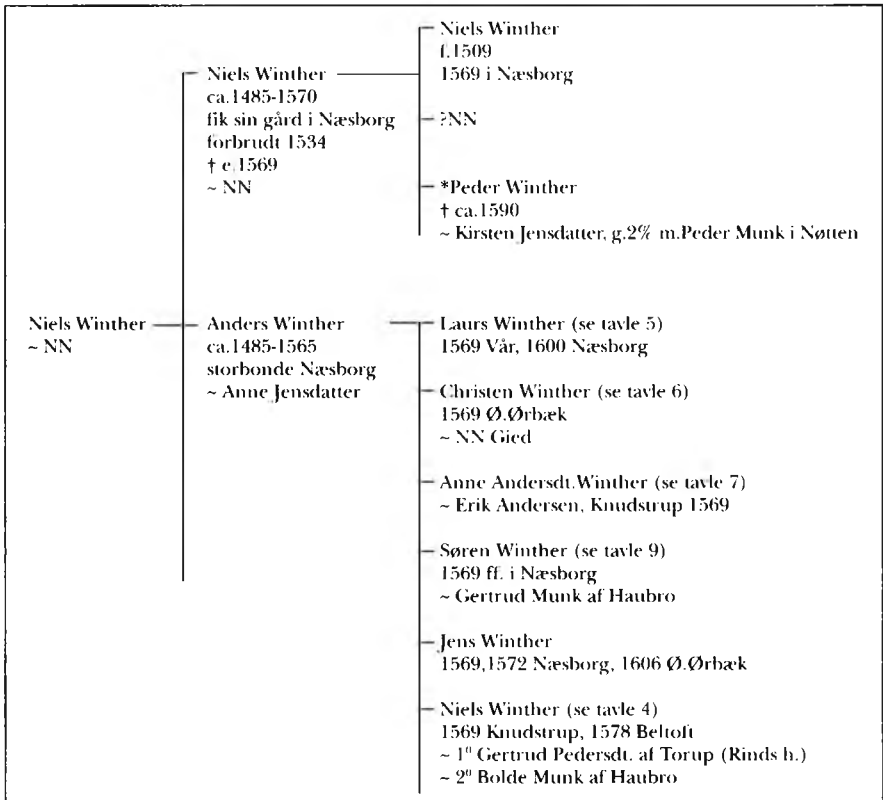
Mads Jensen til Torup ~ Kirsten Nielsdatter Høeg (Banner)	Niels Jensen 1521 i Grønning	Ane Jensdatter? ~ Anders Winther
— En datter ~ Laurids Pedersen i Kornum		
— Niels Madsen til Relstrup og Skobling. Han besejlede Anders Winthers skøde 1553 ~ Maren Skade fra Skobling		

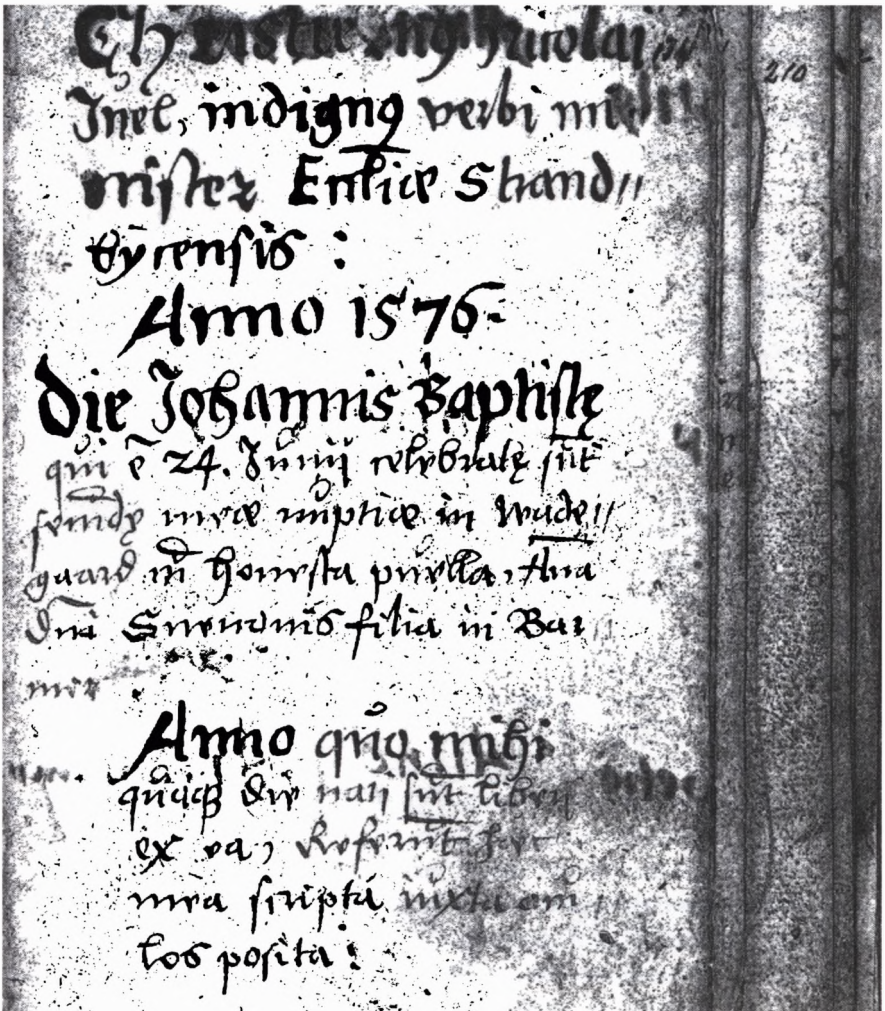
I det følgende skal redegøres for disse ægteskabelige forbindelser på grundlag af materiale, der ikke tidligere har været inddraget, og med kritisk vurdering af hidtil inddragede kilder og redegørelser, nemlig Christiern Nielsen Juels årbog, af Peder Dyrskjøts optegnelser og Carl Klitgaards fremstillinger af sidstnævnte. (Brug tavle 3 til at bevare overblikket med).

Winther og Munk af Havbro

I *Danmarks Adels Aarbog* 1905, i slægtstavlen for Munk med vinranken, står der til allersidst, under den nyere slægts ældre linje, nævnt en datter af Peder Munk til Havbro: Bolde, gift 3. august 1578 i Havbro kirke »m. en ufri Mand Niels Vinter i Bilstoft« (dvs. Beltoft i Lundby sogn, Slet herred).³⁴ Kilden til denne oplysning er præsten Christiern Nielsen Juels

Tavle 3 viser i oversigtsform Winther-slægten i Næsborg i 1500-tallet. I det følgende vil vi koncentrere os om Anders Winthers 6 børn, som delte hans selvejergods i henhold til skiftebrev, udstedt af Viborg Landsting 1571. Spørgsmålet om hans bror Niels' efterkommere vender vi tilbage til senere:

S. 174 af den private optegnelsesbog (såkaldt årbog), som sognepræsten Christiern Nielsen Juel til Strandby (Gislum herred) førte: »Christiernus Nicolai Juel, indignus verbi minister, ecclesie Stranbycensis«. Han noterede ikke kun private ting som her hans 2. giftermål, indgået den 24. juni 1576 med den »ærlige pige«, Ane, datter af hr. Svend i Barner, men også et bredt spektrum af begivenheder i det vesthimmerlandske lokalsamfund, som han fandt væsentlige. Årbogen er værdifuld for lokalhistorien og for personalhistorien, men også som et samlet udtryk for et menneskes tænkesæt i 2. halvdel af 1500-tallet. Han stammede fra egnen (men hvor tilnavnet Juel kommer fra, er ukendt) og fik sin teologiske uddannelse hos cistercienserne i Vitskøl og senere Sorø kloster, inden han tiltrådte præsteembedet i 1559! Man skal være opmærksom på, at Holger Fr. Rørdams udgivelse i *Kirkehistoriske Samlinger* 1869-71 er stærkt forkortet, og m.h.t. det personalhistoriske koncentreret om adels- og præstefamilier. (Scanning efter originalhåndskriftet på Det kgl. Bibliotek, Ny kgl. Samling 637, 8°).

årbog, uden tvivl en sikker kilde, eftersom han var samtidig med begivenheden, idet han kom til Vitskøl som præst i 1559.

Noget andet er så, hvorfor han netop fandt dette så vigtigt, at han nedskrev det i sin årbog. Han noterede begivenheder inden for både den gejstlige og den verdslige sfære, netop også ting af personalhistorisk interesse. Af størst interesse i den verdslige verden var naturligvis de adelige slægter Bjørn og Friis til Vitskøl og Vår, foruden andre adelige personer på egnen. Præsten fulgte med, og han noterede åbenbart det, der spillede en rolle for magtforholdene, hvad enten det var de gejstlige eller de verdslige.³⁵

Det er derfor af særlig interesse at se på de personer, der ikke umiddelbart synes at have repræsenteret gejstlighed eller adel, men som hørte til bondestanden. Desværre havde udgiveren af årbogen, Holger Fr. Rørdam, ikke denne opfattelse, for han udelod netop en del notater om den sidstnævnte kategori af personer, som efter hans skøn »ikke have nogen historisk Betydning«. Det er derfor nødvendigt at gå til originalen i Det Kgl. Bibliotek, hvis man vil vide, hvad det var, præsten fandt anledning til at medtage om egnens bønder.

Rørdam er ikke konsekvent med sit udvalg: på den ene side medtager han under 6. januar 1578 Niels Jensen i Hornsgårds begravelse, men på den anden side ikke under 3. august samme år, at enken, Anne Christiernsdatter i Hornsgård, gjorde »sin datters Mare Nielsdatters brulop, mett erlige karll Christiern Polsen y Dall«. At der således blev oprettet en ægteskabelig forbindelse mellem herredsfogedslægten i Fleskum herred³⁶, og slægten i Hornsgård i Farstrup i Slet herred, hvorved en af Slet herreds matadorer, Jens Nielsen i Vesterstræt, blev svoger til herredsfogden i Fleskum herred, var af stor betydning for magtkonstellationen på egnen. Og et godt eksempel på det sociale lag, der er vort emne her.

Vi har ikke forudsætninger for at vurdere alle Christiern Nielsen Juels optegnelser, f.eks. når han under 1573 noterer, at Las Sørensen i den store krongård Beltoft er død (ikke medtaget af Rørdam). Men det er højst sandsynligt, at Las Sørensen hørte til den samme sociale grupe.

Lad os vende tilbage til den »ærlige karl« Niels Winther i Beltoft, som i 1578 blev gift med en datter af den adelige Peder Munk til Havbrogård.

Niels Winther havde efter faderens død ca. 1565 arvet en gård i Brøndum (Skarp Salling sogn) og en gård i Løgstør, men han boede ikke selv på nogen af disse ejendomme. I 1569 var han ifølge en stævning til Viborg Landsting i Knudstrup, tilsyneladende hos sin derboende svoger

Erik Andersen, som stævnedes samtidig.³⁷ Knudstrup ligger i Øster Bølle sogn i Rinds herred.

På grundlag af denne oplysning kan vi konstatere, at Niels Winther havde været gift før, idet vi kan identificere ham som den, der ifølge Christiern Nielsen Juel den 20. juli 1572 blev gift i Torup, for, som han skriver, den dag »giorde Peder Andersen y Torup sin Datters brølup, Gertrud Persdatter, mett ærlige karll Niells Winter y Knudstrup«.

Torup findes mangfoldigt på Danmarkskortet, men set fra præstegården i Strandby sogn (Gislum herred) var det Torup i Rinds herred, også kaldet Store Torup. Christiern Juel nævner det f.eks. også under 1569 som næste destination for kong Frederik II, efter at denne har besøgt Vitskøl. Peder Andersen boede på Vestergård i St. Torup, Ulbjerg sogn, Rinds herred.³⁸

Også dette var en betydningsfuld alliance, for præsten lige så nærværdig som senere Niels Winthers forbindelse med den adelige frøken fra Havbro. Brudens far var bror til førnævnte Erik Andersen i Knudstrup, og de to brødre var sønner af den kendte herredsfoged Anders Nielsen i Store Torup.³⁹ Han havde i øvrigt bevist, at han ikke havde deltaget på Skipper Klements side og kunne derfor beholde sit gods ifølge kongebrev af 12. november 1542.⁴⁰ Det var et af de få partier i Rinds herred, der kom på tale for Anders Winthers børn i Næsborg.

Den nygifte Niels Winther har sandsynligvis overtaget fæstet i Beltoft efter den førnævnte Las Sørensen, altså i anden halvdel af 1573. Før 1578 må Gertrud Pedersdatter fra Torup være død, og Niels blev så gift med Bolde Munk fra Havbro. I 1581 skiftede gården ejer, idet kongen overdrog den sammen med Sebberkloster m.m. til Oluf Brockenhuus, og af mageskiftedokumentet fremgår, at der da var to fæstere i Beltoft, foruden Niels Winther også en Mourids Christensen.⁴¹ Det blev til 2 generationer Niels Winther i Beltoft, for sønnen af samme navn overtog det ene fæste, som han havde til sin død 1639, mens hans søster Gertrud Winther fik livsbrev på den anden halvdel af gården.

Mange gange var Niels Winther, først faderen, siden sønnen, til herredsting på herskabets vegne på Sebberkloster, ligesom i hvert fald sønnen i en årrække var herredsskriver i Slet herred (som det fremgår af de ældste bevarede tingbøger fra 1629f).

Som nævnt havde Niels Winther arvet to gårde af sin far. Den ene, den i Løgstør, afhændede han sandsynligvis til sin bror, Las Winther, idet dennes navn er at finde i jordskyldsfortegnelserne for denne by. Men selvejergården i Brøndum beholdt han, og den gik i arv til næste generation.

Denne gård bliver det sikre holdepunkt for genealogien, specielt da

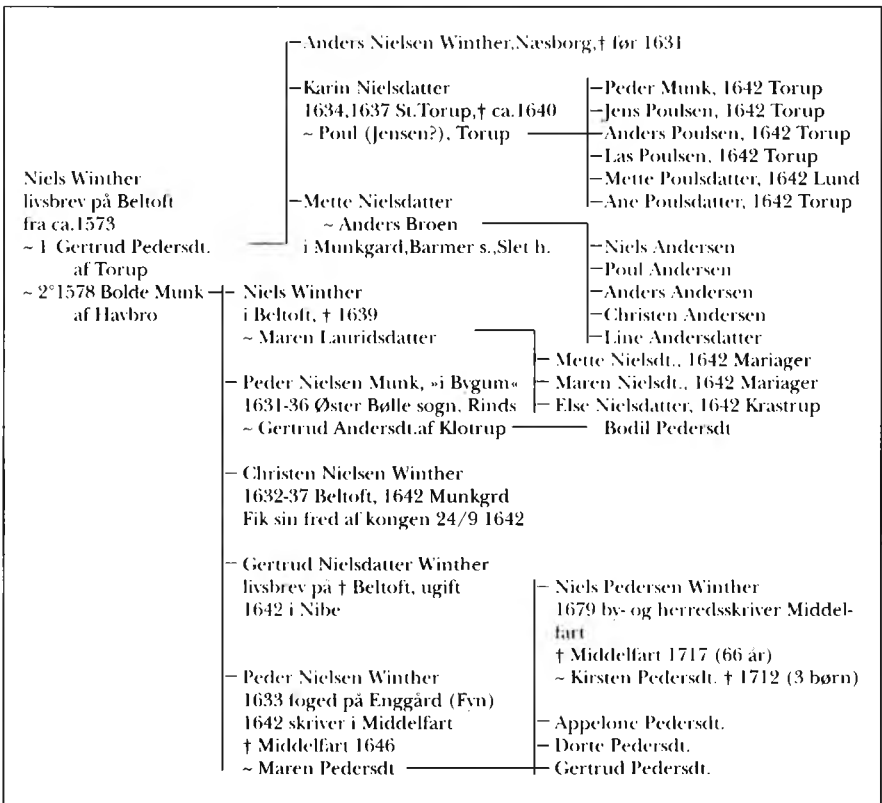
de 5 søskende i 1634 bliver enige om at afhænde den, hvorefter lovbud og skøde med navnene på alle parthavere indføres i Slet herreds tingbog.⁴² Det kan ikke overraske, at en del af Niels Winther den Ældres børn og børnebørn har adresse i Rinds herred, eftersom hans første hustru kom herfra.

Men efter at denne gård er solgt, mister vi også snart sporet af de fleste af efterkommerne. Nogle af dem fører navnet Winther, andre Munk.

Niels Winther den Yngre, der som nævnt døde i Beltoft i 1639, var gift med Maren Lauridsdatter, som det ikke har været muligt at identificere. Vi træffer hende et par år efter sin mands død i Mariager sammen med to af parrets 3 døtre, men en halv snes år senere i Blære præstegård, idet en datter er blevet gift med præsten Gabriel Christoffersen.

Som afslutning på afsnittet om Winther i Beltoft følger i tavle 4 en samlet oversigt.

Tavle 4: To generationer Niels Winther i Beltoft 1573-1639 og deres efterkommere.

Søren Winther

Mens vi som nævnt finder Niels Winther den Yngre i Beltoft som herredsskriver i Slet herreds ældste bevarede tingbøger, finder vi som herredsfoged Anders Winther, fulde navn: Anders Sørensen Winther, i Næsborg. De to er fætre.

Gamle Anders Winthers søn Søren havde arvet faderens iboende gård i Næsborg.⁴³ Lidt forvirrende virker det, når man i tingbogen ser, at også han har dels børn, der kalder sig Winther, dels nogle, der kalder sig Munk. Hans hustru erfarer vi intet om.

Ét eneste ord i tingbogen fra 1642 afslører om ikke hendes navn, så dog hendes herkomst. I forbindelse med sagen om Busk-estens tilhørsforhold fremlægges »en seddel lydende som efterfølger: anno 1627 den 20. juni har jeg, Peder Munk, borger og indvåner i Hobro, lovet og til sagt min kære morsøsters sønner og datter, som er Niels Winther, Peder Munk, Christen Nielsen, Peder Nielsen og Gertrud Nielsdatter, at de samtligen skal nyde, bruge og beholde den eng ...«⁴⁴ Den, der afgiver dette løfte, er Peder Sørensen Munk, en broder til ovennævnte Anders Sørensen Winther, og de, der får hans tilsagn, er Niels Winther den Ældres børn i Beltoft!

Herefter står det klart, at der var to søstre, døtre af Peder Munk i Havbro, der hver blev gift med en Winther fra Næsborg.

Men inden vi vender os mod den anden, endnu navnløse, Munkdatter, skal vi dvæle lidt ved den detalje, at Peder Munk siger »min morsøsters«, og ikke »min farbroders« børn, som man nok umiddelbart ville forvente. Men han valgte sit ord, fordi det var det korrekte. Han ville i den sammenhæng kun nævne børnene af Niels Winthers *andet* ægteskab, med Bolde Munk (se tavle 4).

Med hensyn til den Munkdatter fra Havbro, der blev gift med Søren Winther, kan end ikke *Danmarks Adels Aarbog* hjælpe os. Ganske vist er der i årgang 1911 en tilføjelse om Munk-slægten, ifølge hvilken en datter Gertrud i sit 2. ægteskab var blevet gift med *Niels* Winther af Nandrup. Tilføjelsen er tydeligvis inspireret af de genealogiske optegnelser, som den »lærde bonde« i Vendsyssel, Peder Dyrskjøt, har efterladt, men forvirrer mere, end den hjælper, bl.a. fordi den kun refererer en del af det pågældende notat.

Om at forstå Dyrskjøt ret

Hvis vi ser nøjere på Dyrskjøts optegnelse og især er kritiske over for ham som kilde, tror jeg, vi kan få hjælp af ham.⁴⁵ Han, der som nævnt boede i Vendsyssel, havde nemlig også aner syd for Limfjorden: hans mormors mormor var en Gertrud, datter af Peder Munk i Havbro! Af

sin mormors bror, som også interesserede sig for genealogi, vidste han, at Bertel Andersen Kjærulf, født 1528, i 1548 var blevet gift med Gertrud Munksdatter, født 1530. Men Bertel døde allerede i 1558, og derefter »fik« Gertrud, som han skriver, »Niels Winther af Nandrup, som boede i Beltoft«. Alle disse årstal anfører Dyrskjøt omhyggeligt.

Dyrskjøt vidste besked om sin »Kjærulfs Stamme« (sådan er overskriften til hans redegørelse), og til den stamme hørte datteren af Gertrud Munks første ægteskab, Anne Bertelsdatter Kjærulf, der som nævnt var hans oldemor, og hendes navn er det eneste, han har efterladt os af Gertrud Munks børn overhovedet.

Jeg kan ikke se nogen grund til at tvivle om rigtigheden af de data, han nedskrev om sin egen ane, Gertrud Munksdatter, heller ikke at hun blev enke i 1558. Om »Winthers Stamme« i Slet herred havde han tydeligvis en forestilling, men ingen præcis viden. Han havde bl.a. den forestilling, at hans oldemors anden mand var en adelig (af Nandrup på Mors), men det er forkert, ingen af Winther-slægten i Næsborg og Beltoft i 15-1600-årene var adelige. Det, vi finder i Dyrskjøts korte udsagn om hans oldemors anden mand, er brudstykker af de faktiske forhold, men med de forskydninger, som er karakteristiske for den mundtlige overlevering. Der er for det første en sammensmeltning af tidsplanerne i påstanden om Niels Winthers herkomst. Hvis han havde skrevet: Niels W., *hvis oldefar* var af Nandrup, havde det efter alt at dømme været korrekt.

For det andet er der personforskydningen, som jo var så nærliggende på grund af de ægteskabelige forbindelser mellem to søskendepar: det var ikke *Niels Winther* i Beltoft, hans oldemor blev gift med, men dennes bror, *Søren*, som boede i Næsborg. Fejltagelsen var jo yderligere blevet befordret ved, at Niels Winther faktisk havde været gift med en Gertrud, endda også en Pedersdatter!

Carl Klitgaard valgte at tvivle om Dyrskjøts oplysning om Bertel Kjærulfs dødsår, selv om han uden tvivl må have haft metodiske skruper herved.⁴⁶

Han lader Bertel leve mindst 10 år længere med henvisning til, at i 1567 fik han livsbrev på gården Aslund (Øster Hassing sogn, Kær herred). Man må indrømme, at det er noget rod med et livsbrev til en død mand, men der er også en anden mulighed, nemlig at den Bertel Andersen, som i 1567 fik livsbrev på Aslund, »hvilken hans Fader Anders Kierul har fæstet til ham«, slet ikke var dén Bertel Kjærulf, men en yngre Bertel fra faderens 2. ægteskab, som vi fra Dyrskjøt selv véd der var, men hvorfra vi ikke kender navnene på de børn, som der ifølge Dyrskjøt også var.

I det hele taget er det højst usikkert, om »Bertel Kierul den Ældre«, som Dyrskjøt måske ikke uden grund kalder ham, overhovedet boede på Aslund, for som Klitgaard selv skriver (s. 81), den »10. Decbr. 1567 hører vi første Gang Gaarden nævnt i Forbindelse med Kjærulfnavnet, idet Bertel Kjærulf da faar Livsbrev paa den, efter at hans Fader Anders Kjærulf havde fæstet den til ham af Lænsmanden paa Aalborghus Otte Brahe«. Aslund var jo tilfaldet kronen efter Skipper Klement-oprøret, og var ikke blevet indløst, og de brugere af gården, som nævnes fra tiden efter Bertel Kjærulf den Ældres giftermål med Gertrud Munk i 1548, og som Klitgaard også anfører (p. 80), viser påfaldende nok ingen tegn på, at dette par har boet der.

Dyrskjøt skriver ikke noget om, at Bertel Kjærulf den Ældre havde boet på Aslund, han nævner ham blot som »ejer af Aslund, Bjørnum og meget andet gods«. Aslund ejede han i hvert fald ikke, og han kan lige så godt have boet på en af de andre gårde.

Det er, som om Carl Klitgaard lader sig fikser af livsbrevet af 1567 og ikke overvejer andre muligheder. Dyrskjøt selv lægger ellers op til, at der kunne være tale om en Bertel Kjærulf *den Yngre*, idet han som allerede anført betegner sin ane som »Bertel Kjærulf den Ældre«. Sin egen hjemmelsmand, hans egen mormors broder, betegner Dyrskjøt som »den sidste Bertel Kjærulf på Aslund«.

Først efter det omtalte livsbrev af 10/12 1567 lader Klitgaard Bertel få ro i sin grav, men han vil stadig ikke lade Søren Winther få sin Gertrud Munk, for hun får lov til at blive boende på Aslund til ca. 1580, idet hun skal være nævnt som boende på gården i et mageskifte af 30/11 1579 mellem kronen og Henrik Gyldenstjerne til Ågård (det er i Trap 16, s. 988 gengivet således: »1579 boede hans enke Gertrud Munk her«).

Men i det pågældende mageskifte står der ordret følgende: »... en gaard kaldis Aßlund Giertrud Bertell Kiervulffs iboer ...«. ¹⁷ Der står altså ikke, at det var Gertrud *Munk*. Det kan sagtens have været en anden Gertrud, gift med en yngre halvbror til Bertel Kjærulf den Ældre, en Bertel Kjærulf den Yngre.

Gertrud Munk var på det tidspunkt omkring 50 år gammel og havde formentlig boet i Næsborg i en snes år.

Også her kan Christiern Nielsen Juel indkaldes som vidne. Han har ganske vist intet noteret om et giftermål mellem Søren Winther og Gertrud Munk. Men hvis det er rigtigt, at hans notater ikke var tilfældige, men, som anført ovenfor, styret af visse interesser, måtte han nødvendigvis også have registreret dette giftermål, hvis det havde fundet sted inden for det tidsrum, som han dækkede, nemlig 1559-1581. Gertrud

Munk blev enke 1558, og kort efter, inden præstens ankomst til Vitskøl i 1559, må hun være blevet gift med Søren Winther.

Hvad angår Aslund ved vi, at senere, i 1599, boede den adelige Ebbe Galt der, som havde giftet sig med en »ufri«, som Klitgaard formoder kunne være en datter af Bertel Kjærulf og Gertrud Munk (s. 167), men som jo også kunne være en halvsøster til Bertel Kjærulf, idet dennes far, Anders Andersen Kjærulf, ifølge Dyrskjøt havde flere børn af sit 2. ægteskab (jfr. Klitgaard s. 16f.).

Søren Winthers og Gertrud Munks 5 børn og deres efterkommere vil blive præsenteret i et senere afsnit.

En engs socialhistorie

Havde det ikke været for den såkaldte Busk-eng i Næsborg kær, ville vor viden om Winthers genealogi have været væsentlig mindre.

Her skal vi erindre, at vi har giftet Anders Plogmand med en datter af en Vinranke-Munk i Næsborg, og at det betyder, at han har nære frænder på hovedgården Kølbygård i nabosognet (Farstrup sogn), som grænser op til Næsborg. Skellet mellem de to sogne var Tandbæk (tidligere oftest skrevet Tambek). I øvrigt hørte to gårde i Næsborg under Kølbygård.

Der er ingen efterretninger om forbindelser mellem Anders Plogmand og ridder Christiern Nielsen (Munk med vinranken) eller dennes søn Niels Christiernsenovre på Kølbygård.

Alligevel kan vi regne ud, at deres interesser ude i engarealerne i kærret mellem de to sogne må have medført en vis kommunikation. I virkeligheden rejser sig spørgsmålet, om ikke deres andele i et bestemt engområde skal forklares ved en arvedeling. Begge havde de nemlig eng østen for Tandbæk. At Kølbygårds ejer havde det, kan ikke undre, for hans jord lå øst for denne skelbæk. Men at ejeren af Rossgård i Næsborg havde det, er påfaldende, da det for ham var en udensogns besiddelse.

Lad os se nærmere på aktstykkerne. Fra 1465 stammer en »gammell laghefft, som her Niels Christernsß ritther till Kølbygaardt hagde giortt wnder datum mcdlxv, lydende, att handt hagde indwordt Byn eng oc grundt i Kølbykier oc *all then eng, þom ligger østhen wedt Tambeck, oc þwo neder wdtt till Rymmen ...* item en gaardt i Kornum oc hans eng i Neßborrig kier mett ii gaarde wti Neßborrig etc.«¹⁸

»Al den eng, som ligger østen for Tandbæk og så ned til Rimmen«, det var Kølbygårds eng.

I et tingsvidne af Slet herred år 1516, næste torsdag efter Johannes Døbers dag, indvorder Anders Plogmands arving, Anders Winther, en

eng, der lokaliseres således: »den eng, som ligger Østen Tambechs grunde och saa Remmen Neder thill den skielstienn som staar i Neßborig kier och Kylby kier, och saa langtt Nør som den gammell Monn uduiøer, den forne Eng haffuer liggett aff Arildts thid thill den Goor i Neßborig som kaldes Roßgoor«. ⁴⁹

I senere tingsvidner om den samme eng står i stedet for »Østen Tambechs grunde« blot »Østen Tambech«.

Beskrivelserne af engenes beliggenhed minder jo meget om hinanden. Det ser ud til, at det drejer sig om to enge, der grænser op til hinanden øst for Tandbæk.

På forhånd forventer man, at hele engområdet øst for bækken er Kølbygårds ejendom. At en del af området hører til Plogmands gård i Næsborg, tyder på, at det er tilfaldet ham eller en forudgående ejer ved arvedeling.

Når hr. Niels Christensen (Munk, med vinranken) til Kølbygård i 1465 tager lovhævd på »al den eng, som ligger østen for Tandbæk«, må man få den tanke, at den eng, som Anders Winther gør krav på i 1516, må være en delmængde af den. Tandbæk var jo sognegrænsen ⁵⁰, og det er ikke sandsynligt, at en sognegrænse, som blev udgjort af en bæk, skulle være blevet ændret. Christiern Munks søn solgte 1492 Kølbygård, vel altså også engen, til bisp Niels Glob i Viborg. Gården Rossgård, hvortil Busk eng oplyses at have ligget af arilds tid, fik Anders Winther papir på i 1508.

Disse lovhævder på engområdet kan være udtryk for, at der har været tvivl om ejendomsforholdet. Følgende er en mulig forklaring.

I 1465 synes Niels Christiernsen at gøre krav på *al* eng østen for Tandbæk. Det kan betyde, at han ikke vil anerkende Plogmands andel i den. Måske var Anders Plogmand død på det tidspunkt, og hans arving og efterfølger har stået svagt over for Kølbygårds ejer.

I 1492 gik Kølbygård ud af Munk-slægtens eje, den blev solgt til Viborg-bispen. Efter at næste generation igen på Rossgård, Anders Winther, i 1508 har overtaget sin fædrene gård, tager han sagen op igen. Han indværger nu sin del, som præciseres som en del af engområdet øst for Tandbæk. I 1526 måtte Anders Winther igen mobilisere et åbent brev, underskrevet af bl.a. herredsfogden Peder Selgensen i Lemdrup og Christen Pedersen i Brøndumgård, til bekræftelse af sit ejerskab af engen, i anledning af, at en Mads Pedersen i Fleisborg (Års herred) gjorde krav på den. ⁵¹ Men da vi ikke kender Mads Pedersen, hjælper det os ikke videre.

Senere kan vi konstatere, at der op mod midten af det efterfølgende århundrede, dvs. 1600-tallet, igen opstår strid om engens tilhørsfor-

hold, idet fru Margrethe von der Lühe til Sebbergård gør krav på den. Nu fremlægger Winther-arvingerne bl.a. en afskrift af et pantebrev, dateret Mølgård, nytårsdag 1575, hvoraf fremgår, at engen er pantsat til Christen Jensen i Mølgård. Desuden fremlægges en domsslutning af Slet herredsting, udganget den 27. august 1601, hvor dommeren ud fra dokumenter, som ikke er gengivet, konkluderer, at »efterdi samme stykke eng findes at være bondeejere, og ingen adelspersoner måtte sig tilforhandle nogen bondeejere, uden han havde Ko. Ma.'s tilladelse dertil, og det nu ikke her i dag for mig findes at være bevist, og befindes at det er Christen Jensen solgt og skødet, som hans skøde derom formelder og indeholder, da ved jeg ikke andet nu derom at sige, men samme stykke eng bør at følge Christen Jensen efter hans skødebrevs indhold.«⁵²

Det må betyde, at Christen Jensen i mellemtiden har fået skøde på engen, og videre, at dette skøde er blevet anfægtet med henvisning til, at han skulle være adelsmand.

Mølgård må være gården af dette navn i Lundby sogn (Trap 16, s. 1252), og i dette sogn, i landsbyen Frejstrup, finder man i Aalborghus lens jordebøger for 1600/1601 en Christen Jensen, og i 1606/1607 står der ved samme gård »Christen Jensen Haarboe«. Om han nu faktisk var en Harbou og »fri« eller »sunket ned i bondestanden«, er det svært at afgøre. Dommeren fandt det åbenbart i 1601 ikke bevist, at han var en adelsperson, og materialet giver ikke direkte svar på dette spørgsmål.

Men det fremgår, at Christen Jensen Harbou i Mølgård kort efter alligevel må have afhændet den, måske fordi der alligevel i mellemtiden var blevet ført bevis for hans adelskab. Interessant er det under alle omstændigheder at få et lille indblik i, hvordan der i et lokalsamfund kunne være usikkerhed med hensyn til, om en person nu var adelsmand eller ikke. En Harbou, der kunne svare til ovennævnte, finder man i øvrigt ikke i adelsårbogen.

Derefter skete der med engen det, »at gammel Søren Winther, Niels Munks fader og Jep Sørensens fader, satte Jens Madsen i Stræt i pant den eng i Næsborg kær næst op til Kølby enge, som kaldes Busk eng, så døde Jens Madsen, og så fik s. Peder Munk s. Jens Madsens hustru igen (sic!), og så fik s. Peder Munk samme eng igen.«⁵³ Navnet på hustruen nævnes ikke, men sammenhængen mellem giftermål og ejendom er ikke til at overse.

Peder (Sørensen) Munk pantsatte derefter for 20 daler engen til Niels Winther i Beltoft, som brugte den sammen med Beltoftgård. Efter Niels Winther juniors død i 1639 inddrog Margrethe von der Lühe Beltoft un-

der Sebberklosters drift, og i den forbindelse anså hun Busk-eng for at høre med til Beltoft.

Et gennemgående motiv i retssagerne om Busk-eng er spørgsmålet, om den er bondeejere eller ikke. Har der mon på egnen været en forestilling om, at den eng engang havde ligget til et adelsgods (Kølby)?

Herredsfogden Byriel Thomsen i Mjallerup afgjorde ved dom af Slet herredsting den 18. november 1641, at engen tilhørte Søren Winthers arvinger i Næsborg. Margrethe von der Lühe appellerede den afgørelse til Viborg Landsting, men også her fandt dommerne bevist, at engen var bondeejere og tilhørte Winther-arvingerne.

Hans Raffn i Havgård (i Næsborg), som flyttede til sognet i 1630'erne, blev mistænkt for at forsøge at optræde som stråmand for adelsfruen på Sebberkloster, og han måtte på Slet herredsting forklare, hvad det var, han havde talt med Niels Munk om en dag. Han sagde da, »at han havde været hos Niels Munk og bøden penge for samme eng, som kaldtes Busk-eng, da svarede Niels Munk Hans Raffn, om det ikke havde været på velbyrdige frue Margrethe von der Lühes vegne til Sebbergård, at han ville købe samme eng på hendes vegne. Dertil svarede Hans Raffn, at Niels Munk vidste vel, at den gode frue måtte ikke købe bondeejere af ham.«⁵¹

Engens socialhistorie har desuden det personalhistoriske perspektiv for Winther-slægten, at vi må anse Christen Jensen Harbou for at have været knyttet til Wintherne ved et svogerskabsforhold (eventuelt kan en søster af ham have været gift med Las Winther i Næsborg), idet man ikke kan forestille sig, at et klenodie som Busk-engen blev skødet til andre end slægtninge.

Las Winther

Hans arv var Gamle Niels Winthers gård i Næsborg. Desuden fik han som arv tillagt Bundgård i Gersbøl i Hassing herred i Thy.

Han fik 24. maj 1568 af kongen livsbrev på Vår i Farstrup sogn, »som han nu selv udi boer«, og hvor han var allerede i 1552 (Trap). Efter at rigsråd og lensmand Bjørn Andersen i 1573 havde erhvervet bl.a. Vår, synes Las Winther at have forladt den og at være flyttet ind på sin gård i Næsborg, hvor han døde før 1610.

Gården i Næsborg var da i hovedsagen overgået til Jens Nielsen Vesterstræt, og Las Winthers sønnesøn, bosat i Malmø, solgte i 1634 sine arveparter til Jens Nielsens søn.

Det er således ikke meget, vi erfarer om Las Winther, og hans efterkommere (eller den del, vi kender) lader sig hurtigt overskue (se tavle nr. 5).

Table 5: Las Winthers efterkommere kan kun følges til 1634, hvor sønnesønnen sælger sine arvelodder til Christen Jensen i Vesterstræt.

Laurs Winther i Vår 1569, i Næsborg 1600 † senest 1610 ~ NN	Jens Laursen Winther boede ikke i Næsborg † før 1617 ~ NN	Laurids Jensen Winther boede 1624 og 1634 i Malmø
--	--	---

Christen Winther i Øster Ørbæk

Denne søn af Anders Winther arvede de to gårde, han ejede i Øster Ørbæk.⁵⁵

Christen Winthers hustru var ud af slægten Gied i Års herred, en slægt med en lignende social placering som Winther-slægten i Næsborg.

Hustruens broder, som i 1581 betegnes som »Las Gied i Aalborg«⁵⁶, nævnes i dokumenterne sidst som levende den 9/5 1611. Selv om han tilsyneladende var handelsmand i Aalborg, havde han en gård i Skivum, for i jordebogen 1606/1607 anføres her den samme formulering: »Las Gied i Aalborg«. I 1649 stævnedes i en sag om den gård i Ø. Ørbæk, han havde fået i pant i 1581, »sal. Laurids Gieds arving, Christen Gied« i Nibe. Efter al sandsynlighed drejer sidstnævnte sig om den ansete Nibe-borger Christen Lauridsen Gied. »Las Gied« var altså formodentlig den-nes far, og hans fulde navn Laurids Lauridsen Gied, af Gied-slægten fra Sønderlund i Skivum sogn.⁵⁷

Slægten Gied er kort omtalt i *Danmarks Adels Aarbog* 1893. Her anføres det, at Gied-slægten i Års nedstammer fra den adelige væbner Per Ged, der 1455 beseglede et vidne af Års herredsting.⁵⁸

Christen Winther kunne åbenbart ikke få det til at gå rundt, økonomisk. Han pantsatte begge sine gårde i Øster Ørbæk til Las Gied. Da Christen Winther i 1595 forhandlede med sin bror Søren Winther i Næsborg om, at denne skulle købe den ene gård, måtte Las Gied derfor naturligtvis indvies i planerne, og Christen Winther sendte sin hustru, der som nævnt var søster til Las Gied, i byen for at fortælle ham det. I den anledning er der bevaret noget så sjældent som et privat brev fra bonde og handelsmand Las Gied til bonden Søren Winther, af hvilket her skal citeres nogle passager. Det viser for det første, at skriftlig kommunikation i dette lag var ganske selvfølgelig, for det andet har brevet, som synes skrevet undervejs og straks overladt til viderebefordring »med post«, en frisk familær tone og kommer til at røbe noget af det underforståede, men sjældent direkte udtrykte, tænkesæt. Brevet indledes således: »Hilsen med Gud, kære Søren Winther, givendes Eder venligen til kende, at min søster, Christen Winthers hustru i Ørbæk, har været hos

Table 6: Christen Andersen Winthers efterkommere kom til Ars, som var Gied-slægtens primære område; efterslægten kan følges indtil 1642, hvor deres andel af arven efter Anders Winther i Næsborg realiseres.

Christen Winther 1569 ff. i Ø. Ørbæk † ca. 1600 ~ NN Gied fra Ars	Niels Christensen Winther f. Ø. Ørbæk 1649 i Troelstrup (Blære s., Års h.) ~ NN	Laurids Christensen Winther 1609, 1629 i Blære ~ NN	Christen Lauridsen W. 1642 og 1649 i København
--	--	---	---

mig og sagde, at I var udi en forening om den gård ...«. Las Gied skriver dernæst, at han gerne ser, at det er Christens bror Søren, der overtager gården, og – som han udtrykkeligt tilføjer – »ikke en fremmed«. Brevet slutter: »Jeg skulle længe siden have været hos Eder, men nu har min lejlighed ikke været så, at jeg kunne komme. Men om tre ugers tid vil jeg næst Guds hjælp visse være hos Eder, derfor beder jeg Eder, at I skikker det så, at vi da kan gøre en god ende derpå. Hermed vil jeg ende, og altid have Eder den evige Gud befaledes med Eders kære hustru, børn og ganske hus. Af Sebbersund med post den 16. november 1595.«⁵⁹

Christen Winther havde 2 sønner: Niels Christensen Winther, som 1649 boede i Troelstrup i Blære sogn (Års herred)⁶⁰, og Laurids Christensen Winther, som i ufredstiden 1627-29 blev jaget med hustru og børn fra sin gård i Blære, hvor han beboede den gård, som var Jacob Lauridsen Gieds, som boede og døde i Sønderlund.⁶¹ En søn af Laurids Christensen Winther, Christen Lauridsen Winther, udstedte i 1649 en fuldmagt i København.⁶²

Anne Andersdatter Winther

Hun var eneste datter blandt arvingerne efter Gamle Anders Winther i Næsborg. Hendes navn fremgår ikke af faderens skifte, men fra stævningerne 1569 kender vi hendes mands: Erik Andersen, og ved hjælp af den arv, der tilfaldt dem, nemlig Tøttrupgård (Hørdum sogn, Hassing herred i Thy), kan vi med sikkerhed konstatere også hendes navn. Erik Andersen var, som allerede omtalt, søn af herredsfogden i Rinds herred, Anders Nielsen i St. Torup.

Parret boede som nævnt 1569 i Knudstrup, Vester Bølle sogn, Rinds herred. Den del af faderens skiftet brev, som omtaler hendes arv, er ikke bevaret, men af et åbent brev af 4/10 1593 kan vi slutte, hvad det var: »Jeg, Anne Andersdatter udi Kleitrup, kendes og gør vitterligt for alle med dette mit åbne brev, at jeg nu med min egen og mine kære børns

fri vilje og velberåd hu og samtykke har solgt, skødet og afhændet fra mig og mine arvinger og til min kære søn Peder Eriksen i Øris og hans sande arvinger ... min bondegård liggende i Thy i Hassing herred i Tøttrup, kaldes Tøttrupgård, som Jens Jensen nu iboer, skylder årligen til bonden byg 8 tønder, skovsvin 1, gæsteripenge 4 mk. 5 sk. med hvis andet rettighed, som bør deraf at gange ...«

Brevet er forsynet med hendes signet »og med min kære broders Søren Winter i Næsborg og mine kære sønner Anders Eriksen og Anders Winter i Kleitrup deres forseglinger og deres egne hænder undertrykt og skrevet, datum Kleitrup, den 4. oktober anno 1593«. ⁶³ Kombinationen af Tøttrupgård, broderen Søren Winther i Næsborg og navnet Anne Andersdatter viser éntydigt hendes identitet.

I 1593 var hun altså enke og boede i Klejtrup, formentlig hos sønnen Anders Eriksen. I anledning af, at det lige citerede åbne brevets lovmæssighed blev anfægtet i 1623, blev medunderskriverne af brevet, eller deres arvinger, stævnet til landstinget: »afgangen Søren Winter i Næsborg, Anders Eriksen i Kleitrup og Anders Winter ... deres arvinger, nemlig Anders (Sørensen) Winter, Jep Sørensen, Niels (Sørensen) Munk i Næsborg, Peder (Sørensen) Munk, borger i Hobro, Erik Andersen i Kleitrup og Else Andersdatter og deres lavværger, nok Erik Andersen, Anders Winters søn, og hans søskende Christen, Ingier, Anne, Karen og Anne Andersdatter og deres moder Karen Dall, og alle deres lavværger«.

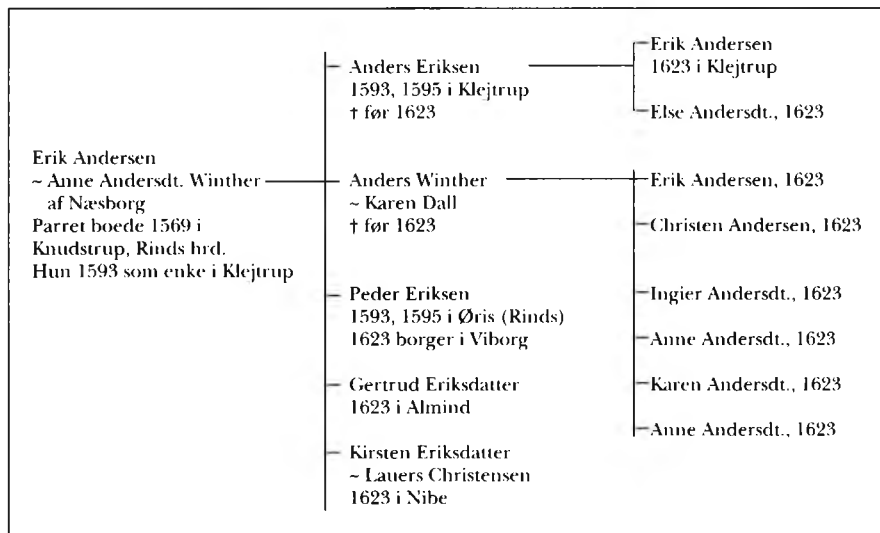
Hermed har vi fået præsenteret både de børn af Søren Winther, som levede 1623 (dem ser vi nærmere på i næste afsnit), og alle sønner af Anne Andersdatter Winther og Erik Andersen i Knudstrup, med deres børn pr. 1623. Men vi mangler parrets døtre. Dem erfarer vi om, da der i landstingets dombog⁶⁴ noteres, at Peder Eriksen har lovbudt Tøttrupgård og tilbudt den til Gertrud Eriksdatter i Almind og Kirsten Eriksdatter i Nibe. Sidstnævntes mand, Lauers Christensen i Nibe, taler i denne sag på begge søskendes vegne. Gertrud var altså formentlig ugift.

Efter dette har Anne Andersdatter i alt haft 3 sønner, nemlig Anders Eriksen, Anders Winther og Peder Eriksen, samt 2 døtre.

Af sønnerne var de to første døde i 1623, mens den 3. da var borger i Viborg.

Hele sagen i 1623 opstod just, fordi Peder Eriksen solgte Tøttrupgård (til præsten Thøger Jacobsen). Da dette selveje derved kom ud af slægten, kan det desværre ikke mere hjælpe os til at følge denne del af Anders Winthers efterkommere videre. Så hermed er der sat et (foreløbigt?) punktum for efterretninger om denne gren.

Table 7: Anne Andersdatter Winthers efterslægt kan følges til 1623, da arven efter Anders Winther, Tøttrupgård i Hassing herred i Thy, bliver solgt ud af familien.

Søren Winthers efterkommere blev i Næsborg

Som det er fremgået indtil nu, forsvandt de fleste af Gamle Anders Winthers børnebørn fra Næsborg og Slet herred. Vi mangler nu kun 2 af sønnerne, nemlig Jens og Søren. Om Jens ved vi ikke mere end det, der fremgik af tavle 3 – vi ved altså heller ikke, om han var gift og havde efterkommere.

Med Søren Andersen Winther og Gertrud Munk forholder det sig anderledes. Vi fik dem lige præsenteret i forbindelse med Anne Andersdatter Winther i 1623. I 1630 møder vi dem igen, denne gang i Slet herreds tingbog under den 29. juli, hvor de indgik en aftale med en fæster i deres arvede gård i Øster Ørbæk. Det var *Anders Sørensen Winther*, der som den ældste stod frem på tinge »på hans egen og hans søskendes vegne.« Disse søskende nævnes: Niels Munk, Jep Sørensen, Per Munk (sidstnævnte var fraværende med fuldmagt til sin bror, han havde gård i Næsborg, men var desuden handelsmand i Hobro). Desuden manglede broderen Anders Sørensen, han var død før dette tidspunkt.

Deres navne anføres normalt i den ovenfor nævnte form, men de kan alle også forekomme med både patronym og tilnavn. Tilnavnet er *Winther* for den ældste, Anders (som sikkert var opkaldt efter den berømte bedstefar), for de andre er det *Munk*.

Unge Anders Winther blev ca. 1610 gift med Anne Jensdatter, en datter af Jens Nielsen i selvejergården Vesterstræt, som tilsyneladende hav-

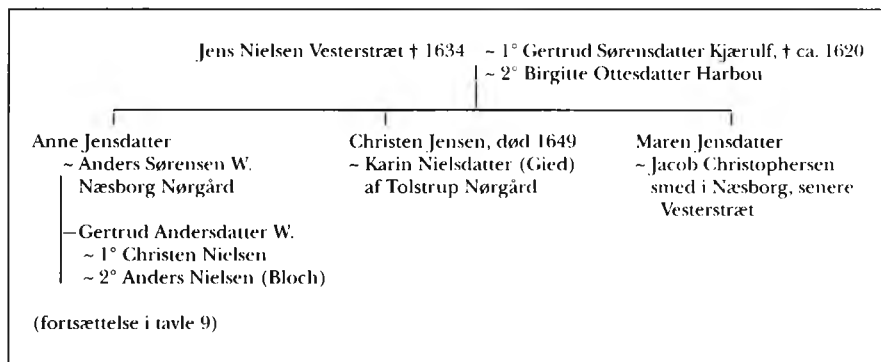

To seglaftryk, det til venstre fra et dokument 1608 med de sammenslyngede bogstaver A og V i midten og rundt omkring navnet »Anders Vinter«, det til højre fra 1630 med initialerne »A. W.« foroven og jesusmonogram nedenunder. Begge segl er benyttet af herredsfoged Anders Sørensen Winther i Næsborg, gamle Anders Winthers sønnesøn. Måske er det i 1608 benyttede segl ligefrem det gamle segl fra Anders Winthers tid (død ca. 1565). (Rigsarkivet, Ålborghus lens arkiv, regnskabsbilag 1608 og 1630, foto Rigsarkivet).

de overtaget rollen som den mest magtfulde bonde på egnen efter Gamle Anders Winther.

Anders boede først i Havgård (en fæstegård i sognet), nord for kirken, senere i Næsborg Nørgård (som hørte til selvejjet). Her døde han før 28. juni 1632. Anders Winthers position var sikkert væsentligt styrket ved forbindelsen med Jens Nielsen, som stammede fra den store krongård Hornsgård, og som i første ægteskab var gift ind i Kjærulf'ernes slægt i Kær herred, og i andet ægteskab med den lavadelige Birgitte Ottesdatter Harbou (Holris og Restrup). Jens Nielsen havde storbondestatus, hvad ikke blot hans ægteskaber viser, men også, at han f.eks. 1618 var betroet at være fuldmægtig på Viborg Landsting for Knud Gyldenstjerne til Agård. Det er naturligvis interessant i vores sammenhæng, hvorfra denne status stammede. Om hans far, Niels Jensen i Hornsgård (Farstrup sogn), findes en lidt uigennemsigtig formulering i det livsbrev på Hornsgård, som abbed Anders Andersen i Vitskøl kloster på kronens vegne udstedte til ham i 1562, idet der som begrundelse for at udstede brevet på livsfæste anføres, at Niels Jensen havde tjent klosteret »af en dreng«. ⁶⁵ Det må betyde, at han som ganske ung (og det var han før reformationen) var kommet i klosterets tjeneste. For engangs skyld bliver vores søgen efter en bondes herkomst standset ved et klostres port.

Table 8: Jens Niensens relationer til Næsborg: Anders Sørensen Winthers børn havde del i Kjørulf-arven efter deres mor.

Anders Sørensen Winther og Anne Jensdatter fik 6 børn, som overtog en betydelig arv, ikke alene andele i de gamle selvejergårde, Næsborg Nørgård og Øster Ørbæk, men også i Kjørulf-selvejet nord for Limfjorden (Fogedgård) efter deres mormor, Gertrud Sørensdatter Kjørulf.⁶⁶

Der var 3 sønner (se tavle 9), men de hidrog ikke til at fastholde slægtens stilling på hjemegnen:

Niels Andersen Winther, f. ca. 1610, forlod egnen o. 1640 og var væk, da han stævnedes til Slet herredsting »for tvende kvinder han belå«. Et stykke tid boede han i Ribe (hos borgmester Peder Sørensen Skriver, som havde købt gård af Beltoft-Wintherne), derefter stævnes han for-gæves. Mange år senere, i 1673, dukkede en søn af ham, Anders, op på Slet herredsting og forlangte, sikkert med skånsk accent, sin fædrene arv, på sine egne og sin søster Annes vegne. Han, der tjente oberst Kock von Crimstein på Tunbyholm, fortalte bl.a., at hans far var død som la-defoged på Onslunda, Ingelstad herred, og var blevet begravet der den 11. november 1660.⁶⁷

Den næste søn, Søren Andersen Winther, blev efter vandreår skoma-ger i Aalborg, hvor han den 16. februar 1670 blev gift med enken Maren Sørensdatter. Han blev begravet 19. november 1686 i Aalborg Budolfi.

Den 3. søn fra Næsborg Nørgård, Jacob Andersen Winther, drog også ud, men vendte tilbage og levede, vist ugift, i Tolstrup, begravet 30. september 1679 på Næsborg kirkegård.

Det var den ældste af døtrene, der bevarede Winther-navnet i Næsborg endnu et stykke tid: Gertrud Andersdatter Winther (kan være opkaldt både efter farmor, Gertrud Munk, og mormor, Gertrud Kjørulf) blev gift i 1630'erne med Christen Nielsen, med hvem hun fik 4 døtre⁶⁸,

efter mandens død 1645 gift 2. gang med Anders Nielsen. Den førstnævnte var efter alt at dømme søn af en fæster i Næsborg, mens sidstnævnte var ud af en slægt, som kunne måle sig med den Wintherske.

Sidstnævnte giftermål var i virkeligheden et led i en større udskiftning i Næsborg. Allerede 3 år tidligere læser vi i tingbogen,⁶⁹ at Mads Nielsen, forhenværende foged på Halkær, af Christen Jensen Stræt køber den gård i Næsborg, som dennes svoger, Jacob Christophersen Smed, påboede. Det er den gamle Las Winthers gård (den i Klement-fejden forbrudte gård), som Christen Jensen fra Vesterstræt jo havde købt af arvingen efter Las Winther (se under denne), som hermed ryger ud af slægten. Det vil sige, den kom nu snart ind i familien igen, for Mads Nielsen var en bror til ovennævnte Anders Nielsen.

Selv om de to brødre kom til Næsborg allerede i 1630'erne (Mads) og 1640'erne (Anders), forbliver slægtskabet mellem dem uomtalt i tingbogen indtil 1674, hvor der under den 10. december, i forbindelse med skiftet efter Anders Nielsen, er tale om dennes datter af 2. ægteskab, Kirsten Andersdatter, som har fået penge af »salig Mads Nielsen, hendes faderbroder«.

Bloch tager over

I 1630'erne skete der betydningsfulde forandringer i Næsborg. »Unge« Anders Winther døde i 1632, hans svigerfar Jens Nielsen i Vesterstræt kort efter, og i 1639 døde »unge« Niels Winther i Beltoft, og hermed var det ude med Winther-Munk-navnenes dominerende rolle i herredet. Anders Winthers yngre brødre, Niels Munk og Jep Sørensen (tavle 9), udgør næste geled, men de er svagere. Vi ser det allerede tydeligt, da Niels Munk den 4. april 1633⁷⁰ pantsætter sin halvdel af den fædrene gård til ærlig og velagt mand Jens Vognsen, borger og indvåner i Viborg, for 106¹/₂ daler in specie og 1 sletdaler, som han lover at betale til næste nytårsdag. Men det har lange udsigter, for under 25. juni 1641⁷¹ kan vi læse, at Jens Bloch i Arden får overført gælden til sig. Værre endnu: samtidig kommer det frem, at også Jep Sørensen har sin halve gård i pant til Jens Vognsen for 100 rigsdaler in specie.⁷²

I mellemtiden er Jens Vognsen i Viborg død, og arving er hans sviger-søn, som er Jens Bloch i Arden. Denne repræsenterer »en gammel jysk Selvejer- og Herredsfogedslægt«, som undertitlen lyder til Aage Brasks bog om denne slægt.⁷³

Jens Sørensen Bloch i Arden karakteriseres som »en fremtrædende Repræsentant for Bloch'ernes dygtige Slægt. Han fortsætter Linien med at samle paa Gods og Guld, og ligesom Faderen passer han Tinget i mere end en Menneskealder.«

Hans kones navn var Karen Jensdatter (Brask s. 51), som altså må have været datter af Jens Vognsen i Viborg (i modstrid med Aage Brasks antagelse).

Aage Brask nævner også Mads Nielsen i Næsborg, fordi denne benyttede segl med 3 agern eller blomster ligesom Bloch-slægten, og han forklarer dette med, at Mads Niensens datter var gift med en Bloch. Dette er en noget søgt forklaring, og den sande sammenhæng skal sikkert søges i det faktum, at Mads Nielsen og hans bror, Anders Nielsen, stammede fra Vester Torup i Han herred, hvor der ifølge Brask også sad en linje af Bloch-slægten.⁷⁴ At Mads Nielsen benyttede Bloch-slægtens segl, er det bedste bevis for denne slægtssammenhæng, selv om forbindelsen til Bloch-slægten i Rold åbenbart ikke er direkte eftervist. At der imidlertid må være en sammenhæng mellem Jens Bloch i Arden og Mads Nielsen i Næsborg, fremgår af Slet herreds tingbog under 21. juli 1642, hvor det fremgår, at Niels Munk sætter sin halvgård i pant til Mads Nielsen for 160 rigsdaler. Mads Nielsen må altså have overtaget pantet fra sin slægting i Rold.

Mads Nielsen blev en stor mand i Slet herred, bl.a. var han herredsfoged. Han var gift med Maren Knudsdatter, præsten Knud Christensens datter i Vilsted sogn. Herved blev han besvogret med en anden vigtig person på stedet, Hans Rasmussen Ravn (Raffn), kongelig majestæts ridedefoged til Aalborghus, som var gift med Anne Knudsdatter. En tredje af præstedøtrene fra Vilsted var gift med sognepræsten i Næsborg, Hans Thomsen.⁷⁵

Anders Nielsen, som i 1645 havde giftet sig ind i den gamle Wintherbesiddelse, Næsborg Nørgård, hørte som bror til herredsfogden også med i denne nye stærke familiealliance, der hermed var opstået med Bloch og Ravn som dominerende navne.

Hans Ravn havde i første omgang fået Havgård i fæste, men i matriklen 1664 ser vi, at han i mellemtiden har overtaget Niels Munks selvejer-gård i Næsborg, mens en søn af denne, Søren Nielsen Munk, nu bor i Havgård!

I Næsborg Nørgård bor i 1664 stadig Anders Nielsen (Bloch), og i den gamle Las Winthers gård fremdeles Mads Nielsen (Bloch). Kun den gård, som Jep Sørensen (Munk) boede i, ejes stadig af en mandlig efterkommer af Gamle Anders Winther, nemlig Jep Sørensens søn, Anders Ibsen.

Anders Nielsen (Bloch) og Gertrud Andersdatter Winther havde 2 sønner, Anders og Niels. De brugte tilsyneladende hverken deres mødrene tilnavn, Winther, eller deres fædrene, Bloch. Anders Andersen overtog slægtsgården, Næsborg Nørgård, og blev gift med Maren Knuds-

datter fra Ullerup Vestergård i Aggersborg sogn, en stor fæstegård på godt 9 tønder hartkorn. Det ene af deres 6 børn, Christen Andersen, fik 1706 af Aalborg Hospital, som havde overtaget herlighedsrettighederne, fæstebrev på den fædrene gård i Næsborg. Bondeselvejet eksisterede ganske vist stadig, men dets betydning var efterhånden skrumpet ind.⁷⁶

Væk var slægtsnavnet Winther, og også Munk-tilnavnet, som havde været meget brugt i Næsborg igennem 1600-tallet, var væk. Tilbage var kun fornævnet Anders, som lige siden Anders Plogmand i 1400-tallet havde været fast i slægtens brug, og som således havde vist sig at være mest modstandsdygtigt over for tidernes omskiftelser.

Den anden søn af Anders Nielsen og Gertrud Winther, Niels Andersen, fraskrev sig på tærsklen til det nye århundrede alle krav i den fædrene gård. Han betegnede sig som »bestalter fænrik ved det nationale smålenske regiment«, og skrivelsen var underskrevet i Frederikshald, den 5. juni 1700.⁷⁷

Han havde valgt en militær løbebane. Han må være identisk med den Niels Andersen Nesborg, som er biograferet i Olai Ovenstads *Militærbiografier*, og som ifølge dette værk blev fænrik ved det nævnte regiment i 1680. Han sluttede karrieren som chef for Idde og Marker landdragonkompagni og blev dimitteret i 1718.⁷⁸ Tilsyneladende har han efterslægt i Norge.

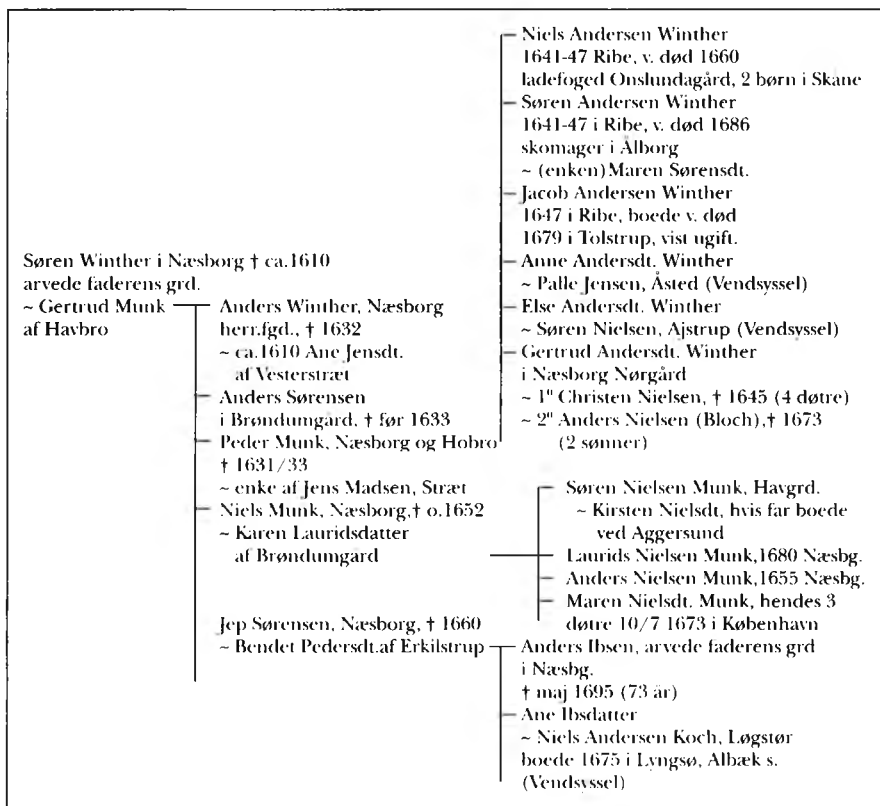
I tavle nr. 9 ses en samlet oversigt over Søren Andersen Winthers og Gertrud Pedersdatter Munks efterslægt i de næste 2 generationer.

Sammenfatning: Anders Winthers linje

Den ægteskabspolitik, vi kan iagttage i forbindelse med Gamle Anders Winthers børn, tegner en klar social profil. Man kunne være fristet til, traditionelt, at se to adskilte grupper af svigerbørn: på den ene side de to adelige Munk-døtre, på den anden side de 3 til bondestanden hørende børn af herredsfogderne i Rinds og Års herreder. Men samtidens social-historiske realitet var den, at der var mere, der forbandt Anders Winthers 5 kendte svigerbørn, end der adskilte dem. Bestræbelserne fra oven på at gøre adelen til en lukket korporation var jo i fuld gang, men den lykkedes måske aldrig (efter enevældens indførelse 1660 kom jo helt andre adelspolitiske bestræbelser i spil). Man kunne få det indtryk, at man fra reformationens indførelse kunstigt forsøgte at drive en kile ind i et fast sammentømret socialt lag, som imidlertid uanfægtet fortsatte ældgammel praksis. Fra 1600-tallet så vi ovenfor som eksempel storbonden Jens Nielsen Vesterstræts giftermål med den adelige Birgitte Harbou.

Winther-slægten i Næsborg havde tydeligvis sin glansperiode i 1500-

Table 9: Søren Winthers og Gertrud Munks efterslægt. Hans børnebørn fortsatte selvejertraditionen i Næsborg.

tallet. Efter storbonden Anders Winthers død ca. 1565 deles hans omfattende selveje mellem hans 6 børn. De og deres arvinger i 1600-tallet holder fremdeles på det gamle slægtseje, idet de dog handler med det indbyrdes. Når de pantsætter og skøder gods til andre end direkte efterkommere, drejer det sig i de fleste, måske i alle tilfælde, om besvoglede personer. Også Anders og Mads Nielsen (Bloch), som overtager dele af selvejet, hører på denne måde til slægten. Den økonomiske betrængthed, vi kan iagttage fra ca. 1630, udsprang vel af den generelle situation under den europæiske 30-årskrig.

Mange af Gamle Anders Winthers børnebørn forlader egnen, og adskillige af de mandlige medlemmer af slægten finder deres næring på anden vis, f.eks. som foged (på Enggård, det senere Gyldensten), eller, formentlig som handelsfolk, i Nibe, Hobro, Viborg, Ribe, København og

Malmø. Dette skal næppe forstås som tegn på svaghed eller opløsning, men snarere ses som et positivt udslag af den mobilitet, som kendetegnede denne sociale gruppe, og som jo i øvrigt var muliggjort af den relativt høje uddannelse, de lagde vægt på.

I løbet af 1600-tallet indgår nogle af de ægteskabelige forbindelser med lokale bondefamilier, dog er det fremdeles – i de tilfælde, hvor vi kan danne os et indtryk af det – slægter med en social status, der svarer til deres egen. Det gælder således Jens Nielsen Vesterstræt, det gælder slægten Bloch, og ligeledes slægten på Brøndumgård, som der er en tæt forbindelse med. Selv om Brøndumgård allerede o.1400 var kommet i kronens eje og altså var blevet en krongård, var der fortsat en slægtssuccession på den. Niels Sørensen Munks kone, Karen Lauridsdatter, var derfra. Da hendes mor, Anne Simmensdatter, var blevet enke, blev hun gift med Jens Nielsen, født i Fredbjerg i Farsø sogn (Gislum herred).⁷⁹ Det fremgår imidlertid ikke, at han skulle have hørt til den adelige slægt Fredberg, og i hvert fald var han ikke selv adelig, for Niels Munk sælger den dyrebare slægtseng, Busk-eng, til ham, efter at han har fået Viborg Landstings medhold i, at engen er bondeej og ikke kan afhændes til adelspersoner.

Valg af ægtefælle var fremdeles en sag, der blev afgjort af familierne og ikke af de unge selv. Strid mellem forældrene og de unge om spørgsmålet kommer meget sjældent op til overfladen. Men én gang, i 1663, er der i Slet herreds tingbog et vidneudsagn, der røber, hvordan det kunne gå for sig, meget betegnende netop i Næsborg Nørgård: »Med slag og trudsler (havde) Gertrud Andersdatter i Næsborg nødet og tvunget hendes datter Anne Christensdatter til at lade sig trolove med Unge Jens Jensen i Hemdrup«, og den dag trolovelsen skulle ske og vognen fra Hemdrup kom kørende, »da stod Anne Christensdatter ved vinduet og derhos sagde: O Gud i Himlen, giv at jorden vil åbnes under mig, at jeg kunne synke i jorden«. ⁸⁰

Hvordan udviklede denne slægts ægteskabspolitik – og dermed socialhistorie – sig i de efterfølgende århundreder? Besvarelsen af dette spørgsmål falder uden for denne artikels rammer, men et par antydninger kan gives.

Som det er fremgået af bl.a. slægtstavlerne i det foregående, må Gamle Anders Winthers efterslægt være enorm. Jeg er stødt på en enkelt slægtsbog, hvor forslægten er ført tilbage til netop ovennævnte Gertrud Andersdatter Winther. Den er interessant i vores sammenhæng af to årsager. For det første viser den et eksempel på, hvordan allerede en sønnesøn af hende, Mads Andersen, i 1717 bliver gift med datteren af en fæster i nabosognet Skarp Salling, Christen Nielsen Skrædder, og der-

med tilsyneladende går op i den almindelige almue. For det andet præsenterer slægtsbogen en del af efterslægten, nemlig efter et par, der blev født o. 1830. Der er mange, og så er det endda kun en brøkdel af den samlede efterslægt.⁸¹

I senere tiders Næsborg er der kun svage mindelser om de ovenfor beskrevne forhold. I en sognebeskrivelse fra 1932 har Anders Johansen, hvis erindring fra opvæksten i landsbyen rakte tilbage til 1870'erne, udtrykt det således: »Naar Trap nævner, at i 1568 skrives 'Anders Vinters Børn i Næsborg' og derved vel antyder, at disse har været en Slags Godsejere til Næsborg, saa kan det maaske have Kuriositetens Interesse at vide, at der i min Barndom fandtes flere Personer, der havde Navnet Vinter som Tilnavn – Dorthé Vinters, Jesper Vinter – men de er alle døde og om nogen af Efterkommerne har 'Vinter' indføjet i deres Daabsnavne, ved jeg ikke.«⁸²

Hvad så med ham, der fulgte Skipper Klement?

Som det fremgik af tavlerne 1 og 3, havde Gamle Anders Winther en bror, Niels, som mistede sit selveje i Næsborg efter Skipper Klement-oprøret. Efter al menneskelig beregning skulle hans efterkommere nu være ude af sagaen. Vi ved ikke præcis, hvor mange børn han havde, kun at han havde mindst 3. For det første sønnen, som også hed Niels, og som i 1569 var henved 60 år gammel, og som i 1534 havde »umyndige søskende«, altså mindst to. Men der kan ligeså godt have været f.eks. 6 børn, ligesom Anders Winther havde. Men for resten af 1500-tallet forsvandt denne gren ud af dokumenterne.

Hvor skal vi lede efter dem? Rundt omkring Næsborg, især i Skarp Salting sogn, er der i 1600-tallet en Winther-slægt, som bærer alle tegn på almindelig bondealmue, og som ingen forbindelse har med selvejerne i Næsborg. Det ville være naivt at tro, at med tabet af selvejet var Niels' efterkommere lige så stille sunket ned i den anonyme gruppe af fæstebønder.

Hvad med Århus-Winther-slægten, som nedstammer fra en Søren Jensen Winther, født ca. 1566/69 i Kjellerup i Lysgård herred? Han kan udmærket være søn af en *Jens Nielsen Winther, som kan have været en af de umyndige i 1534. At hans kone var fra Vadum (Kær herred) viser hans orientering mod Kjærulf-slægtens område, hvorfra der, som vi har set, også var forbindelse til Himmerland.

I 1617/18 var der en Anders Nielsen i Gislum sogn⁸³, og måske var han identisk med den Anders Nielsen Winther, vi senere finder i Kellingtand (Gislum sogn), og som i 1650 skødede fjerdeparten af Kirkerterp i Hørby sogn til sin søn Niels Andersen Winther, foged på Ove-

gård⁸⁴; en anden søn ved navn Anders Andersen Winther var 1662-70 herredsfoged i Merløse (Holbæk amt). Begge sønnerne giftede sig ind i det velhavende Randers-borgerskab, og en søn af Niels blev gift adeligt (Margrethe Urne).

I begge de to tilfælde taler geografien og den sociale status for en forbindelse til Næsborg-slægten, men vi har intet holdepunkt.

Hvor tilfældigt det kan være, om man finder forbindelsen eller ikke, ser vi med den østthimmerlandske slægt med navnet Winther, som omkring 1600 breder sig ud fra Nøtten i Ferslev sogn i Østthimmerland.

At den har slægtsforbindelse til Næsborg, fremgår med stor sikkerhed, da den i 1646 dømmes til at bidrage til en mandebod for den ene af Beltoft-Wintherne, Christen Nielsen Winther, som i 1642 havde fået sin fred af kongen (jfr. tavle 4).

Hvor tæt slægtskabet er, kan ikke påvises med sikkerhed. De 4 brødre i Nøtten kaldes med patronymet Pedersen, foruden tilnavnet Winther, og deres far har altså været en Peder Winther, som må være død ca. 1590. Ældste søn synes Niels at have været, hvilket navn bedstefaderen derfor må antages at have haft. Herefter er der kun to muligheder. Den ene er, at *Peder Nielsen Winther, hvis børn kom til Nøtten, var et af de i 1534 endnu umyndige børn af den Niels Winther i Næsborg, som fik sin gård forbrudt i fejden. Den omtalte Niels, som i 1569 førte sag for sin far, siges på det tidspunkt at være henad de 60 år gammel, altså født ca. 1510. En yngre bror til ham kan være født 1515-1525, og hvis det altså var ovennævnte *Peder Nielsen, ville denne være blevet 65-75 år gammel. Da hans kone, Kirsten Jensdatter, som ca. 1590 havde et kuld på 4 børn af første ægteskab og derefter i andet ægteskab fik et kuld på 4 børn, kan skønnes at være født ca. 1560 (hun døde 1634), vil der have været en stor aldersforskel på ægtefællerne. Men umuligt er det ikke.

Den anden mulighed er, at *Peder Nielsen Winther var en søn af den omtalte unge Niels Winther, der som snart 60-årig førte sag for sin far i 1569. I så fald vil der have været større aldersmæssig overensstemmelse mellem ægtefællerne.

Spørgsmålet er i og for sig ikke af større betydning, for de pågældende efterkommere af gamle Niels Winther i Næsborg forsvinder ganske fra kildematerialet i samme øjeblik, de mister deres selveje definitivt, nemlig i 1569.

Hvis ikke kravet om at yde til mandeboden var dukket op i 1640'erne, var slægtssammenhængen nok aldrig blevet opdaget.

Vi ved ikke engang, hvor denne Peder Winther boede, kun at hans kone hed Kirsten Jensdatter, og at de havde 4 sønner. Kirsten Jensdatter

flyttede til Nøtten, da hun, ca. 1592, blev gift 2. gang med Peder Munk, men hvorfra ved vi ikke. Om hendes herkomst kan vi slutte, at hun stammede fra det sædvanlige lag af storbønder, ellers ville hun næppe have været et parti for en bonde som Peder Munk, som skal præsenteres om lidt. Selv om Peder Winther var af den linje, som mistede selvejet, havde han altså indgået en ægteskabelig forbindelse, som socialt var inden for slægtens traditionelle niveau. Det må altså have været andre faktorer end selveje, der bestemte en slægts sociale placering.

Hvem var Peder Munk? Han fæstede i 1592 to krongårde i Nøtten. I forvejen var han ejer af en part i Lundergård i Nøvling sogn (også Fleskum herred), desuden blev han forpagter af en tiende, var delefoged og i perioder herredsfoged i Fleskum herred. Helt igennem af samme sociale kaliber, som vi kender fra Næsborg-selvejerne. Han kaldes aldrig andet end Peder Munk, hans sønner kaldes Poul, Christen og Vogn, hvoraf navnene Poul og Vogn var ganske ukendte i Winther-slægten.⁸⁵ Hans tilnavn Munk tyder på, at han stammede fra en af de lavadelige Munk-slægter på egnen, men selvejet stammede tilsyneladende fra herredsfogedslægten i Fleskum herred. Det var i 1600-tallet efterkommerne af den kendte herredsfoged Poul Ibsen i Dall, der havde selvejerandele i Lundergård i Nøvling sogn. Hermed er vi igen inde i den kreds af selvejerslægter, som havde det tilfælles, at de havde klaret frisag efter Skipper Klement-oprøret (jfr. *Kronens Skøder* 7. marts 1543), og hans efterkommere dominerede i Fleskum herred på lignende måde som Anders Winters efterkommere i Slet herred og Anders Nielsens efterkommere i Rinds herred.

Ved Kirsten Jensdatters ægteskab med Peder Munk får både deres fælles børn og hendes Winther-kuld af første ægteskab andele i dette selveje.⁸⁶ I 1654 lovbød den yngste af de fire Winther-sønner sin arveandel i Lundergård, og da mødte Poul Christensen i Nøvling og gav til kende, at han i forvejen havde en arvepart i gården og derfor ønskede at købe også den lovbudte andel.⁸⁷

Et talende vidnesbyrd om, hvor Peder Munks slægtssolidaritet lå, får vi, da en frænke i 1613 havde gjort sig skyldig i bigami ved, skønt allerede gift, at indgå i ægteskab med præsten i Ferslev. Denne alvorlige forsyndelse mod både den gejstlige og verdslige orden kunne kun soves ved, at slægtens mægtigste mænd erklærede, at de stod inde for, ikke blot at hun rømte af »landet« (dvs. Jylland), men også at en klækkelig bod betaltes til kongens kasse. Det er i 1613 de stærkeste navne blandt Poul Ibsens efterkommere i Fleskum herred, der mobiliseres i denne sag, og Peder Munk er en af dem:

Herredsfoged Christen Poulsen i Dall, ridefoged til Aalborg slot Jacob

Vognsen, Just Pedersen i Ferslev, Peder Munk i Nøtten, Peder Poulsen i Lundby, Poul Christensen i Nøvling.⁸⁸

Her ser vi også umiddelbart, hvorfra Peder Munk kan have hentet inspirationen til at navngive sine børn: Christen, Vogn, Poul og Maren.

Jeg har for nogle år siden i en artikel i *Personalthistorisk Tidsskrift* givet et rids af den østhimmerlandske Winther-slægt,⁸⁹ og jeg kan her nøjes med at fremhæve nogle hovedtræk af dens udvikling. Temaerne bliver mobilitet og konstans. De ægteskabelige forbindelser, i det omfang de kan identificeres, knyttes til Gregersen-slægten, som i 1600-tallet sidder i Håls og Flamsted (Peder Gregersen i Flamsted var til tider herredsfoged i Fleskum herred), til Knud Jensen i Blenstrup, broder til herredsfogden i Hellum herred, Niels Jensen (Blichers forfader), og til Kjær-slægten i Molbjerg i Hornum herred (herfra stammede Frederik Kjær, adlet Kiærskiold, der døde 1738 som ejer af en række herregårde i Nordjylland).

Fra den gren, der blev siddende i Nøtten århundredet ud, stammer 3 brødre, som flyttede til Nord-Norge, hvor de etablerede et stærkt slægtsdynasti i en række bygder omkring Solberg-fjorden (sydlige del af Troms fylke), og andre steder. Typisk slog de sig ned omkring et forbundene farvand, der kunne minde om Limfjorden! De har i Norge en stor efterslægt, med en stærk bevidsthed om afstamningen fra de tre »jydebrødre«.⁹⁰

Fra den gren, der sad i Volsted igennem 1600-tallet, stammer den meget livskraftige Flamsted-linje, som fra ca. 1700 indtil dette århundredes begyndelse sad i denne landsby i Gunderup sogns sydlige ende. Der kan konstateres visse generelle fælles træk hos de norske og de østhimmerlandske efterkommere. Mange af de gårde, de besad for 300 år siden, er forblevet i slægtens eje helt op i vort århundrede, og er det især for den norske grens vedkommende stadig. Desuden gør en vis eksklusivitet m.h.t. ægteskabelige forbindelser sig langt op i tiden gældende i begge slægtsgrene. Geografisk lod de sig let flytte, men de lavede ikke om på sig selv.

Mens vi kunne konstatere, at den vesthimmerlandske gren, som havde etableret sig i Næsborg i 1400-tallet, hvor den havde oplevet en blomstringstid i 1500-tallet, i løbet af 1600-tallet langsomt men sikkert mistede sin førerstilling i Slet herred, gik det med den østhimmerlandske gren sådan, at den socialt og økonomisk holdt skansen igennem de vanskelige 1600-år, hvorefter den fra århundredets slutning, og i særdeleshed igennem 1700-tallet, efterhånden som bondeselveje igen kom på mode, erhvervede sig nogle af de store gårde i Østhimmerland. Mest markant var i så henseende Poul Winthers køb af hele Flamsted by fra

godsejeren på St. Restrup i 1778. Hans søn Ole Poulsen Winther overlod Flamsted til en datter, som blev gift med en fætter, hvorefter han selv som 69-årig købte Hornsgård i Farstrup sogn i Vesthimmerland, som hans søn Jacob derefter overtog.

På baggrund af netop dette eksempel skrev en kender af Himmerlands historie, J. Jeppesen Jensen, i 1964: »I Himmerland fremstod i slutningen af 1700- og begyndelsen af 1800-tallet flere selvejerslægter. En af disse var Winther-slægten, der i dag er meget udbredt på denne egn.«⁹¹ På baggrund af slægtens historie, som den er beskrevet i det foregående, kan vi tilføje, at den ikke fremstod tilfældigt. For det første: de gårde, de købte o. 1800, var som hovedregel de samme, som de altid havde siddet på. For det andet: slægtens sociale stilling igennem tiderne synes ikke at have været væsentligt påvirket af, om den havde skøde på gårdene eller ej.

Mangfoldighed

Der er mange nulevende danskere, som hører til Anders Plogmands efterslægt. Det ser umiddelbart ud til, at der er flest efterkommere af den østhimmerlandske gren. Men det skyldes måske, at vor viden kun er sporadisk.

Alene Flamsted-linjen har utallige efterkommere efter store børneflokke i både 1700- og 1800-tallet. Den norske efterslægt efter de udvandrede brødre kort før 1700 er ligeledes stor.

I Næsborg synes der ikke at være ret mange efter år 1700, men hvis man tænker sig, at blot en del af de mange, der i tidernes løb forsvandt fra Næsborg, Beltoft, Nøtten, uden at vi er i stand til at følge hvorhen, har en tilsvarende stor efterslægt, kan der blive tale om enorme tal for den samlede efterslægt efter Anders Plogmand i Næsborg.

Især i løbet af 1800-tallet har efterkommerne bredt sig til alle lag af samfundet, men vistnok med en markant stærk repræsentation i landbruget. En af husmandsbrugets gamle veteraner, Marinus Langeland, skriver i sine erindringer bl.a. også om sin opvækst på et husmandssted i Østjylland og karakteriserer sin mor, der var født 1845 i Håls (Gunderup sogn) som »en god Type paa den solide Bondekvinde, som nu var havnet i et lille Landbrug, der var blevet Landarbejderhjem«. Efter de få biografiske oplysninger, der gives, er det let at identificere hende som efterkommer efter Winther i Flamsted.⁹²

Den største samfundsmæssige forandring for Anders Plogmands efterslægt siden 1400-tallet er formodentlig den, der indtraf omkring midten af vort eget århundrede, hvor vægten i løbet af kort tid blev flyttet fra landbrugs- til industri- og servicesamfund. Da blev der for alvor brug for mobilitet.

Konklusioner og perspektiver

En mere fyldig socialhistorisk redegørelse, med en bredere skildring af hovedpersonerne, herunder også de rivaliseringer, der til tider udartede til slægtsfejder (her ligger sandsynligvis en vigtig årsag til Winthernavnets forsvinden fra Næsborg i slutningen af 1600-tallet), suppleret med topografiske og navnehistoriske detaljer fra tingbøgerne, alt dette er jeg i færd med at skrive en bog om.

I denne artikel har jeg begrænset mig til nogle hovedtræk til belysning af sammenhængen mellem lavadelen og storbønderne i Himmerland i tiden ca. 1400-1700.

Konkluderende kan jeg sige, at vi i Himmerland, i tiden fra ca. 1400 til ca. 1700, har kunnet øjne omridset af et socialt lag, som blev udgjort af storbønder og dele af lavadelen. De udgjorde en social gruppe, som økonomisk, dannelsesmæssigt og slægtsmæssigt skilte sig klart ud fra på den ene side bondestanden og på den anden side højadelen.

Fremtrædende blandt bønderne var selvejerne i Slet, Års, Rinds, Flestum og Hellum herreder, hvoraf flere slægter vides at nedstamme fra middelalderlige lavelsslægter, således Plogmand, Winther, Ged og Bloch. For de laveliges vedkommende drejede det sig om slægter som Munk (med vinranken), Benderup, Fredberg, Harbou, Ged og Skade. Storbønderne havde det tilfælles, at de beklædte de øverste poster i det lokale retsvæsen (som herreds- og delefogder og herredsskrivere).

Med hensyn til økonomi og livsstil var der næppe væsentlige forskelle mellem storbønder og lavelige. Bønderne skulle svare kongelige skatter, mens de lavelige var skattefri, mod at de ydede deres bidrag til kongens krigsførelse.

Lavelige og bønder knyttedes sammen ved ægteskaber. Børn af disse ægteskaber var efter den politik, der førtes fra statsmagts side, ikke af adel. Fra højadelens og kongens side modvirkede man ægteskaber mellem adelige og ikke-adelige, velsagten især for at fastholde de erhvervede rettigheder for dem, der havde fordel heraf. De slægter, der er behandlet i det foregående, synes at have været uberørte af den officielle politik og at have fulgt et dybt forankret kulturmønster. Det synes at have været en iboende social drivkraft, eller måske snarere inerti, der var stærkere end politik.

Der kan ikke være tvivl om, at der ligger væsentlige perspektiver i en mere omfattende udnyttelse af de ældste tingbøgers indhold af bl.a. afskrifter af dokumenter, af hvilke en del rækker tilbage til senmiddelalderen. I den forbindelse må man ønske sig, at tingbøgerne snarest muligt bliver udgivet, så de bliver mere tilgængelige.

Der ligger værdifuldt materiale for historieforskningen på alle planer,

også for rigshistorien, f.eks. må sagen om de to brødre i Næsborg, som kom på hver sin side i Skipper Klement-opstanden, være vigtig som supplement til de sparsomme kilder, man i forvejen har om denne begivenhed. Den sammenfletning af lavadel og bondeslægter, som materialet giver mulighed for at udrede, er væsentlig for adelshistorien og for socialhistorien generelt. Lokalhistorien kan få et stort tilskud af topografisk, navnehistorisk m.m. stof. Og så ligger der her nogle perspektiver for slægtshistorien, som er alt for lidt påagtet i slægtsforskningen.

De traditionelle slægtsbøger, der som oftest ved hjælp af kirkebøgerne og godsarkivalier fører bondeslægterne tilbage til omkring 1700, har kun ringe mulighed for socialhistorisk nuancering. For mit eget vedkommende har jeg oplevet, at det indblik, jeg fik i »en østhimmerlandsk Winther-slægt i det 17. århundrede« (*Personalhistorisk Tidsskrift* 1989) ved at studere Fleskum herreds tingbøger, har vundet langt større dybde og perspektiv, efter at jeg, som beskrevet i det foregående, har fået mulighed for at se den i lyset af historien tilbage til de senmiddelalderlige forhold. At kilderne gjorde dette muligt, kom som en overraskelse for mig. Jeg delte på forhånd den udbredte opfattelse, at det netop ikke er muligt at følge bondeslægters historie så langt tilbage. Og det er ikke mit indtryk, at det er et enestående tilfælde. Faktisk har jeg, som det vil være fremgået, inden for det begrænsede område, jeg har beskæftiget mig med, strejfet adskillige andre personer, hvis slægts- og socialhistorie tilsyneladende lige så vel kunne uddybes.

Kildehenvisninger

(Hvis ikke andet er nævnt, findes arkivalierne i Landsarkivet for Nørrejylland, Viborg).

1. Viborg Landstings dombog 1569 II, fol. 120 A – 121 A og fol. 222 B – 226 B. Anders Winters arvinger bestrider gyldigheden af et skøde, deres fader i 1553 udstedte til sin bror Niels Winther (den gård, Niels fik forbrudt i Skipper Klement-oprøret, og som Anders derefter indløste). Skødet bliver underkendt.
2. Slet herreds tingbog 1/12 1636 (fol. 104 B ff.) og 12/1 1637, fol. 13 A ff. – efterkommerne af Anders Winther i Næsborg søger at slippe for at yde ægt og arbejde til Aalborghus. De fremlægger bl.a. et 24 mands vidne af Slet herredsting 1541 om Anders Winters erklæring om at ville bekæmpe Skipper Klement, og Christian I's åbne brev af St. Ægidii dag 1543, hvori han bekræfter Anders Winters og hans arvingers bondeej i 9 gårde i Himmersyssel.
3. Viborg Landstings dombog B, 1642. Margrethe von der Lühe til Sebbergaard sagsøger herredsfoged Byrial Thomsen i Mjallerup for med urette at have til-

dømt Niels Munk i Næsborg og Jep Sørensen sst. en eng, som ligger til Beltoft. Samtlige efterkommere efter Niels Winther i Beltoft og Søren Winther i Næsborg stævnes.

4. Slet herreds tingbog 18/1 1644. Anders Winthers, Niels Munks og Jep Sørensens beviser for, at den såkaldte Busk-eng i Næsborg kær er bondeej og dem tilhørende. Ejeren af Sebberkloster, Margrethe von der Lühe, har gjort krav på engen. Blandt de gengivne dokumenter: a. Et tingsvidne af Slet herred 1516, at engen af arilds tid har ligget »til den gård i Næsborg, som kaldes Rossgaar«. b. Et pergaments tingsvidne 1528, at Anders Winther i Næsborg indværgede engen. c. Et åbent brev af 1526 bekræfter, at Anders Winther fremlægger 11 mands vidne, »som forne eng har kendt af deres barndom«, at »Simmen Ibsen i Vindblæs lejede den eng af Niels Winther i Næsborg«.
5. Slet herreds tingbog 1649, 12. april, indeholder en række dokumenter, der skal dokumentere Anders Winthers arvingers ejendomsret til en gård i Øster Ørbæk (en af de 9 gårde, der nævntes i kongebrevet af 1543). Her citeres bl.a. fra Anders Winthers testamente, som sønnen Søren Winther i 1571 havde ladet læse ved Viborg Landsting. Sagen er opstået, fordi gården i Øster Ørbæk agtes solgt, og Anders Winthers arvinger gør gældende, at de har forkøbsret til den.
6. Slet herreds tingbog 1650, under den 24. januar, Niels Munk i Næsborg stævner Christen Lauridsen i Næsborg, fæster af et bol, der ligger til Niels Munks gård. Niels Munk fremlægger et tingsvidne af Slet herredsting anno 1556 vedr. bl.a. en kirkebog af Næsborg kirke, lydende at anno 1465 har Næsborg kirke en bol i Næsborg, som Christen Eriksen påboer, som Anders Plogmand gav til Næsborg kirke, »og skal Anders Plogmand og hans sande arvinger have indfæste deraf og al anden rettighed, undtagen den ørte byg til Næsborg kirke«. Der fremlægges desuden en dom af Viborg landsting af 9. november 1577, hvor salig Søren Winther er tildømt det samme bol.
Viborg Landstings dombog C, 1654 (B24-578), indeholder under den 18. januar bekræftelse af ordlyden af en landstingsdom af 9. november 1577, som tilkendte Søren Winther adkomsten til den såkaldte Kirketorp i Næsborg. (Sidstnævnte vidisse er nu trykt i *Jydske domme og dokumenter 1440-1700*, v. H. Hertzum-Larsen, ISBN 87-88774-05-8, s. 6-7).
7. Slet herreds tingbog 1637, fol. 88A-B: Niels Winther i Beltoft på ærlig og velagt mand, Peder Sørensen, borger og rådmand i Ribe, hans vegne og med hans fuldmagt. Ærlig og velagt karl, Peder Nielsen Winther, foged på Enggård i Fyn, solgte på sine søskendes og egne vegne gården til Peder Sørensen i Ribe. Alle søskendes navne og opholdssteder er anført.
8. I Slet herreds tingbog 1649, under den 12. april, er indført uddrag af Anders Winthers skifte, udganget af Viborg Landsting 1571. Her fremgår, hvad Lass, Niels, Christen og Søren skulle arve.

Litteraturhenvisninger

- Christian Hau (1999): *Bjælken, sparren og den halve bjørn*. Fra saltindustri til lavadel. Senmiddelalderstudier omkring lavadelsslægten Vinter på Mors. Eget forlag, 1999. ISBN 87-987337-0-2.
- Annalise Dam Kofoed (1985): Nordjysk lavadel omkring 1500, i: *Festskrift til Troels Dahlerup*, 1987.
- Carl Klitgaard: *Kjærulfske Studier*, 1914-18.
- Christiern Nielsen Juels årbog: Uddrag af Præsten Christiern Nielsen Juels Aar-bog, ved Holger Fr. Rørdam, i: *Kirkehistoriske Samlinger*, 7. bd. (1869-71).
- DAA: *Danmarks Adels Aarbog*.
- DgP (1979): G. Knudsen, M. Kristensen, R. Hornby: *Danmarks gamle Personnavne I-II*, 1936-64, genoptr. 1979.
- HKH: *Fra Himmerland og Kjær Herred*, udg. af Historisk Samfund for Himmerland og Kjær Herred, 1912f.
- Knud Prange (1964): Bonde af Thy. *Bol og By* 5, 1964.
- Knud Prange (1983): Lavadelsskæbner i senmiddelalder og renaissance, i: *Festskrift til Poul Enemark*, 1983.
- Knud Prange (1987): Silkebroderet socialhistorie. En studie i social mobilitet, i: *Festskrift til Vagn Dybdahl*, 1987.
- Knud Prange (1987,2): En middelaldergenealogs glæder og problemer, i: *Personalthistorisk Tidsskrift*, 1987.
- KRD: *Det kgl. Rettertings domme og rigens forfølgninger fra Christian III's tid*, udg. v. Troels Dahlerup, bd. II, 1969.
- NDA: *Nyt dansk Adelslexicon: Fortegnelse over dansk Adel i Fortid og Nutid*, af A. Thiset og P.L. Wittrup, 1904.
- Personalthistorisk Tidsskrift*, udg. af Samfundet for dansk genealogi og Personalthistorie.
- Præsteindberetninger 1568: *Præsteindberetninger om fæstegods m.v.i Vendelbo stift 1568 og 1599*, ved C. Rise Hansen, 1964.
- Rep. Dipl.: *Repertorium diplomaticum regni Danici mediævalis*, I. rk. I-IV, 1894-1910, 2. rk. I-IX, 1928-39.
- Trap: J. P. Trap: *Danmark*. Femte udgave, 1958 f.
- ÆDAR: *De Ældste Danske Archivregistraturer*, I-V, 1854-1910.

Noter:

1. Knud Prange (1983), s. 230. I det hele taget har Knud Pranges bidrag (se litteraturlisten) været til stor inspiration for mig under arbejdet med emnet, ikke mindst ved at give mig en metodisk ansats til at bearbejde det omfattende materiale, jeg igennem de sidste 15 år har samlet sammen, især fra tingbøger. Desuden takker jeg Knud Prange for beredvillig faglig hjælp undervejs. Tak også til Flemming Aagaard Winther (Kronshagen), Anton Blaabjerg (Viborg) og Christian Hau (Løkken) for god sparring.
2. Annalise Dam Kofoed (1985), s. 202.
3. Slet herreds tingbog 1635, under 15. januar.
4. Se kildehenvisning nr. 6. Jeg skylder Holger Hertzum-Larsen, Lemvig, en tak for at have

- henledt min opmærksomhed på den anførte vidisse i Viborg Landstings dombog C, 1654.
5. DgP, II. Tilnavne, Ploghman. Som betydning gengives Kalkars »mand, der pløjer«, hvilket ikke passer på dette eksempel. Første led er her snarere det middelalderlige »plog« (plov) i betydningen jordareal, og navnet altså at tolke som »mand, der ejer plov(e)«, dvs. selvejer.
 6. Se den udførlige redegørelse for forbindelsen mellem Vinter og Plogmand på Mors hos Christian Haa (1999), side 45f. I samme bog, side 16f. påvises, at Vinter af Vodstrup og Vinter af Nandrup er samme slægt.
 7. Den »Ysick (dvs. Isak) i Næsborg«, som i 1489 optages i Guds Legems Lav i Aalborg, kan udmærket være søn af Anders Plogmand. Det er den samme »Ysick«, der i DgP er noteret for 1489 i »Slet H.«
 8. Rep. Dipl. III, s. 45.
 9. DAA, 1905.
 10. Det skal bemærkes, at Kølbygård i denne sammenhæng ikke er herregården af samme navn i Hillerslev herred i Thy, som angivet i DAA, men hovedgården af dette navn, som lå i Farstrup sogn, og hvis enge stødte op til Næsborgs enge. Se Leks. Viborg Stifts Breve i ÆDAR, bind 2, især side 328f. (vedr. Slet herred).
 11. Se i øvrigt min artikel i *Personalhistorisk Tidsskrift* 1999, s. 168-186.
 12. ÆDAR, I, 1854, s. 18f.
 13. Nævnt 17/12 1482, Dalsgårds godsarkiv.
 14. DAA 1911, s. 299.
 15. DAA 1893, s. 169. »Løss Korsko« i Næsborg er l.eks. også nævnt som vidne i kronens lov-hævd på sit gods i Slet herred, 29/9 1519 (Rigsarkivet, C6 Adkomstbreve, læg 5, pk. 21). Endvidere i *Fru Eline Gøyes Jordebog* (udg. A. Thiset, 1892, s. 477).
 16. DAA 1905 (Munk) og NDA (Munk, Roed, Kirt, Swan).
 17. Se kildehenvisning nr. 4.
 18. Mourids Nielsen Gvldenstiernes privatarkiv. II. Optegnelser 1496. Jfr. Annalise Dam Kofoed (1985), som dog ikke kommer ind på navnet Vinter, men ret udførligt behandler de på listen anførte medlemmer af slægterne Munk (vinranke) og Benderup, hvis børn bliver gift med hinanden, og hvis efterkommere i 1500-tallet giftes med Winthere fra Næsborg.
 19. Se kildehenvisning nr. 2.
 20. KRd, bd. 2, 1969, s. 221f.
 21. Se kildehenvisning 2.
 22. Se kildehenvisning nr. 2.
 23. *Danske Magazin*, 4. rk., bd. 2 (1873). Jfr. KRd I, s. 63.
 24. Kildehenvisning nr. 1.
 25. Adkomstregistreringen er tilgængelig på Institut for Navneforsknings hjemmeside, www.hum.ku.dk/navnef./adkomst
 26. Se Trap 15, s. 617.
 27. KRd, bd. II, 1969, s. 221-224 og 638-639.
 28. Præsteindberetninger 1568.
 29. Kildehenvisning nr. 5.
 30. Se ÆDAR II, s. 328 og 334. Næsborg kirkes jordebog 1465 stemmer helt igennem overens med præstens fortegnelse i 1651 (Viborg bispearkiv).
 31. Trap 17, s. 163.
 32. Sst.
 33. Se DAA 1915.
 34. I DAA 1911 er under tilføjelser til Munk-slægten (s. 309) nævnt Peder Munks hustru, Mette Jepsdatter Benderup. Her er også medtaget Dvrskjøts ikke ganske korrekte oplysning om en datter *Gørtrud*, som skulle være blevet gift 2. gang med Niels Winther i Beltoft, jfr. det følgende.
 35. Christiærni Nielsen Juels årbog (se litteraturhenvisningerne). Originalen i Det Kgl. Bibliotek, Ny kgl. Samling, nr. 877e, 40.
 36. Beskrivet af Kr. Værnfelt i artiklen: Fleskum Herredets Selvejerbønder, i: *Jyske Samlinger*, 5. rk. V. bd, 1941-42, s. 138-58.
 37. Kildehenvisning I (fol. 222B): »Var skikket Niels Vinther, gammel Niels Vinthers søn i Næsborg, på den ene side og havde efter stormægtige, højbarne første, kong Frederik den Anden, alles vores nådige herres, befaling hid i rette stævnet Lars Vinther i Vår, Jens Vinther i Næsborg, Søren Vinther ibm. Nis Vinther, Erik Andersen i Knudstrup, Christen Vinther i Ørbæk, salig Anders Vinthers arvinger, som døde boede i Næsborg, på den anden side«.
 38. Mageskitte 30. nov. 1579, Jydske Registre 1577-79, fol. 698A. Danske Kancelli (B.78). Rigsarkivet.
 39. På Anders Nielsens pantebrev af 21/11 1555 medbesegler hans 3 »kære sønner« Jep Andersen i Torup, Erik Andersen i Knudstrup og Peder Andersen i Vestergård (også i Torup). Lærkenfeldts godsarkiv, Papirsbreve 1478-1686 (Landsarkivet for Nørrejylland).
 40. Kronens skøder.
 41. 1581 10/4, Jyske Registre 3,252 (Rigsarkivet).
 42. Kildehenvisning nr. 7.
 43. Kildehenvisning nr. 5.
 44. Kildehenvisning nr. 4. Slet herreds tingbog 1644, under 18. januar, nr. 12 i rækken af fremlagte dokumenter.
 45. Dvrskjøts genealogiske optegnelser i Additamenta 117 fol. (Det Kgl. Bibliotek).
 46. Carl Klitgaard har i hvert fald i to sammenhænge beskæftiget sig med emnet, dels i bogen *Kjærulfske Studier* (1918), dels i *Personalhistorisk Tidsskrift*, 1923, mest udførligt i *Kjærulfske Studier*.
 47. Jyske Registre, B 78, fol. 696 – ikke fol. 691, som Klitgaard anfører.
 48. Repert. Dipl. 2.rk.bd.1, 1451-1466, 1928. Kurseringen er min.

49. Kildehenvisning nr. 4. Slet herreds tingbog 1644, under 18. januar, uden paginering, Niels Munk og Jep Sørensen i Næsborg stævner delefogden i Slet herred; citatet står på 4. side fra denne sags begyndelse. Kursivering er min.
50. Se Anders Johansen: Næsborg sogn, i: *Fra Himmerland og Kjær Herred*, VII. bind, 1932, s. 291.
51. Kildehenvisning nr. 4 (det 3. dokument).
52. Kildehenvisning nr. 4 (5. og 6. dokument).
53. Slet herreds tingbog 1641, under 16. september, fol. 180A, udsagn af Jens Lauridsen i Tolstrup. »Stræt« er her Øster Stræt.
54. Slet herreds tingbog 1641, under 16. september, fol. 180A.
55. Kildehenvisning nr. 8.
56. Ifølge tingsvidne af 30. april 1581 (gengivet i Slet herreds tingbog 1649 under 12. april) pantsatte han sin gård i Øster Ørbæk til »hans hustrus broder, Lass Gied, borger udi Aalborg«.
57. *Slægten Bach fra Vesthimmerland*, Slægtsarkivet, dec. 1983, s. 231. Se også C. Klitgaard: *Nibe Bys Historie*, s. 186 m.fl.
58. Knud Prange (1987) har herredsfoged Søren Ged i Års 1562 gift med en ætling af Inger Benderup (s. 370).
59. Indført i Slet herreds tingbog under den 12. april 1649.
60. Slet herreds tingbog 1649 under 25. januar (hans fuldmagt).
61. Aalborghus lens regnskaber, tingsvidner 1629/30, nr. 30 Års herred. Desuden tingsvidner, hørende til afkortningsfortegnelsen for Aalborghus len, tingsvidne nr. 32.
62. Slet herreds tingbog 1649, under 25. januar (fuldmagt).
63. Viborg Landstings dombog 1623 A, fol. 424A.
64. 1623, se ovenfor, fol. 425A.
65. Se vidisse i Viborg Landstings dombog C, 1651, fol. 343A. Jeg takker Holger Hertzum-Larsen for henvisningen til denne vidisse. Jens Nielsen er desuden omtalt i Carl Klitgaards *Kjærulfske Studier*, s. 417 f.
66. Jens Nielsens kone står flere gange anført med navnet Gertrud Sørensdatter Kjærulf, f.eks. Slet herreds tingbog 1635, fol. 109B, og ikke med navnet Maren, som Carl Klitgaard har tildelt hende i sin bog *Kjærulfske Studier*.
67. Slet herreds tingbog 1673, under den 9. maj.
68. Se Slet herreds tingbog 1645, fol. 149B: Niels Munk i Næsborg som værge for sal. Anders Winthers børn under Anders Nielsen Nørgård at bruge og besidde for skyld og landgilde. Sal. Christen Nielsens børn: Anne, Johan(ne), Ingierd og Maren Christensdøtre.
69. Slet herreds tingbog 1642, fol. 18A.
70. Fol. 34A.
71. Fol. 110.
72. 1641, fol. 111B.
73. Aage Brask: *Niels Bloch i Rold og hans nærmeste slægt*, 1947. Om Jens Sørensen Bloch i Arden, se s. 441.
74. I Slet herreds tingbog 1653, under den 17. marts, optræder »Lass Nielsen i Vester Torup«, og her nævnes, at »Anders Nielsen i Næsborg gav sin broder Lass Nielsen afkald for arv efter hans sal. forældre Niels Madsen og Kirsten Andersdatter, fordum boende i Torup«.
75. De 3 vedersagde arv og gæld efter sal. Berethe Pedersdatter, som boede og døde i Vilsted præstegård, sal. Knud Christensens, se Slet herreds tingbog under 3. juni 1652.
76. Om Anders Andersen og hans efterslægt, se slægtsbogens *Slægten Lyngsø fra Troelstrup i Blære sogn*, Skals 1987.
77. Slet herreds justitsprotokol 1700 (B42-1), fol. 56A.
78. Olai Ovenstad: *Miltærbiografier. Den norske hærs officerer 18/1 1628-17/5 1814*. Oslo 1949f. Vedr. Niels Nesborgs hustru, Karen Christensdatter, se *Norsk personalhistorisk Tidsskrift* I, 1910, s. 226. (Carl Klitgaard har altså ikke ret i sin antagelse vedr. Niels Andersen Nesborg, i *Personalhistorisk Tidsskrift*, 8. rk., 2. bd., 1923, s. 86).
79. Slet herreds tingbog 1655, fol. 157A. (Carl Klitgaards antagelse i *Personalhistorisk Tidsskrift* 1923, s. 86, at Niels Sørensen Munk var gift med Maren Jensdatter fra Vesterstræt, er således ikke rigtig. Den pågældende datter af Jens Nielsen i Vesterstræt var gift med Jacob Christophersen i Næsborg.)
80. Slet herreds tingbog 1663, under den 10. december.
81. *Slægten Lyngsø fra Troelstrup i Blære sogn*, Skals 1987.
82. Anders Johansen: Næsborg Sogn, i: *Fra Himmerland og Kjær Herred*, VII. og VIII. bind, 1930f. Citatet er fra VIII. bind, s. 439f.
83. Aalborghus lens jordebog 1617-18, Gislum herred, sogn og by.
84. Hindsted herreds tingbog 1650, under 11. juli 1650. Jfr. Års herred tingbog 1646, under 18. juni.
85. Navnene Poul og Vogn er karakteristiske for Benderup-slægten. Knud Prange (1983) behandler Vogn Poulsen Benderups mulige slægtskab med Maren Munk af slægten Vognsen (s. 228).
86. Både efterkommerne af Peder Munk/Kirsten Jensdatter og af Poul Christensen i Nøvling søger ved et sagsanlæg ved Viborg Landsting i 1641 (B 24-550, fol. 351A-352B) at få ophævet en dom af Fleskum herredsting af 8. august 1636 om, at de af deres selvejergods skal gøre »ægt og arbejde lige ved andre krontjenere«. Også Kirsten Jensdatters børn med *Peder Winther er således kommet ind i gruppen af selvejere i Fleskum herred ved arv efter Peder Munk.

87. Fleskum herreds tingbog 1654, fol. 174A.
88. Aalborghus lensregnskab 1613/14, sagefald, Fleskum herred. Rigsarkivet.
89. Poul Verner Christiansen: En østhimmerlandsk Winther-slægt i det 17. århundrede, i: *Personalthistorisk Tidsskrift* 1989, s. 59-74.
90. Poul Verner Christiansen: Om norske rødder i Himmerland, i: *Fra Himmerland og Kjør Herred*, 1996, s. 165-74. Efterslægten kan følges i Svein Hanssen: *Sørreisa bygdebok. Gård og slekt*, udg. af Sørreisa kommune 1994, og Trygve Lysaker: *Trondenes sogns historie*, udg. af Trondenes bygdeboknemnd 1956, fotoreprint 1978.
91. J. Jeppesen Jensen: *Hornsgaard. Nogle bidrag til dens historie*, Aalborg 1964, s. 16.
92. Marinus Langeland: *Ad sandede Veje. En gammel Hedebondes Liv og Minder*. Det danske Forlag. Andet oplag 1950, side 10f.

Poul Verner Christiansen, f. 1928, cand. mag. 1954, ansat i gymnasieskolen, pens. 1994 som rektor (Århus). Har skrevet artikler (i bl.a. *Personalthistorisk Tidsskrift*) og bøger om historiske emner, bl.a. bøgerne *En østjysk landsbys rødder*, I (1992) og II (1996) samt *Ristrup – en østjysk herregård*, 1995 (udg. af Østjysk Hjemstavnforening). Medlem af denne forenings bestyrelse og redaktør af dens årbog (siden 1996). Adresse: Folehaveparken 3, 2970 Hørsholm. E-mail: pvdk@post4.tele.dk

Kongens svoger og den skæve og halte pige – nogle overvejelser om et handicap

Af Knud Prange

En indførelse i en kirkebog og en tegning på et exlibris kan være med til at belyse hvordan man gennem tiderne har skiftet syn på fænomenet: børn født uden for ægteskab.

Børn født uden for ægteskab kan være et stort problem for slægtsforskerne. For en generation eller to siden kunne problemet endda blive helt personligt – mange følte det nemlig som en skam at der i hans eller hendes familie optrådte »tilfælde« af den art. I dag vil slægtsforskeren synes at problemet består i at finde det pågældende barns »rigtige« far, og eventuelt også dets mor. Og så vil den moderne slægtsforsker nok også sende en medlidende tanke til den stakkels barnemor og det i hvert fald i enhver henseende uskyldige barn. Har de mon ikke begge været handicappede og fået det svært på deres videre bane gennem livet? Sådant kan synspunkter og opfattelser altså ændres, men det er ikke bare i vores tid at holdninger har undergået forandringer, og det er netop det de følgende betragtninger og eksempler prøver at belyse.

Selve det begreb, jeg netop har benyttet: handicap, er på mange måder ejendommeligt. Oprindeligt var det – ifølge *Den store danske Encyklopædi* og *Salmonsens leksikon*¹ – vist navnet på et hasardspil, derpå kom det til at dække det forhold at man i sport og ved væddeløb ville give alle deltagere lige gode chancer. Derfor fik den svage, yngre eller knap så rutinerede et forspring, dvs. man stillede den dygtigere mere ugunstigt. Det var altså den »bedre eller hurtigere« der blev udstyret med et handicap. I dag har begrebet derudover fået en helt ny og langt bredere anvendelse: »en medfødt eller erhvervet legemlig eller psykisk defekt der medfører et varigt tab af funktionsevne, i udtalte tilfælde også erhvervssevne« – som det hedder i Encyklopædien. Så nu er det paradoxalt nok den svagere der har handicapet.

Men der er nu så meget andet end det at være født uden for ægteskab der kan være et handicap. Mange rødhårede børn har givetvis blandt klassekammeraterne i skolen følt deres hårfarve som et handicap, men

der har sandelig også været mange andre ting der uden at være defekter kunne stille én ugunstigt. Man kunne være for lille eller for høj, for tyk eller for tynd, man kunne tale med dialekt eller på anden måde være »bondsk«, man kunne være kvinde, være fra en forkert del af landet, for eksempel være molbo, have fået uheldige spisemanerer, en gal politisk opfattelse, være for dårligt uddannet eller uddannet på det forkerte universitet og adskilligt andet. Mangt og meget har alt efter miljø, tid og omstændigheder kunnet være et større eller mindre handicap for folk. Variationerne heri fortæller i virkeligheden mere om mennesker og tider end de fortæller om selve handicappet. Alene en sammenligning mellem handicap-artiklerne i Salmonsens og Encyklopædien vil være ganske lærerig.

Vurderingen af – og reaktionen på – et handicap kan imidlertid undergå meget store forandringer, og det gælder ikke mindst for begrebet »uægte barn«. Der er ikke tvivl om at det ofte har været et endog meget stort handicap at være født uden for ægteskab, men forholdet har været vurderet meget forskelligt, afhængigt af hvilken tidsperiode vi befinder os i, hvilket socialt lag det drejer sig om – og formentlig også afhængigt af hvilken egn af landet vi taler om.

Netop fordi så mange forhold har spillet ind på vurderingen og fordi udviklingen har bevæget sig i nogle gevaldige sving, kan det være særdeles vanskeligt at konkretisere og analysere holdninger til »de uægte« eller de uægteskabeligt fødte. Der kan utvivlsomt findes mange udtalelser hvor der rent kontant tages stilling til denne gruppe af mennesker, men hvis man vil følge *udviklingen* i holdninger, vil det være givende at lede efter de små tegn og de underbevidste udsagn der kan have en betydelig signalværdi. Det er svært at lede systematisk efter disse tegn, og tolkningen af dem er nok især en opgave for mentalitets- og idéhistorikere. Jeg er imidlertid snublet over de to små glimt som her skal fremlægges idet jeg håber de kan bidrage til at belyse holdningen til handicappet: »uægte«.

Forskellige slags »uægte« børn

Først må vi imidlertid have slået et par begreber fast, for betegnelsen »uægte barn« er (eller var) ikke entydig. I middelalderen har man skelnet mellem to slags børn født uden for ægteskab: horebørn og slegfredbørn. Horebørnene var frugten af en forbindelse hvor en eller måske endda begge forældrene levede i ægteskab med en anden. Deres position var følgelig særdeles lav. I Danske Lov (6-21-6) rangerer ordet horeunge på linje med tyv, forræder »eller andre ubekvemsord«, og bruger man dem med urette om andre »da bliver man selv det samme«. I 5. Mo-

sebog 23, 2.3 hedder det ligefrem at en bastard – i senere oversættelser: et horebarn – ikke må komme i herrens forsamling, og horebørnene kunne ikke tage arv efter deres far.

Slegfredbørnene var ikke resultat af et ægteskabsbrud, men deres forældre levede sammen uden at være gift med hinanden. Ifølge *Kulturhistorisk Leksikon for nordisk Middelalder*² var de oprindeligt næppe ringere stillet i retslig henseende end ægtebørn. Men efterhånden – skriver leksikonet – skete der under kirkelig påvirkning en afgjort forringelse af deres stilling. Da kirken under alle omstændigheder lagde afgørende vægt på at et barns forældre var gift med hinanden, blev skellet mellem horebørn og slegfredbørn efterhånden udvisket, da begge grupper jo var født uden for ægteskab. I Videnskabernes Selskabs *Dansk Ordbog* fra 1802 står for eksempel at horeunge siges med foragt om et horebarn (hvor en af forældrene lever i ægteskab med en anden), men at det også er brugt som skældsord om slegfredbarn eller elskovsbarn. Her er begreberne altså i fuld gang med at blive blandet.

Kirken og samfundet havde i det hele taget lidt svært ved at finde ud af hvad man skulle stille op med fænomenet uægteskabelige børn. Det viser sig på en pudsig, men talende måde et så overraskende sted som i 1700-tallets statistik. Præsterne skulle via bispenerne sende indberetninger om antallet af fødte og døde i deres sogne. For at lette overskueligheden af de mange indberetninger blev der udarbejdet en formular i 1775. Man mente (fornuftigvis) at det ville være vigtigt at få antallet af fødte fordelt på køn, og man ønskede yderligere at få oplyst antal børn født uden for ægteskab. Det resulterede i følgende skema:

Mand-Kiøn
 Kvinde-Kiøn
 Uægte
 Summa af begge Kiøn . . .

Det er et smukt eksempel på et dårligt formuleret spørgeskema, for præsterne kom selvfølgelig omgående i tvivl om hvorvidt de uægtefødte skulle betragtes som kønsløse eller om de skulle regnes med i alle skemaets linjer. I 1776 synes Viborgbispens således at have ment det første. Han udfyldte i hvert fald skemaet således:

Mandkøn	792
Kvindekøn	786
Uægte	<u>86</u>
Sum	1664

Her er de »uægte« i hvert fald hverken anført som mænd eller kvinder. Det var jo ikke nogen særlig høj vurdering af gruppen, og stort bedre gik det ikke for Fyns biskop som helt så væk fra de »uægte« ved sammentællingen. Det varede 25 år før Kancelliet indså at skemaet skulle stilles op på en anden måde. Men i det nye skema kom rubrikken til at hedde »Uægte af begge Kion« så i den gruppe følte man åbenbart ikke det var nødvendigt at skelne mellem kønnene.³ Siden har synet på gruppen heldigvis ændret sig, både menneskeligt og statistisk.

I moderne opslagsværker træder den gamle skelnen mellem horebørn og slegfredbørn helt tilbage. I *Ordbog over det danske sprog* sættes uægteskabelig lig med født uden for ægteskab, og i *Salmonsens leksikon* skrev professor dr. jur. V. Bentzon i 1928 at »uægte barn betegner i dansk rets- og lovsprog at barnet som frugt af en uægteskabelig forbindelse ikke har det ægte(skabelige) barns retsstilling. ... Grænsen mellem de to retslige klasser er selvfølgelig ikke bestemt gennem det sproglige. Under nutidens bestræbelser for at fjerne det nedsættende (den »plet«) som i ældre ret og samfundsopfattelse for en person knyttedes til hans uægte fødsel, har man i lovgivningen foretrukket det formentlig bedre klingende, men noget kluntede udtryk »barn uden for ægteskab«.

Allerede her har vi en stærk udvikling. Fra oprindeligt to slags uægteskabelige børn (én man så ned på og én der var nogenlunde respekteret) over en sammensmeltning af de to grupper med en meget lav vurdering af den, formentlig især efter reformationstiden, til et forsøg i nyere tid på at højne gruppens status, altså at gøre det til et mindre handicap at være født uden for ægteskab. I dag må den udvikling vel siges stort set at være lykkedes både i retslig henseende og med hensyn til folks vurdering. Det er i hvert fald svært at gøre uægteskabelig fødsel til et generelt handicap når ca. halvdelen af alle danske børn i dag bliver født uden for ægteskab, hvor det »i gamle dage« drejede sig om måske 5-10%. Her er det altså den moderne udvikling i økonomisk, social og moralsk henseende der har påvirket vores syn på hvad der på dette område er et handicap. Handicap *behøver* altså ikke at være et absolut begreb, det *kan* godt være relativt, og i så fald er det muligt at påvirke den almindelige opfattelse af begrebet og de personer det omfatter. Og det må vel siges at være positivt.

»Uægte børn« med succes

Der findes et smukt eksempel på uægteskabelige børns muligheder for at gøre sig gældende i middelalderens Danmark. Sven Estridsen blev fulgt på tronen af ikke mindre end 5 af sine sønner i tur og orden. Ingen af disse børn var født i ægteskab, men det forhindrede dem dog ikke i at

blive konger af Danmark. Nu var de imidlertid ikke horeunger, men slegfredbørn, og det gjorde jo altså forskellen. På den anden side kan det på denne tid dårligt siges at være et handicap at have kongeligt blod i årerne.⁴ I middelalderen kunne kongebørn, der vitterligt var horebørn, både blive hertuger af Blekinge og Lolland eller grever af Halland, og adelsslægten Løvenbalk har nok ligeledes en »uægte« kongelig stamfader at takke for sit adelskab. Også adskillige adelige og gejstlige vedkendte sig før reformationen deres børn uden for ægteskab, og disse kunne blive pænt udstyret med jordegods eller ligefrem adlet.

Ikke mindst kongerne Christian 4., Frederik 3. og Christian 5. satte på lignende uregulær måde adskillige børn i verden, navnlig Christian 4. var særdeles aktiv, og de sørgede gennemgående vældig godt for børnene. Flere af dem bar navnet Gyldenløve der ligefrem var ved at blive fællesbetegnelse for uægteskabelige kongebørn, og et par af dem blev stamfædre for grevelsægterne Danneskiold-Laurvig og Danneskiold-Samsøe. Det var såre langt fra at der blev set ned på disse personer eller slægter, de kom tværtimod netop i kraft af deres uægteskabelige fødsel til at indtage fremtrædende positioner i samfundet. Deres karriereløb havde en ganske klar sammenhæng med at de havde en konge som »uægte far.« De nåede langt frem, og de gjorde det i en særdeles ung alder. Det mest frapperende eksempel er måske Ulrik Christian Gyldenløve. Han var uægteskabeligt barn af Christian 5. Det er selvfølgelig udelukkende dette forhold der bevirkede at han blev stiftamtmand over Island i en alder af 6 år – for året efter tillige at blive generalpostmester for Norge. At der mere var tale om embedsindtægter end udøvelse af embedsfunktioner understreger blot at han havde sin uægteskabelige far at takke for begunstigelserne.

Der findes et par ganske morsomme eksempler på hvordan man blandt disse kongeætlinge – her i slægten Danneskiold-Samsøe – har set på deres specielle afstammingsforhold. Lensgreve Frederik Christian Danneskiold-Samsøe, hvis farfar var en uægteskabelig søn af Christian 5., blev »hvid ridder« i 1749. Som valgsprog tog han: »Generis virtus nobilitas est«, det vil sige: »Slægtens dyd er dens adel«! Også hans sønnesøn benyttede dette valgsprog, dog i den danske version da han blev storkorsridder i 1842. En senere tid ville nok ikke sætte slægtens *adel* i forbindelse med netop begrebet dyd.⁵

Efterhånden som enevælden gik på hæld gik dette system med de anerkendte »officielle« maitresser og deres grevelige børn imidlertid af brug. Der var ved at ske en ændring i synet på de uægteskabeligt fødte børn, og det skete på en – man fristes til at sige – såre dansk måde på Frederik 6.'s tid. Alle vidste unægtelig at kongen holdt elskerinde, nem-

lig fru Dannemand som fødte kongen adskillige børn, men ved selve fødslerne vedgik kongen imidlertid ikke faderskabet. For det første barns vedkommende blev der overhovedet ikke nævnt nogen fader, men ved fødslen af det næste barn optrådte ægtemanden kaptajn Frederik Dannemand. Han nævnes også som far til det tredje barn, men nu omtales han som afdød. Uanset dette fik fru Dannemand dog endnu en søn seks år senere, og faderen var – overraskende nok – major Frederik Dannemand. Ikke blot var han åbenbart genopstået, men han var tillige avanceret til major!

Siden gjorde Frederik nu ingen hemmelighed af børnene eller af sit forhold til fru Dannemand. Hun blev imidlertid hverken fyrstinde af Slesvig eller grevinde af Samsø sådan som tidligere tiders elskerinder var blevet det; hun fik – noget beskedent kan man sige – blot rang af oberstinde. Og da havde hendes forhold til kongen endda været i ikke mindre end 20 år. Børnene blev heller ikke adelige fra fødslen, også her ventede kongen en snes år før der blev udstedt et adelspatent. Frederik 6. synes i det hele taget at have givet sig god tid til at overveje situationen, for nok udnævnte han den ene af sin og oberstindens sønner til lensgreve, men det var på et hængende hår at han nåede det. Udnævnelsen er nemlig dateret så sent som to måneder før kongens død, og noget patent blev aldrig udfærdiget. Efter tronskiftet i 1848 bad lensgreven om at få et »rigtigt« grevepatent, men han modtog det svar at man ikke fandt nogen anledning hertil.⁶ En grundlov var under udarbejdelse og »uægte« kongebyrd var nu ikke længere en genvej til magt og position som det ellers havde været i århundreder. Man kan diskutere om der ligefrem blev tale om et handicap, men selv for samfundets top blev det i hvert fald sværere at sætte sig ud over den gængse moral.

På et enkelt, men ganske interessant punkt er der dog i den seneste menneskealder sket en opblødning af de moralske krav. Da man sidste gang forberedte en grundlovsændring, tog man også stilling til den gamle tronfølgelov af 1853 i hvilken det blev krævet at de personer der var arveberettigede til tronen skulle være »avlet i ret lovligt ægteskab« – altså ikke blot *født* i ægteskab, men også *undfanget* i ægteskab. Det fandt man alligevel var et lovlig stærkt krav, så i den nye lov af 1953 krævede man kun at vedkommende skal være *født* i et lovligt ægteskab. I bemærkningerne til lovforslaget hedder det at den gamle bestemmelse næppe vil føles tidssvarende i vore dage på baggrund af de mellemliggende reformer af retsstillingen for børn født uden for ægteskab. Man kunne nu nemt få den tanke at ikke blot retslige, men også moralske synspunkter har spillet ind, for forfatningskommissionen mente i hvert fald ikke at

kunne udstrække arveretten til børn født uden for ægteskab selv om faderskabet måtte være fastslået eller moderen måtte være arveberettiget til tronen.⁷

Kongens svoger

Men nu til mine to eksempler på indirekte udtrykte holdninger til børn født uden for ægteskab. Det var som nævnt ikke blot kongefamilien som i ældre tid kunne sørge godt for sine uægteskabelige sidelinjer. Så sent som fra slutningen af 1600-tallet kan nævnes et prægnant eksempel. En af rigets mægtigste mænd, storkansleren greve Conrad Reventlow, fik i 1680'erne tre børn uden for ægteskab med Anne Cathrine Haagensen hvis far var amtsforvalter og borgmester i Aabenraa. Man kan sige at allerede ved navngivningen vedkendte greven sig sine børn. Den ældste søn kom til at hedde Detlev ligesom sin farfar, den næste søn fik navnet Conrad og datteren kom til at hedde Conradine. I 1695 fik Conrad Reventlow dem alle tre optaget i den danske adel »som anerkendte børn« og de blev tilmed udstyret med slægtsnavnet Revenfeld. Der var altså ikke lagt skjul på noget, men man kan undre sig over at det våbenskjold som de tre søskende blev forsynet med ikke havde den ringeste lighed med Reventlow-våbenet.⁸

Conrad Revenfeld døde ung, men hans bror blev gammel nok til at gøre en smuk karriere, han blev generalløjtnant og overkrigssekretær. Også datteren (og det er hende eller rettere hendes mand der interesserer os her) gik det godt. Hun blev i en alder af 16 år gift med en lærd og fremadstræbende ung mand, Frederik Rostgaard. Han var af en storbondeslægt fra Sønderjylland, og Frederiks far var den Hans Rostgaard som gjorde sig så fordelagtigt bemærket i 1658-59 under Svenskekrigen, bl.a. ved at finde ud af tidspunktet for svenskernes storm på København. Som tak for sin indsats fik han livsbrev på Krogerup, desuden ejede han Anholt, og han blev tillige amtsforvalter. Sønnen Frederik var eneste barn og arvede som 13-årig ikke så lidt af en formue, inklusive Krogerup og Anholt. Han studerede ved Københavns Universitet, dyrkede mange spredte interesser og drog på en 9 år lang studierejse til udenlandske universiteter. Her studerede han jura, historie, hebræisk, oldtysk, islandsk og arabisk – blandt andet. Under rejsen fik han udgivet et par bøger, så det var en lærd mand der returnerede i år 1700 hvor han strax på sin senere svigerfars initiativ blev udnævnt til gehejmearkivar, dvs. rigsarkivar. Knap to måneder derefter blev han forlovet med storkanslerens datter Conradine Revenfeld, og de blev gift i 1703. Man kan roligt sige at Frederik Rostgaard var kommet tæt på landets højeste kredse. Fra 1712 kom han tilmed i svogerskab med Frederik 4. da denne blev gift til

Fig. 1. Frederik Rostgaards exlibris med Rostgaard-slægtens gamle våbenmærke. Der findes en original på Det kgl. Bibliotek, Ny kgl. Saml. fol. 1380. Her gengivet efter *Bogvennen*, ny rk. bd. 1, 1945, trykt 1946.

venstre hånd med Conradines halvsøster Anna Sophie Reventlow, der tilmed fra 1721 var »rigtig« dronning. Frederik Rostgaard var på mange måder en duelig embedsmand der gjorde karriere (justitiarius i højesteret, oversekretær i Danske Kancelli m.m.) og han ydede en væsentlig indsats inden for videnskab og litteratur. Hans løbebane fik et knæk i 1725 da han blev beskyldt for bestikkelse og majestætsfornærmelse. Han mistede sine embeder, men efter nogle turbulente år blev han dog taget delvis til nåde og blev udnævnt til amtmænd. I biografien i *Dansk Biografisk Leksikon* hedder det om ham. »Man har ikke uden grund kaldt ham forfængelig.«⁹

Til det forfængelige skal måske regnes at Frederik Rostgaard lod sig adle i 1702. Som våben fik han et skjold med en sølv-oxe der går på en grøn jord i et rødt felt. Våbenet var ikke nogen nyskabelse, det havde slægten ført i flere generationer.¹⁰ Man kan altså sige at fra 1702 var Frederik Rostgaards familie lige så fin – eller i hvert fald lige så adelig som hans hustru, Conradines. Måske har Frederik ment at hans slægt godt kunne hamle op med Conradines, han førte i hvert fald et gammelt slægtsvåben i modsætning til hende. Hun havde jo et nykonstrueret våbenskjold i stedet for Reventlowernes ældgamle mærke. Hendes far, Conrad, og slægten før ham havde i flere hundrede år ført et skjold der

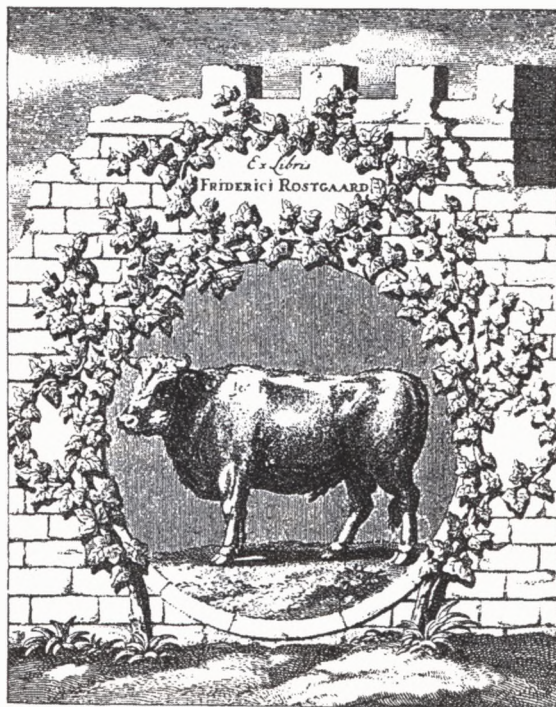

Fig. 2. Endnu et exlibris for Frederik Rostgaard. Her er slægtens ox set på baggrund af en faldefærdig mur med fire tinder, men hvilken mur? Samme oprindelse som fig. 1.

var delt med det heraldikere kalder et tindesnit. Denne figur kaldes også en mur og gengives ofte som en fuget murstensmur med tinder. Frederik Rostgaard var en kyndig genealog, så alt det var han udmærket klar over, og han har på en ganske raffineret og underfundig heraldisk måde markeret sin viden og ikke mindst sin holdning til hustruens – skal vi sige: lidt specielle afstamning.

Som bogsamler måtte Rostgaard selvfølgelig have exlibris, og i figur 1 ser vi et med hans adelsvåben der viser slægtens velkendte ox samt hjelm, hjelmtegn og hjelmlæde. Han fik endda trykt to lidt forskellige udgaver af dette heraldiske ejermærke. Og så fik han lavet endnu ét – figur 2. Her ser man igen oxen, kraftfuld og solid, anbragt i en bladsmykket ramme, det hele på baggrund af et noget smuldrende murværk der synes på vej til at falde fra hinanden. Kombinationen af ox og mur forekommer ret ejendommelig indtil vi ser på Reventlowernes våben – her har vi nemlig den tindede mur (figur 3). Exlibris'et viser tydeligvis de to slægters våbenmærker, og Frederik Rostgaard har altså ikke – lige så lidt som storkansler Conrad Reventlow – villet lægge skjul på Conradines herkomst. Det var jo også en familieforbinding der allerede havde vist sig nyttig for karrieren, men læg mærke til at på Rostgaards exlibris er

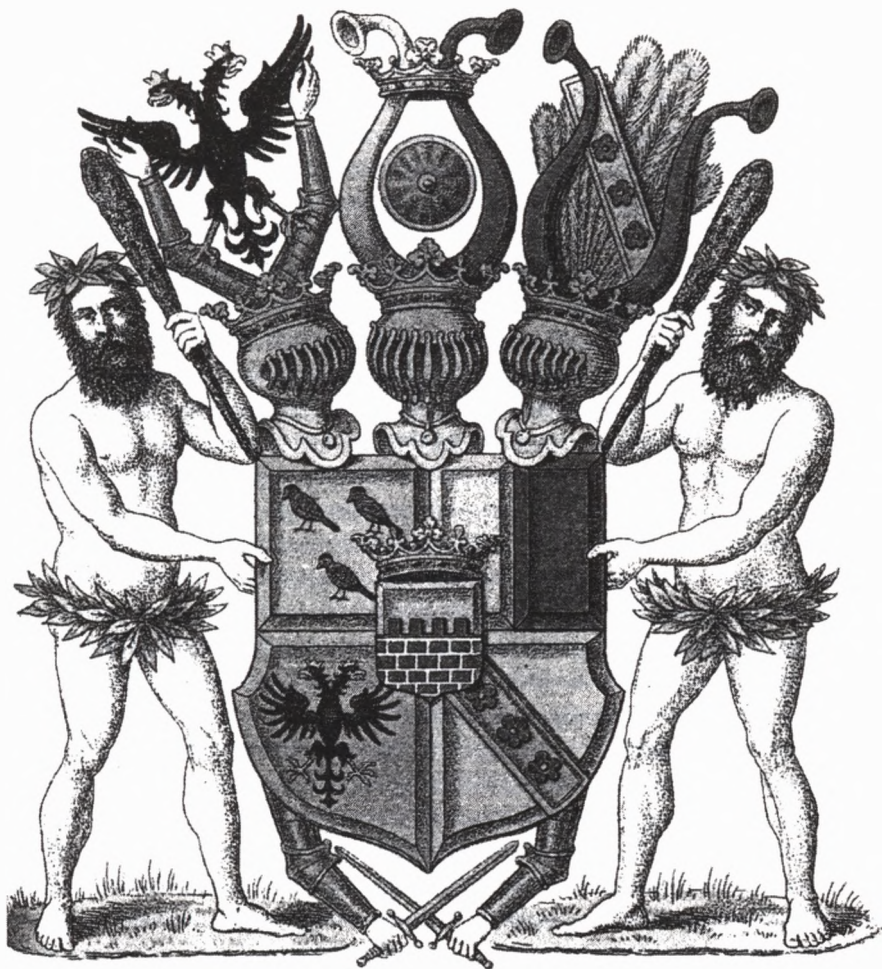

Fig. 3. Da Conrad Reventlow blev udnævnt til greve i 1673 blev hans gamle våben udvidet – eller forbedret som man yndede at sige. I hovedskjoldet blev anbragt mærker fra forskellige mødrene aner, men her ovenpå anbragte man slægtens ældgamle våbenmærke: et skjold der var tværdelt af et indesnit. Man ser tydeligt at den nederste del af skjoldet skal opfattes som en mur der er forsynet med fire tinder. Gengivet efter *Danmarks Adels Aarbog* 1893.

Reventlowernes ældgamle mur ved at falde sammen; den er skørnet, og der er gået skår i den. Conradine var trods alt ikke »ægte«. Det var Rostgaard og oxen imidlertid; her kom den solide gamle bondeslægt der med formue og lærdom i bagagen kunne erhverve sig både embeder og

adelskab. En ny tid og en *ægte* soliditet. Nok kunne uægteskabelig fødsel være en fordel, især når man var faldet efter en storkansler, men alligevel. Den solide mur var i forfald.

Man kunne tolke Rostgaards exlibris som udtryk for et moralsk fordømmende syn på uægteskabelige børn, men det er der næppe tale om. Fænomenet var bestemt ikke noget ukendt eller fremmed i hans slægt. Frederiks far fik før sit første ægteskab en søn med sin husholderske¹¹ og Frederik selv fik to børn under sin ungdoms studieår i Paris.¹²

Den skæve og halte pige

Mit næste eksempel stammer fra tiden lige efter år 1800. Holdningen til de »uægte« havde nu ændret sig betydeligt. Som nævnt synes selv den enevældige Frederik 6. at have været lidt i tvivl om hvilken position han skulle give sin elskerinde og deres fælles børn. Længere nede i samfundet var synet på de børn der blev født uden for ægteskab ikke synderlig positivt. Man ser af og til kirkebøger hvor præsten i marginen har tegnet en hånd som peger hen på en dåbsindførsel hvor der mangler en fader. Der blev altså i næsten bogstavelig forstand peget fingre ad dem. Men midt i den megen fordømmelse, kan man undertiden se en anden og langt mere forstående holdning som indirekte kommer til udtryk. Netop fordi fordømmelsen er så udtalt og så let at finde eksempler på, kan det være værd at notere sig undtagelserne.

Geografisk befinder vi os på landet, i Hjermind sogn ved Bjerringbro mellem Viborg og Randers. I 1798 kom der en ny og ung præst, Hans Bjerregaard, til sognet og som vi strax skal se, gik han til sit arbejde med en gevaldig energi og virkelyst. I februar 1803 var han ude for en tildragelse som tydeligvis har bedrøvet ham, det fremgår ganske klart af hans notat i kirkebogen – her gengivet bogstavret og med præstens egen understregning:

1803 »næste Dag [dvs. 13. feb.] hiemmedøbt forrige Gaardmand Niels Kaspersens Datters Elles uægte Barn der blev kaldet Niels. Som Fader til samme blev i Medhielpernes Jørgen Krist[ensens] og Peder Møllers Overværelse udlagt den i Gaarden tienende Knøs Jens Nielsen. NB: Barnemoderen var 42 Aar gammel og baade skiev og halt men ellers et fornuftigt og i sin Christendom vel oplyst Fruentimmer der i meere end 20 Aar med Berømmelse har forestaaet hendes gamle endnu levende Faders Huusholdning. – At vi maatte dog ikke glemme den skønne Regel 1. Cor: 10, 12! Faderen var den 4de af de i Eftteraaret 1798 af nuværende Præst først Confirmerede der paa denne Maade aabenbar have forsyndet sig. Sandelig ingen trøstelig Begyndelse!«

Bedrøvelse, bekymring og understregning også af ordene »uægte

Barn«, men ikke fordømmelse. Det er åbenbart gået nært til præstens hjerte at den unge far, der fik startet så uheldigt på tilværelsen, var en af hans egne første konfirmander. Den skæve og halte mor får mange pæne ord med på vejen af præsten der samtidig erindrer sig selv om et sted i brevet til Korintherne. Det er her der står: »Derfor, hvo som synes at stå, se til, at han ikke falder.« Der er kort sagt ikke nogen grund til at hovmode sig over andre. Hvad der var gået galt her kunne måske også gå galt for andre.

Hvem var så den forstående pastor Hans Bjerregaard i Hjermind? Vi er i den heldige situation at have ret gode oplysninger om såvel ham som hans far.¹³ Faderen var den endog helt usædvanlige fæstebonde Hans Jensen Bjerregaard fra Gentofte. Han gik i Frederik 4.'s rytterskole og var fra sin ungdom en foregangsmand med ualmindelige kundskaber. Ifølge *Dansk Biografisk Leksikon* blev han anset for en seværdighed hvortil der valfartedes, og digterne Klopstock og Sneedorff har givet begejstrede skildringer af hans person og hjem. Hans gård blev landets første udflyttergård, som den eneste bonde meldte han sig ind i det nye Landhusholdningsselskab, og han udgav en lille bog om nye indretninger til landvæsenets forbedring. Han ejede en kort overgang en herregård hvad der dog ikke spændte for godt af, og han tilbragte sine sidste år i Slagelse og København, hvor han døde da sønnen var 15 år gammel.

Hans Bjerregaard valgte at studere teologi og fik sit første embede som præst i Hjermind, Lee og Hjorthede 32 år gammel. Han var stedets præst i ikke mindre end 59 år og han kom til at sætte et stærkt præg på sognet. Han var tydeligvis barn af oplysningstiden og af den rationalistiske skole. Han gjorde meget for at hjælpe de fattige, han oprettede skoler i hvert af sine sogne, for en stor del for egne midler, og så afholdt han privatseminarium i præstegården. Han var både flittig og i besiddelse af en stærk arbejdskraft, og i en årrække sad han vinter som sommer klokken 4 om morgenen ved skrivebordet. Det blev til adskillige – meget læste – bøger om træplantning, forbedring af landbruget og om teologi. Han skrev bl.a. om »Dyder og udyder i eksempler fra bibelen«, »Var vore forfædre de helgener hvorfor de så ofte udgives«, og et skrift »Om overtro og midlerne mod samme« overlod han til bogtrykkeren uden betaling for at få det mere udbredt ligesom han købte et betydeligt antal eksemplarer af det til uddeling blandt sine sognebørn. Endelig var han kendt for sin store interesse for træplantning, og han skal have uddelt omkring 4 millioner træplanter til nær og fjern.

For en mand med Hans Bjerregaards baggrund og indstilling kunne man måske vente sig to holdninger. Den ene mulighed er den selvgode og selvretfærdige: Når nu jeg gør så meget for samfundet, mine med-

mennesker og hele udviklingen, hvorfor kan andre så ikke opføre sig som de burde? Den anden er den forstående måske lidt resignerede holdning som vi møder i Bjerregaards kirkebog – pas på at du ikke selv kommer galt af sted. Når man ser på titlerne til nogle af hans skrifter – især det om forfædrene som måske ikke var så hellige endda – bliver man ikke forbavset over Bjerregaards indstilling. Omend han måske ikke ligger helt på linje med – eller er lige så optimistisk som – Holberg der i en af sine epistler (V 93) ligefrem erklærer at »Erfarenhed lærer at horeunger bliver de dueligste borgere«.

Takket være den noget usædvanlige kirkebogsnotits får vi et levende indtryk af opfattelsen hos én præst og af hans syn på forældrene til et »uægte« barn. Hele den nævnte tildragelse har måske nok været et handicap for både den skæve pige, den unge knøs og den nyfødte Niels, men det var næppe pastor Bjerregaards holdning at det skulle være sådan. I så fald havde han nok skrevet noget ganske andet i kirkebogen.

Vi har nu fulgt nogle hovedlinjer i synet på uægteskabelige børn, og vi har set hvordan vurderingerne har været forskellige i forskellige samfundslag.¹⁴ Hvad der i almindelighed og i et jævnt socialt miljø kunne være et handicap kunne tværtimod være en fordel i samfundets top. Men vi har også set at synet på de uægteskabeligt fødte har skiftet gennem tiderne og at en mere positiv holdning er voxet frem. På dette område er begrebet handicap i hvert fald særdeles relativt. Holdninger synes at kunne bearbejdes, fordømmelse kan ændres til forståelse. På den baggrund er det interessant at studere spørgsmål som: Hvornår var uægteskabelig fødsel et handicap, hvornår støder vi på ændrede toner, hvem, eller hvilke kredse havde en mildere indstilling, kan det kædes sammen med religiøse retninger, og trænger nye synspunkter frem på forskellige tidspunkter rundt om i landet? Det er nok værd at studere hvorledes en ændret holdning til et handicap voxer frem, og det ville derfor være interessant om man kunne samle et større antal antydede, underforståede eller indirekte vidnesbyrd som de her fremførte.

Noter

1. Se også den meget bredere beskrivelse af begrebet i Per Nielsen: Handicapbegrebet og dets historiske udvikling, *Handicaphistorie*, 1987, 35ff.
2. *Kulturhistorisk Leksikon for nordisk Middelalder*, bd. 13, 1968, sp. 67.
3. Exemplet er hentet fra Adolph Jensen: *Tallemnes Tale*, 1941, s. 54ff. Jeg skylder professor Erik Jørgen Hansen tak for at have henledt min opmærksomhed på eksemplet.
4. Spørgsmålet om ægte fødsel og arveret til tronen diskuteres i Thyra Nørre: Ægteskab og politik i Saxos Gesta Danorum, *Historisk Tidsskrift*, bd. 98, hft. 1, 1998, s. 1-33.
5. Jeg skylder ph.d. Peter Kurrild-Klitgaard tak for oplysningen om disse valgsprog.
6. *Danmarks Adels Aarbog* 1957, s. 3.
7. *Betænkning afgivet af Forfatningskommissionen af 1946*, 1953, s. 70 – bemærkninger til forslag til tronfølgelovens § 5.

8. Stamtavle over slægten Revenfeld i *Danmarks Adels Aarbog* 1943, s. 75ff.
9. Stamtavle over slægten Rostgaard i *Danmarks Adels Aarbog* 1943, s. 81ff.
10. Carl Langholz: Slægten Outzen/Rostgaard fra Roost gennem 400 år, *Personalthistorisk Tidsskrift* 1984, s. 109ff.
11. Sammesteds s. 115.
12. Note 9, s. 81ff.
13. Der er biografier over begge i *Dansk Biografisk Leksikon*. Desuden er der en udførlig omtale af Hans Bjerregaard i Paul Nedergaard: *Personalthistoriske, sognehistoriske og statistiske bidrag til en dansk præste- og sognehistorie*, bd. VI, Viborg Stift, s. 112ff. Nedergaard kan bl.a. bygge på en karakteristik af Bjerregaard skrevet af hans efterfølger.
14. I *Personalthistorisk Tidsskrift* 1993:2 har Hans H. Worsøe skrevet en fortrinlig artikel: Falden kvinde eller enlig mor? – de ugifte mødre og deres sociale placering, ca. 1700-1960. Artiklen har oplysninger om såvel litteratur som utrykte kilder vedrørende ugifte mødre.

Knud Prange, f. 1930, universitetslektor og leder af Lokallhistorisk Afdeling, Florsgade 4, 2200 København N. Har skrevet bøger og artikler om slægtshistorie, lokalhistorie og heraldik, bl.a. *Lokal Historie – en håndbog* og *Mit navn er Jensen. En bog om slægtsforskning*, begge 1989.

Nyt fra Norden

Af Birgit Flemming Larsen

Nordgen, *Nordisk Genealogisk Samarbejdskomité*, arrangerede i juni 1999 en studierejse til Nordtyskland, nærmere betegnet til den tyske Østersøkyst. Der var deltagere fra *Norsk Slegtshistorisk Forening*, *Skånes Genealogiska Förbund*, *Storstockholms Genealogiska Förening*, *Genealogiska Samfundet, DIS-Norge*, *DIS-Sverige* samt *Samfundet for dansk genealogi og Personalhistorie* repræsenteret ved undertegnede.

Et af formålene med rejsen var at få kontakt med organisationer med samme interessesfære som Nordgen samt at besøge tyske arkiver med henblik på at få et overblik over, hvad der kunne findes af materiale med relevans for nordiske slægtsforskere. Det var endvidere tanken at undersøge, hvorvidt det kunne være en idé at arrangere en større slægtsforskningskonference i området for nordiske slægtsforskere med aner i Nordtyskland.

Rejsen startede i Travemünde med et seminar på Ostsee-Akademie med deltagelse af tyske historikere og slægtsforskere. Til stede var bl.a. Klaus Dieter Kreplin, som er ekspert i pommerske slægter og har begyndt opbygningen af en historisk database. Forskningen vanskeliggøres af, at omkring 80 % af kirkebøgerne i Hinterpommern blev ødelagt under 2. verdenskrig. *Institute for Migration and Ancestral Research e.V.* var også repræsenteret. I.M.A.R. ligger i Warnemünde og er startet i 1994. Instituttet beskæftiger sig med udvandring fra Mecklenburg fra 1400-tallet og op til 2. verdenskrig. Tyske computergenealoger var også inviteret med, og Jesper Zeidlitz fra *Verein für Computergenealogie e.V. zur Förderung EDV-gestützter familienkundlicher Forschungen* kunne fortælle, at tyske slægtsforskere i ringe grad anvender computerprogrammer i deres forskning.

I Kiel aflagde vi besøg hos *Schleswig-Holsteinische Gesellschaft für Familienforschung und Wappenkunde* og i Lübeck *Arbeitskreis für Familienforschung*. Begge steder blev vi modtaget af repræsentanter for foreningerne, og vi havde lejlighed til at tale med de tyske kolleger samt gå på opdagelse i deres righoldige biblioteker.

Turen gik videre til Mecklenburg-Vorpommern, hvor vi gjorde holdt i hovedstaden Schwerin for at aflægge besøg i Landeshauptarchiv Schwerin, som også er arkiv for lokalhistorie og slægtsforskning i området. Ar-

kivet, hvis samlinger rækker tilbage til 1400-tallet, har på grund af historiske omstændigheder til tider haft en omtumlet tilværelse. Vi fik en rundvisning med besøg i magasiner og værksteder samt salen med den meget store og spændende kortsamling. På læsesalen gav de dygtige medarbejdere en gennemgang af de personhistoriske samlinger.

Sidste del af turen gik til Greifswald, men jeg måtte desværre på grund af andre opgaver slutte turen, inden vi nåede så langt.

Svenske Slægtsforskerdage i Karlstad 1999

Som omtalt i *Personalhistorisk Tidsskrift* 1999:1 planlagde *Nordgen* at knytte en nordisk session til de svenske slægtsforskerdage i Karlstad i september 1999. Planen blev gennemført, og der var stor tilslutning til de nordiske foredrag. Det ser ud til, at det er en model, der kan bygges videre på.

Genealogiska Samfundet i Finland

Genealogiska Samfundet i Finland har udsendt sit årsskrift nr. 44 i det sædvanlige smukke udstyr. Samfundet har for vane at redegøre for nyudnævnte finske præsidenters slægt. Således også for den nuværende Martti Ahtisaari. Det fremgår, at præsidenten både har norske og svenske aner. Det kunne måske være et eksempel til efterfølgelse for *Personalhistorisk Tidsskrift* ved danske statsministerskift! Udover artiklen med anetavle vedrørende Ahtisaari indeholder årsskriftet en lang række indlæg om forskellige finske slægter skrevet af kendte finske skribenter indenfor området. Størstedelen af artiklerne er skrevet på finsk, men for læsere, der ikke behersker dette sprog, er der heldigvis fyldige referater på svensk. Ligesom der også er referater på finsk af de svenske indlæg.

Jubilæum i Norge

DIS-Norge kan i år 2000 fejre sit 10 års jubilæum. *Samfundet for dansk genealogi og Personalhistorie* ønsker sin samarbejdspartner hjertelig til lykke med de første 10 år. I de 10 år, der er gået siden foreningens medlemsblad *Slekt og Data* så dagens lys, er der sket en næsten rivende udvikling. Fra at være et lidt kedeligt sort/hvidt skrift i en ikke alt for dyr papirkvalitet, hvis indhold kun beskæftigede sig med computergenealogi, er *Slekt og Data* blevet til et utroligt smukt blad med omslag i farver og på glittet papir. Det er altid en stor fornøjelse at modtage det nyeste nummer, ikke mindst fordi indholdet i høj grad kan stå mål med udseendet.

Et stort til lykke til redaktionen af *Slekt og Data* og til foreningens styrelse.

Orientering

The Danish American Heritage Society blev stiftet i 1977 for at støtte forskningen omkring den danske udvandring til USA og på den måde stimulere interessen for dansk amerikansk kultur.

Selskabet udgiver tidsskriftet *The Bridge*, som udkommer to gange om året og indeholder artikler, der belyser alle aspekter af dansk indvandring til Amerika.

Selskabet modtager gerne artikler til publikation i tidsskriftet.

Yderligere oplysninger fås hos
Birgit Flemming Larsen
Det danske Udvandrerarkiv
P.O. Box 1731
9100 Aalborg
tlf. 9931 4221

Anmeldelser

ved Tommy P. Christensen

Fynske Årbøger 1998 og 1999. Redaktion: Dorrit Andersen. Udgivet af Historisk Samfund for Fyns Stift, Odense 1998 og 1999. 110 og 120 s., ill. hft. ISSN 0085 0918. Årbøgerne kan bestilles hos: Historisk Samfund for Fyns Stift, c/o Dorrit Andersen, Jernbanegade 36 B, 5000 Odense C.

Gid man kunne nå at læse alle amters årbøger, og gid der fandtes registre til alle årgangene, så de kunne udnyttes bedre. Der er næsten altid noget at hente, og de ovennævnte årbøger er ingen undtagelse. Årbogen for 1998 indeholder seks artikler. Ole Nederland har skrevet om »Byen på Christian IV's tid« – Odenses ældste tingbøger (fra 1606) er gennempløjet, og forfatteren har uddraget de i datiden benyttede betegnelser for gader, stræder, gårde og huse. Det er næsten en slags vejviser krydret med historier om livet i Odense. Susanne Lykke Vølgzen Nielsens artikel har titlen »Bøger maler billeder – Karen Brahe set gennem sin bogsamling.« Samlingen, der omfatter ca. 3500 bøger og 1100 håndskrifter, er nu edb-registreret i universitetsbibliotekets database ODIN. »Læserne til mere Fornøjelse end Kiedsomhed«, og det samme kan siges om artiklen. Jens Rasmussen skriver om »Præstefamiliens sociale vilkår på landet i gamle dage« – om de »konserverede« enker, om den store aldersforskel mellem mand og kone blandt præsteparrene, og der fortælles sørgmuntre historier. Men man hører også om de forbedrede vilkår såsom pensionsordninger, enkesæder og enkekasser, hvor møderne udviklede sig til konventer, ligesom artiklen følger Sallinge Herreds Enkekasse fra 1698!

Jørgen Engholm Pedersens »Folkene i Falden« er en beretning om en vestfynsk eneste-gård gennem 300 år. Spændende arvegods fik forfatteren til at gå i dybden med sine arkivundersøgelser. En artikel, der vil interessere enhver slægtsforsker. Annette Jensen skriver om »Uægte børn i Fåborg«, retssystemet og »de ugifte Fruentimmere« i 1870-erne med eksempler på faderskabssager fra Fåborg byfogeds arkiv. Der er beskrevet tre usædvanlige sager og det hedder bl.a.: »Det tør ubetinget siges, at Løragtigheden og Tilbøjeligheden til at give efter for sanselige Fristelser er betydeligt større i Fyns Landsogne end i nogen anden Landsdel ...«. Gunnar Kjær Mortensen skriver under overskriften »Konfiskation af tysk og japansk ejendom« om konfiskationsloven af 1946, der bevirkede, at en tysk soldats unge, danske brud blev frataget alt, hvad hun havde samlet af udstyr og gaver. Utallige ansøgninger afsendtes til myndighederne, men selv danske modstandsfolks gode ord hjalp ikke. Soldaten havde i øvrigt været en god støtte for den lokale modstandsbevægelse.

Under overskriften »Ny lokalhistorisk litteratur – ved Steen Ousager« er 13 bøger anmeldt, og man får tilmed en oversigt over indholdet af 11 fynske årbøger og tidsskrifter fra 1997. Da kun Ousagers navn forekommer, må man tro, at han er den imponerende flittige anmelder. Såvel artikler som boganmeldelser er illustrerede.

Den nveste udgave af *Fynske Årbøger* – fra 1999 – indledes med artiklen »Fynsk seriøsitet«, hvori biskop over Fyns Stift 1984 til 1995, Vincent Lind, fortæller om sin første tid på Fyn som præst i Vester Åby og Åstrup. Fruen, Edel Lind er mester for de fine illustrationer. Ole Nederlands »Folkeliv i renæssancebyen Odense« er igen et udbytterigt resultat af nærlæsningen i Odenses tingbøger fra årene 1606-1673. Tilsvarende kan Charlotte Dreyer

Skov med artiklen »Nyborg Slot 1610-1631« på grundlag af lensregnskaberne belyse slotets udseende og indretning, dets ansatte og deres funktioner. Rigens kansler Jacob Ulfeldt var ved denne tid lensmand på Nyborg Slot, der fungerede som lensmandens bolig og et af datidens administrationscentre. Finn Stendal Pedersens »Den grundlovgivende Rigsforsamling 1848-49« er en artikel, der gennemgår lovens tilblivelse og munder ud i en analyse af den forudgående debat om retten til understøttelse. Der bringes også fotos af og data for ti af de involverede politikere. Claus Schous »Humble fattiggård 1868-1894« behandler et centralt element i datidens offentlige socialforsorg. Ud fra dokumentarisk materiale giver artiklen en behandling af fattiggårdens virksomhed. Endelig anmelder Steen Ousager atter 13 bøger og giver en oversigt over indholdet af otte fynske årbøger og tidsskrifter fra 1998. Inspireret af denne fremgangsmåde er her forsøgsvis kun givet en oversigt over indholdet i de to seneste årgange af *Fynske Årbøger*.

Lise Lund

Steffen Elmer Jørgensen: Oversøisk udvandring. En kommenteret registrant. Udvandrerarkivets skriftserie, Udvandrerhistoriske studier nr. 8, Aalborg 1998. 172 s., hft. ISBN 87-982912-9-7. Pris kr. 125,-

Oversøisk udvandring er en oversigt over de materialer, der befinder sig i Det Kongelige Biblioteks håndskriftafdeling og som drejer sig om den oversøiske udvandring fra Danmark ca. 1800-1945. Bogen omfatter dog ikke dokumenter fra de danske kolonier. Derimod er papirer fra videnskabsmænd på længere forskningsrejser medtaget, og det samme gælder manuskripter og forarbejder til »skønlitterære arbejder med udvandringstemaer« samt materiale fra rejsebogsforfattere, deltagere i lange søtøgter m.m., »når det skønnes, at deres rejse kan have relevans for udvandringshistoriske sammenhænge«. Endelig er det blevet besluttet at medtage nogle få af Rigsarkivets privatarkiver, der ennemæssigt knytter sig tæt til Håndskriftafdelingens udvandrerhistoriske materiale.

Registranten omfatter i alt 377 samlinger, der varierer fra et eller få breve til flere hundrede dokumenter. Samlingerne er sorteret efter geografiske kriterier, og inden for hvert land eller verdensdel er de relevante samlinger ordnet efter typologi. Dog har visse enkeltpersoner såsom forfatteren Karl Larsen, højskoleforstanderne Ludvig Schrøder og Holger Begtrup og naturforskeren P. W. Lund etableret en hel række af samlinger. Udvandringen til USA beslaglægger ikke færre end 255 numre (dvs. 68% af alle numre), men der er også en del materialer fra Syd- og Mellemamerika. Derimod indtager Canada, Australien, Oceanien, Asien og Afrika kun en beskedent rolle.

Registreringsarbejdet er udført af Steffen Elmer Jørgensen (nu arkivar ved Landsarkivet i Viborg). Han har forsket i udvandringshistorie i en længere årrække og har bl.a. skrevet en ph.d.-afhandling om den tidlige udvandring fra Lolland, Falster og Møn. Denne solide forskningsbaggrund er i høj grad kommet registranten til gode, idet Steffen Elmer Jørgensen med stor omhu har kommenteret indholdet i de enkelte samlinger og leveret en lang række levnedsskildringer af skribenterne (ofte med referencer til relevant litteratur). Gennem disse portrætter får vi et fascinerende og mangefacetteret billede af den danske udvandrerpopulation.

Rækken af brevskrivere spænder lige fra den mislykkede student Frederik Adolph de Roepstorff, der gik i engelsk kolonitjeneste og fra 1871 til sin død i 1883 havde magten på den indiske øgruppe Nicobarerne – til den alkoholiserede malersvend Otto Harder, der to gange søgte »redningen i mulighedernes land« (begge gange med økonomisk hjælp fra familien), men endte sine dage som ludfattig jernbanearbejder i Canada.

I øvrigt rummer Håndskriftafdelingen påfaldende mange samlinger fra indvandrere,

der vendte tilbage til Danmark. Til denne gruppe hører bl.a. flere personer, der gik på Askov højskole i slutningen af 1800-tallet og her blev inspireret til en tilværelse som højskolelærer eller lægprædikant blandt danske udvandrere i Nordamerika. En af disse var Jens Warming, der efter tre år som lærer ved Nysted højskole i Nebraska rejste hjem i 1901 for at påbegynde et studium i nationaløkonomi. Han blev siden en af sin tids mest anerkendte økonomer.

En anden interessant re-immigrant var Knud Schwanenflügel – en »begavet men noget overspændt søn« fra et odenseansk arkitekt hjem. Efter et nervesammenbrud under jurastudiet udvandrede han i 1905 til Californien, hvor han – uden den store succes – ernærede sig som gartner, skribent og lærer. Imidlertid blev han optaget på universitetet i Berkeley, og i 1911 vendte han hjem for at studere latin og engelsk. Senere blev han gymnasie-lærer og bibliotekar.

Som det ses, indeholder Steffen Elmer Jørgensens registrant væsentligt mere, end man umiddelbart forestiller sig ved at læse bogens titel. Det er ikke blot et særdeles nyttigt hjælpemiddel for udvandrethistorikerne, men også en interessant og sine steder ganske underholdende bog for mange andre læsere. Bogen er forsynet med litteraturliste og navneregister.

Jørgen Mikkelsen

*Danskere i Berlin. Fra Brandes til Sonnergaard – en antologi. Redigeret af Susanne Bernth. Danmarks Nationalleksikon A/S i samarbejde med Udenrigsministeriet, København 1999. 242 s., ill. i s/h og f., hft. ISBN 87-7789-076-0. Pris kr. 249,-. Fås også i tysk udgave: *Jensets von Berlin*, pris kr. 295,-*

Åbningen af den danske ambassade i et udelt Berlin i det genforenede Tyskland den 20. oktober 1999 har meget naturligt givet anledning til udsendelsen af en bog, som i antologi-form giver et overblik over, hvordan danskere siden det tyske kejserriges grundlæggelse i 1871 og frem til årene efter Murens fald oplevede Berlin.

Med udgangspunkt i erindringsbøger, skønlitterære værker, essaysamlinger m.v. fra fastboende og besøgende og dækkende både repræsentanter for danske institutioner og andre, giver bogen et bredspektret billede af, hvordan danskere har oplevet Berlin, og hvad Berlin har betydet for dem – men også hvorledes disse har oplevet de begivenheder i den fælles historie, som Berlin i afgørende år har været en del af. Ikke mindst i lyset af, at Berlin i hvert fald siden bygningen af Muren i 1961 for flertallet af danskere i første række er blevet betragtet som det håndgribelige udtryk for Øst-Vest konfrontationen (= og Muren som den største turistattraktion) og kun i anden række som en by eller en lokalitet på linie med andre storbyer, er det oplagt at demonstrere bredden og intensiteten i de forbindelser, som danskere siden Georg Brandes har haft til denne stad – den nærmeste metropol til Danmark.

Netop det forhold, at udgivelsen faldt sammen med åbningen af den danske ambassade indenfor rammerne af det fællesnordiske ambassadekompleks i Tiergarten, har endvidere gjort det naturligt, at såvel historien bag det nordiske byggeprojekt i Berlin som historien om den danske diplomatiske tilstedeværelse i Berlin de seneste hundrede år behandles særskilt i to instruktive kapitler af henholdsvis fhv. direktør for Slots- og Ejendomsstyrelsen, Jørgen Skov, og viceudenrigsråd Carsten Staur, chef for Udenrigsministeriets Fællessekretariat. For den, der ønsker viden om eksempelvis kancelli- og boligforholdene i årene efter 1871, hvor kejserriget blev grundlagt, og de ikke helt enkle repræsentationsstrukturer i den delte by fra sidst i 1940'erne, bringer sidstnævnte artikel en udmærket gennemgang. Herudover bør den roses for det valgte illustrationsmateriale.

En antologi kræver en tidsmæssig afgrænsning: Hvornår skal man begynde? Redaktøren har valgt at starte med Georg Brandes, som i perioder opholdt sig i Berlin fra 1868 til 1883, men som hun selv er inde på i omtalen af H. C. Andersen og Søren Kierkegaard i forordet, så begyndte den danske fascination af Berlin tidligere. Vel i grunden ved århundredets begyndelse, hvor romantikkens filosoffer som Fichte, Schelling og Schleiermacher bosatte sig i byen, som med grundlæggelsen af Berlins Universitet i 1810 blev et intellektuelt meka. Allerede nationalskjalden Oehlenschläger rejste til Berlin og aflagde besøg hos Fichte, men var så uheldig at gøre sin entré under middagen, hvor fru Fichte »saa saa bister og grim ud, som om hun ville æde den arme Philosoph op til Dessert«. Så galt gik det ikke, men i de kommende årtier voksede Berlins betydning som det intellektuelle kraftcenter for den læsende danske offentlighed. Sådan var det for J. L. Heiberg, for H. C. Andersen og for Søren Kierkegaard, og så er vi oppe ved det tidspunkt, hvor modsætningsforholdet mellem dansk og tysk blev evident – men også ved det tidspunkt, hvor Georg Brandes søgte »intellektuelt asyl« i Berlin, som det anføres på s. 38.

I de kommende årtier voksede Berlins betydning stærkt, og for stadig flere danske blev Berlin den storby, man tog til og tog ophold i – som Bernth siger »professionelt, af kærlighed, af længsel, lyst og eller nød«. Og fordi Berlin som storby havde noget at give og sige danskere; og måske også, fordi denne smeltedigel af en by med sin polske og russiske – og i mindre målestok danske – indvandring i grunden var mindre tysk og mere respektløs end andre steder. Og fordi det nationale modsætningsforhold muligvis ikke var helt så fremtrædende ved Spree og Havel som andre steder.

Det er denne historie, som antologien fremlægger med udgangspunkt i et varieret persongalleri rækkende fra Frits Hammer Kjølens og Asta Nielsen over Ruth Berlau til Klaus Ribbjerg. Af indlysende årsager optager beretninger fra forfattere og journalister den større del, og man kunne måske ønske sig en større inddragelse af dem, som valgte at bosætte sig i Berlin permanent og stiftede familie. Modargumentet hertil er, at denne persongruppe ikke nødvendigvis har været så produktiv i skrivende henseende som gæster af kortere varighed, for hvem alting er nyt og værd at skrive hjem om. Men som en fastholdelse af den betydning, som Berlin har haft de sidste ca. 150 år for Danmark og danskere – uanset det nationale modsætningsforhold, uanset diktatur og uanset den tyske besættelse – må denne velredigerede antologi hilses velkommen. Den foregiver ikke at fortælle hele historien om danskere i Berlin, hvorfor denne anmeldelse vil slutte med at udtrykke håbet om, at en dag vil historien blive skrevet om de danske og Berlin fra begyndelsen – sociologisk og med omtale af deres skæbne omkring de skelsættende begivenheder, som det 20. århundrede var så rigt på, af deres deltagelse i byens liv og af deres forhold til Danmark.

Peter Hertel Rasmussen

Tor Flensmarck: Skånemarks Medeltid. Orter och ätter. Del A. Monitorförlaget, Graagården i Vä. S-291 65 Kristianstad, 1999. 133 s., ill. indb. ISBN 91-88034-56-9. Pris 175,- SEK (130,- SEK for abonnenter)

Juristen Tor Flensmarck, hvis ihærdige indsats tidligere har været omtalt på disse sider (96:1, s. 73f), har påbegyndt endnu et ambitiøst projekt, hvoraf det første bind nu foreligger. Står det til Flensmarck, vil FSM (: *Flensmarcks Skånemarks Medeltid*) blive uomgængelig i fremtidige studier af middelaldergenealogien i de tabte landområder øst for Sundet. Skånemark er som bekendt det område, der i landskabslovens tid var omfattet af Skånske Lov, altså Skåne, Halland og Blekinge samt Bornholm.

Med det første bind, i øvrigt i pænt udstyr og handy format (A5), forsøger han systema-

tisk, og det vil sige i alfabetisk orden, startende med bogstavet A, at samle områdets stednavne, slægter og heraldik som opslagsord, der giver mulighed for krydsreferencer. Det er principielt en næsten uoverstigelig opgave, og det kræver grundigt lokalkendskab at manøvrere rundt mellem de utallige torp- og ryd-byer. Det er da også overvejende blevet til stednavne, men der kommer da også opslagsord som »Akeleye – frärlésläkt«, omtale af diverse våbentejninger indeholdende en arm (»arm hållande en pil, arm hållande en ring« etc.). Nyttigt nok for dem, der forstår at værdsætte det – og benytte de givne oplysninger rigtigt. Det er nemlig ikke helt problemfrit at blande personer, steder, tid og rum på denne måde. Først og fremmest er der selvfølgelig et sprogproblem – moderne dansk/svensk eller middelalderdansk/svensk (og latin)? I og med, at området var dansk størstedelen af tiden, ville det være naturligt at fastholde dette, men opslagsordene er »Anders Jenssons släkt, Anders Nielssons släkt, Anders Svenssons släkt« etc. Det kan man selvfølgelig godt vænne sig til, men hvor mange mænd af navnene Anders Jensen, Nielsen og Svendsen, der måtte have levet i Skånelandene igennem 5-600 år, tør man slet ikke tænke på. I den forbindelse virker det lidt anstrengt (s. 53) at medtage den jyske herredsfoged (i Kjær herred) Anders Sønnicksen til Klægsbøl, fordi en sen efterkommer (Dorothea til Bækmark) i 1655 blev viet til lundebispen Peder Pedersen Winstrup, der godt nok i svensketiden opnåede, at den svenske konge adlede ham Himmelstierna.

Dernæst er der spørgsmålet om den administrative inddeling (sogn, herred, landsdel), hvor de omtalte, middelalderlige stednavne søges indplaceret i den nuværende inddeling. Det ser fornuftigt ud, selvom der i sagens natur er et element af skøn. Flensmarck ser dog ud til at have trukket på en del kapaciteter på feltet, herunder især Dialekt- og ortsnamnsarkivet i Lund, så det kan næppe gøres meget bedre. Derimod er det ledsagende kortmateriale indskrænket til et herredskort uden byer, dog er Bornholm blevet begunstiget med 3 (Allinge, Rønne og Neksø). Hvad Svaneke og Gudhjem eller byerne i Skåne, Halland og Blekinge har gjort, melder historien ikke noget om.

Selvfølgelig er det reelle problem, at en grundig gennemgang af Skånelands middelalderlige sogne- og herredsinddeling med tilhørende kortmateriale ville blive et værk i sig selv. Alternativt kunne forfatteren af dette bind have medtaget sognenavne startende med A og så givet henvisninger til de slægter/slægtsnavne, der kendes i forbindelse med lokaliteter i det pågældende sogn. Supplerende kan man erindre om Lars-Olof Larssons *Det medeltida Värmd* (Lund, 1964), der har en god gennemgang af de smålandske adelsslægter og deres lokale tilhørsforhold, samt *Smålandsk medeltid* (Malmö, 1986) af samme forfatter.

Endelig er der det nærmest uløselige problem med farvesætningen af middelalderens heraldik og bomærker. Alle er vel klar over, at den lyse middelalder var glad for farver, så heraldik og bomærker optrådte selvfølgelig ikke kun som sorte figurer på hvide skjolde. Ikke desto mindre tvinger overleveringssituationen os gang på gang til at afstå fra en sikker beskrivelse af, hvilke farver og metaller der kendetegnede det enkelte våben. Flensmarck har forståeligt nok valgt at fokusere på figurer og bomærker, men der er grund til at erindre om den store usikkerhed, der opstår, hvis fælles træk i figurer og bomærker opfattes som tegn på potentielle slægtsrelationer. Alternative tolkningsmuligheder såsom vassalitetforhold eller variationer over samme tema indenfor en erhvervsgruppe kan i flere tilfælde være lige så relevante. Det er således inspirerende (s. 92) at se, hvorledes en armbrøst blandt andet benyttes som symbol for Malmö stads bøsseskytte (1524), staden Lunds byfoged (1534) og friseren Sigismund bøsseskytte (1547).

På trods af disse vrangtne bemærkninger og metodiske forbehold skal der afsluttende gives en ubetinget opfordring til nøje at studere dette første bind, og forhåbentlig snart (?) de følgende bind af dette igangværende hjælpemiddel. Benyttet med den fornødne kritiske sans og sagkunds-kab vil det samlede værk blive et hyppigt anvendt opslagsværk, der

som Ranekes *Svenska Medeltidsvapen* (SMV) måske nok af og til kan ægge til indsigelse og fornyet undersøgelse, men trods alt bliver uundværlige opslagsbøger i arbejdet med Skånelandenes middelaldergenealogi.

Tommy P. Christensen

Per Billesø: 20.000 slægtsnavne i Danmark. Billesø & Baltzer, København 1999. 176 s., ill. indb. ISBN 87-7842-051-2. Pris kr. 198,-

I Danmark har vi i alt 146.668 forskellige efternavne, og ud af dem bæres de 20.000 mest almindelige efternavne af 91,48 % af befolkningen. Ikke overraskende er det mest almindelige efternavn Jensen, et navn der bæres af 317.759 personer eller 5,98 % af befolkningen. Over halvdelen af den danske befolkning har et –sennavn.

Disse oplysninger om efternavne i Danmark og mange andre spændende facetter af dansk navneskik kan man læse i Per Billesøs meget interessante bog. Emnet, der nok må siges at være relevant for slægtsforskere, er der ikke udgivet meget om på dansk. I 1984 kom Georg Søndergaards bog *Danske Efternavne – betydning, oprindelse, udbredelse*. Den har været meget populær blandt slægtsforskere, men trods alt er materialet, som bogen bygger på, fra 1971. Derfor er det velkomment, at Per Billesø bygger på oplysninger fra det centrale personregister CPR i begyndelsen af 1999. Det materiale, han udgiver og som dækker 91,48% af befolkningen, omfatter alle familier i Danmark, der i starten af 1999 havde 16 eller flere medlemmer. Familie forstås som en helhed af personer, der er bærere af det samme efternavn. Efter en meget kort gennemgang af efternavnenes historie følger en introduktion til regler om navngivning og navneændringer i Danmark – en nyttig ting. Herefter kommer det sjoveste afsnit om de 146.668 forskellige navne: de 10 almindeligste navne, de 100 mest almindelige navne, den såkaldte Top 100, -sennavne, navne med få navnebærere, korte navne, »von« og »de« og lange navne – afsnittet kan efter temperament læses som kulturhistorie, udviklingen af efternavne eller blot en samling kuriositeter. Over 160 sider oplistes de 20.000 slægtsnavne fordelt på landsdelene i Danmark, og det kan kun være til glæde og gavn for slægtshistorikere.

En lille skønhedsfejl er det, at litteraturlisten om efternavne ikke medtager artikler, men kun bøger, ligesom årstallet 1828 på s. 8 to gange fejlagtigt skrives som 1928. Trykfejlen opdages nu hurtigt begge steder, da den er meningsforstyrende.

Lisa Elsbøll – ud af en familie på 16

Else Marie Kofod: Politikens bog om skik og brug. Traditioner, overtro og historisk baggrund. Politikens Forlag A/S, København 1993, 2. udg. 1999. 279 s., ill. indb. ISBN: 87-567-6108-2. Pris kr. 269,-

Dette er en bog, der indeholder alt, hvad man kan tænkes at have behov for at vide om skik og brug – og ikke mindst om de traditioner og den overtro, der knytter sig til forskellige begivenheder.

Bogens indholdsfortegnelse er overskueligt og praktisk indrettet. I venstre kolonne er anført en overordnet titel som f.eks. »Bryllup« eller »Død og begravelse«. Til højre herfor finder man underemner med sidehenvisning. Bogen er klart disponeret med een farve til hvert overordnet emne. Hvert kapitel indledes med en introduktion til emnet, hvor man samtidig får den historiske baggrund. Lav-outet er elegant og enkelt: Beige kasser fortæller kort om skik og brug og grønne om overtro, så man hurtigt kan læse det, der interesserer mest.

Om dåb kan man læse om, hvor vigtigt det i 1700-1800-tallet var at have mange faddere. Gudmoderens rolle var tidligere meget vigtig, da hun var den, der bar barnet til kirke.

Frem til omkring 1850 deltog forældrene ikke i kirkehandlingen. Gudmoderen var den første, der fik barnets navn at vide, og det måtte ikke siges højt før i kirken, da det ellers ville bringe ulykke over barnet. Det var ikke billigt at stå fadder, da der bl.a. skulle gives gaver til præsten, moderen, barnet og undertiden også til ammen.

Konfirmationen var næste vigtige begivenhed for det unge menneske. I forbindelse med konfirmationen fik man nemlig en skudsmålsbog, der skulle bruges når man ville arbejde andre steder end i fødesognet. Skudsmålsbogen skulle vises til klokkeren eller degnen, så man kunne blive indtegnet til den tvungne altergang. Hvis man ikke blev konfirmeret, kunne man ikke få sin skudsmålsbog eller blive gift. Man kunne også blive straffet på vand og brød, såfremt man endnu ikke var konfirmeret som 19-årig, og da var uvillig til at modtage ekstraundervisning af præsten. At blive gift var ikke noget man gjorde af kærlighed til den tilkommende. Oprindeligt var det slægterne, der blev enige om forbindelsen. Det var naturligvis vigtigt at blive godt gift, så det økonomiske fundament blev sikret. Helt frem til slutningen af 1500-tallet var trolovelsen/ægteskabsløftet udtryk for, at man havde indgået en aftale. I 1582 blev det bestemt, at sådanne aftaler ikke længere skulle have retslig gyldighed. Det skulle herefter være vielsen i kirken, der gav forbindelsen retsgyldighed. Borgerlig vielse eksisterede ikke før efter 1849, hvor der med grundloven blev indført religionsfrihed. Det var dog først med ægteskabsloven i 1922, at man selv kunne vælge mellem at blive borgerligt eller kirkeligt viet. Den første borgerlige vielse fandt sted i 1851, men der var ikke mange der benyttede sig af denne mulighed de første mange år. Det var da heller ikke alle, der kunne blive borgerligt viet. I starten krævedes det, at man enten var meldt ud af folkekirken eller tilhørte et andet, ikke anerkendt trossamfund.

Fælles for alle kapitler er, at der ud over den historiske baggrund, overtro og traditioner også gives praktiske oplysninger om de mange ting, der skal tages stilling til, huskes m.m., uanset hvilken type familiebegivenhed der er tale om. Der er endvidere kapitler om indbydelse/takkekort, taler, borddækning, bordplan, rangorden m.m., så det er let at finde præcis de oplysninger, man søger.

Forfatteren skriver let og flydende, og bogen er en fornøjelse at læse.

Stella Borne

Jydske domme og dokumenter 1440-1700. Ved H. Hertzum-Larsen. Hertzums Forlag, Hovedgaden 32, 7620 Lemvig. 574 s., indb. ISBN 87-88774-05-8.

Latinske formler, gamle ord og vendinger samt håndskrift fra 1600-årene er en cocktail, der let kommer i den gale hals, hvis man ikke er vant til mosten. Datidens domme og dokumenter er således langt fra nem læsning for dem, der måtte være interesserede, og man kan frygte at der med tiden bliver færre og færre fagfolk, der behersker denne specielle læsekunst. Vore dages arkivarer ansættes vist mere efter deres kunnen indenfor IT og kassation end kendskabet til stævningebøger og fæsteformer i 1600-tallet. Til gengæld befolker en hoben slægts- og lokalhistorikere vore arkivers læsesale, hvoraf nogle med årene opnår større rutine og læsefærdighed i disse gamle tekster end mangan en arkivar, der primært skal varetage modtagelsen af digitaliseret datamateriale fra den offentlige forvaltnings mange forgreninger.

Den foreliggende kildesamling er resultatet af en sådan flittig læsesalsgæsts indsats. Med bistand fra universitetslektor Knud Prange, seniorforsker Ole Degn og genealog Anton Blaabjerg har han fremfundet og transskriberet mere end 300 domme og dokumenter fra slutningen af 1500-årene og frem til slutningen af det 17. århundrede. Når det i bogens titel bliver til perioden 1440-1700 skyldes det ønsket om at påvise, hvorledes ældre dokumenter nævnes, og ofte citeres, i et senere udfærdiget aktstykke. Et forhold, der her be-

nyttes til at placere sagerne i rækkefølge efter det ældst nævnte dokument i en sag. Således er den første sag der aftrykkes en skeltrætte fra 1580 fundet i Klarup godsarkiv, Kær herred, hvori der blev fremlagt en lavhævd af 1440 fra Vorde birkeeting Nørlyng herred. Den næste sag er fundet i stævningsbogen fra Kongens retterting 1640, hvori der nævnes en lavhævd, som er dateret anno 1447. De transskriberede retsakter stammer blandt andet fra stævningsbøgerne til Kongens retterting, Viborg landstings dombøger og en række godsarkiver, deriblandt Astrup, Bidstrup, Endrupholm, Fussingø, Mejlgård, Nørholm og Ågård. Stævningsbøgerne fremhæves i øvrigt af Hertzum-Larsen som et upåagtet materiale til belysning af især almuens medvirken til domsafsigelserne, idet almuen omtales i stævningerne, men udelades i rettertingbøgerne.

Den valgte opbygning – sammen med fraværet af en indholdsfortegnelse – gør det tilsyneladende besværligt at se, hvorvidt en bestemt sag, fundet i et godsarkiv, måtte være medtaget i bogen. Af forordet fremgår det nemlig, at de medtagne sager har været behandlet ved et af 36 herreds- eller 7 birkeeting, før de kom til Kongens retterting. Alene for birkeetingenes vedkommende er der således tale om Fussingø birk (s. 104 og 121), Gudum birk (s. 429), Herningsholm birk (s. 473), Kjærgård birk (s. 145, 146, 148, 150 og 193), Lustrup birk (s. 176), Lønborg birk (s. 198, 207, 221 og 234) og Nørholm birk (s. 350). Heldigvis giver de tre omfattende registre til gengæld en nøgle til kildesamlingen. I personregistret er adelspersoner, gejstlige samt herredsfogeder opført under efternavn og øvrige personer under deres fornavn. Ved gengivelsen af domme og dokumenter er alle personer, der nævnes i retssagerne medtaget, men i personregistret er kun medtaget et udvalg af de vigtigste. Stedregistret er normaliseret til nudansk, og i de tilfælde, hvor det ikke har været muligt at stedfæste lokaliteterne, er de markeret med et spørgsmålstegn eller helt udeladt, men altså stadig medtaget i kildeteksterne. Endelig er der et emneregister med krydshenvisninger, hvor karakteristiske emner er medtaget. Således gives vedrørende »skeltrætte« henvielse til ovennævnte sag fra Vorde birkeeting, hvorimod der for »skel« gives henvielse til s. 9, for »skelsten var flyttet« til s. 105, for »skelsætning« til s. 80, 101 og 139. Da s. 9 vedrører et tingsvidne af Houbjerg herredsting 1482 vedrørende »sten og stabel er rette markskel«, kan det altså være en god idé at kontrollere flere af henvisningerne i emneregistret. Mange, mange timer er gået med dette store arbejde, og mange gode fund venter de, der udnytter det foreliggende arbejde. Hertzum-Larsen fortjener stor anerkendelse for sin indsats, og sammen med tidligere tingbogsudgivelser som Viborg landstings dombøger (1616-1618), Herlufsholm birk (1616-19 og 1630-33), Sokkelund herred (1621-22 og 1625-37), Skast herred (1636-40, ekstrakter 1644-1690), Aasum herred (1640-48) samt Hillerslev og Hundborg herreder (1666-1688: Tingbogsekstrakter fra Thy I) foreligger der efterhånden et ganske omfattende materiale af stor værdi for den genealogiske forskning i en periode, der traditionelt betragtes som vanskelig.

Tommy P. Christensen

Hans Henrik Appel: Tinget, magten og æren. Studier i sociale processer og magtrelationer i et jysk bondesamfund i 1600-tallet. Odense Universitetsforlag, Odense 1999. 713 s. ill. indb. m. bilag på cd-rom. ISBN 87-7838-408-7. Pris kr. 350,-

Tung som en tingbog og sine steder kompliceret i brugen af begreber og teorier; det karakteriserer denne disputats fra Københavns Universitet. Forfatteren, der er museumsinspektør på Tøjhusmuseet – og altså nu dr.phil. – har givet sig i kast med tingbogsmaterialet fra 1600-tallet, en righoldig, men også svært tilgængelig kildegruppe.

I erkendelse af dette kildemateriales enorme omfang har han valgt at koncentrere sig om et enkelt sydvestjysk herred (Skast herred) og afstået fra inddragelse af andre birke- og

herredsting, der kunne supplere eller nuancere resultaterne. Endda er der mange resultater, både i kvantitativ forstand, takket være flittig brug af edb, og i mere kvalitativ forstand omkring de forskellige sagstyper, procesmåder og bevisteorier ved et jysk herredsting i det 17. århundrede.

Kender man ikke til teoretikere som Norbert Elias (civilisationsprocessen), Robert Muchembled (kulturel desynkronisering) og Antonio Gramsci (hegemonibegrebet) – eller finder den slags uinteressant – kan man springe de første 50 sider over og i stedet kaste sig over omtalen af kildematerialet (s. 55-93) eller kapitel 4 om ægteskab og familie. Her præsenteres man for betragtninger som (s. 203): »Den ikke-ægteskabelige seksualitet ser ud til at have udspillet sig på husstandens hierarkiske præmisser. Meget sigende er det eneste tilfælde, hvor kvinden eksplicit anføres som initiativtager, en forbindelse mellem en gårdmandsenke og hendes tjenestedreng«.

Et udsagn, der selvfølgelig skal ses på baggrund af det benyttede kildemateriales normative karakter, men samtidig kan citatet også tages som en prøve på den sprogdragt, forfatteren har valgt til sit værk. Når der fokuseres på begreber, institutioner, processer og relationer – og værkets to centrale temaer tilmed er statsmagts vækst og fremkomsten af det moderne menneske – så fortælles der ikke historie(r) for Historiens egen skyld, men fokuseres først og fremmest på det moderne menneskes projekt: en interesse i sociale processer og magtrelationer – gerne anskuet i et historisk perspektiv.

Forfatterens indsats på det mikrohistoriske plan, hvor de bevarede tingbøger benyttes så detaljeret, at bogens navneregister fylder næsten 15 tættrykte sider (omend der ikke skelnes mellem fagfæller og datidens bønder, købstadsborgere og gejstlige), er således et imponerende kvantespring bort fra Hans H. Fussings *Herremand og Fæstebonde* (1942) og Fridlev Skrubbeltrangs studier, senest *Det danske landbosamfund 1500-1800* (1978) og dermed fundamentalt forskellig i sin tilgang til perioden.

Appels afhandling er altså langt fra en let tilgængelig fremstilling, og han har ganske anderledes greb om den teoretiske tilgang til stoffet end for eksempel Knud E. Korff i *Ret og pligt i det 17. århundrede*, anmeldt i *Personalthistorisk Tidsskrift* 1999 (s. 132ff). Når Appels værk næppe vil finde mange læsere uden for kredsen af universitetsuddannede historikere med speciel interesse i perioden, hænger det efter anmelderens mening sammen med det høje ambitionsniveau udi det teoretiske. Værket er svært at anvende som traditionel landbohistorie eller retshistorie, og trods de mange eksempler på eksplicit omtale af datidens mennesker heller ikke egnet for den slægtshistorisk interesserede. Afhandlingens styrke ligger et helt andet sted: i forsøget på at benytte denne vanskelige kildegruppe til at besvare spørgsmål om tingstedets funktion i et jysk bondesamfund, når det drejer sig om alle mulige andre sider af tilværelsen end den rent juridiske. Civilisationsproces, disciplineringsproces, moderniseringsproces, herskabet tager over i de administrative strukturer og på tingstedet; valget af teori og tilgang kan være forskellig, men det er værkets betydeligste fortjeneste at demonstrere det store potentiale, der rummes i en kombination af edb-registrering og en teoretisk velfunderet analyse af socialiseringsprocesserne i et bondesamfund.

Tommy P. Christensen

Michael Bregnsbo: Samfundssorden og statsmagt set fra prædikestolen. Udviklingen i præsternes syn på samfundssorden og statsmagt i Danmark 1750-1848, belyst ved trykte prædikener. Museum Tusulanums Forlag, København 1997. 464 s., ill. indb. ISBN 87-7289-437-7. Pris kr. 365.-

Samfundssorden og statsmagt set fra prædikestolen er præget af grundighed og seriøsitet. Det bliver man klar over første gang, man står med bogen i hånden, og denne opfattelse ændrer sig ikke, tværtimod, efter at bogen er læst. Ideen til at benytte prædikener som kilde til

samfunds- og idéhistorie opstod helt tilbage i Michael Bregnsbo's studietid på Historisk Institut ved Københavns Universitet. Det blev først til en afløsningsopgave, hvis emne blev udvidet i tidsrum og omfang i specialet, som dækkede perioden 1775-1800, og siden i den her foreliggende afhandling. Bogen er nemlig, med mindre ændringer, Michael Bregnsbo's ph.d.-afhandling fra 1994.

Bogens undertitel på omslaget fortæller os, at Bregnsbo vil behandle »Udviklingen i præsternes syn på samfundsorden og statsmagt i Danmark 1750-1848, ...« mens undertitlen på titelbladet indikerer, at Bregnsbo vil mere endnu (!), nemlig undersøge »Danske præsters deltagelse i den offentlige opinionsdannelse vedrørende samfundsordenen og statsmagten 1750-1848, ...«. Hvorfor mon ikke undertitlerne er ens? Allerførst i det indledende kapitel gør Michael Bregnsbo dog klart, at hans formål er det, som titelbladet giver. Nysgerrigheden pirres, for når begrebet opinionsdannelse introduceres, ligger det lige for at tænke sig et skridt videre. Gennem prædikenerne kan forfatteren analysere præsternes syn på henholdsvis statsmagt og samfundsorden, men hvordan registreres og måles den opinionsdannende effekt hos menigheden?

Materialet, som danner grundlaget for undersøgelsen, er ca. 10.000 trykte prædikener, udgivet som prædikensamlinger og som enkeltstående prædikener. Et virkeligt grundigt sporingsarbejde er lagt for dagen for at fremdrage så mange prædikener som muligt, og det er svært at forestille sig prædikener, som er »undsluppet«, især når man gennemgår kapitlet bagerst i bogen over de tidsskrifter som forfatteren har set igennem.

I bogens første kapitel gives en detaljeret beskrivelse af selve kildematerialet. Hvem har udgivet prædikener? Hvilke embeder besad præsterne? Hvornår er prædikenerne skrevet? Og er de skrevet til bestemte lejligheder? Det er blot nogle af de spørgsmål, som stilles. Ydermere interesserer Michael Bregnsbo sig for, hvem der købte og læste de trykte prædikener, og hvorfor de i det hele taget blev udgivet. Den tidligere forskning glemmes ikke. Som læsningen skrider frem, bliver man klar over, at kildematerialet har mangler i forhold til forfatterens problemstilling. Michael Bregnsbo er selv meget bevidst om problemet. Han konstaterer, at det samlede kildemateriale ikke er repræsentativt, samt at den del af det samlede materiale, der faktisk indeholder udsagn af relevans for problemstillingen, ikke overstiger 33 procent. Med dette in mente er det bemærkelsesværdigt, hvor meget Michael Bregnsbo uddrager af kilderne i de efterfølgende kapitler.

Første kapitel indeholder desuden mindre afsnit om lovgivning vedr. gudstjeneste og prædikener, om tidens åndsretninger, om menighedstilstande og om præsternes sociale, økonomiske og tjenstlige forhold. Med redegørelsen for disse aspekter placeres kildematerialet i en samfundsmæssig ramme. Det er også interessant, at Michael Bregnsbo i kapitlet kort inddrager moderne undersøgelser af, hvordan prædikenernes budskab bliver modtaget og forstået.

Bogens tyngdepunkt er de to analysekapitler »Samfundsorden« og »Statsmagt«. Det er i disse to kapitler, vi som læsere får et konkret indblik i prædikenernes indhold. Gennem mange citater stifter vi bekendtskab med de enkelte præsters synspunkter. På nogle punkter kan der spores en fælles opfattelse; i andre spørgsmål er præsternes holdninger utroligt forskellige. Det kan forekomme uoverskueligt, men Michael Bregnsbo sammenfatter behændigt trådene – med styrken fra hele det omfattende kildemateriale og en velsmurt pen.

Udviklingen i samfundsordenen belyses gennem fire indbyrdes forbundne emner: Patriarkalisme, Social lagdeling, Borgerbegrebet og Menneskerettigheder. Analysen er således opbygget tematisk og indenfor den tematiske gennemgang kronologisk. I kapitlet om statsmagten behandles hovedtemaerne: Et teokratisk kongesyn versus en naturretlig baseret samfundspagts-opfattelse, Hvorfor skal øvrigheden adlydes?, og (for perioden frem til

1807) Statisk eller dynamisk øvrighed. For perioden efter Napoleonskrigen spiller holdningen til liberalisme en vigtig rolle. I modsætning til kapitlet om samfundsrordenen er den overordnede styring i dette kapitel kronologien. I to tilfælde fremdrages prædikener skrevet til en speciel lejlighed, nemlig ved Struensees fald i 1772 og ved Christian VIII's død i 1848.

Præsterne var gennem hele perioden enevældens repræsentanter og talsmænd ude i sognene, men i løbet af de 100 år blev deres holdninger til systemet og styreformens gradvis ændret. F.eks. måtte den teokratiske opfattelse af kongemagten vige til fordel for teorien om en samfundspagt, ligesom menneskerettighederne blev omtalt mere og mere hyppigt. Men selvfølgelig var præsterne ikke altid enige, og i visse intense brydningsperioder ses præster med modsatrettede synspunkter. De sociale og politiske ideer, som kom til udtryk fra prædikestolene rundt om i landet, var udsprunget af tidens generelle åndelige klima og ikke opstået hos præsterne selv.

Som før omtalt er det et meget stort kildemateriale Michael Bregnsbo har benyttet, men ved hjælp af to fortegnelser bagerst i bogen er det let at kigge forfatteren over skulderen. Dels er der tale om en omfattende bibliografi over prædikener ordnet efter forfatternavn, og dels en lige så omfattende fortegnelse med de pågældende forfatteres levnedsløb. Desuden bør her nævnes, at Michael Bregnsbo har afleveret et eksemplar af en database, hvori han har samlet de for problemstillingen benyttede oplysninger fra prædikenerne, til Dansk Data Arkiv i Odense.

Michael Bregnsbo skal roses for at have anvendt en kildetype, som traditionelt er blevet forbundet med en teologisk tilgangsvinkel til en politisk-idéhistorisk undersøgelse. Idéen er utraditionel og befriende som altid, når gamle kendinger bliver betragtet, kombineret og blandet på ny en måde. Dette gælder såvel skriftlige som ikke-skriftlige kilder. I dette tilfælde er det resulteret i, at vores viden og forståelse af tiden op til enevældens afskaffelse og grundlovens vedtagelse er blevet langt mere nuanceret.

Anne Dorthe Suderbo

Hans Chr. Johansen og Per Boje: En dansk nicheproduktion. Historien om Lactosan-Sanovo Holding A/S, Odense Universitetsforlag (Odense University Studies in History and Social Sciences vol. 211), 1998. 225 s., ill. indb. ISBN 87-7838-355-2. Pris kr. 250,-

Dette er beretningen om en betydningsfuld, men i offentligheden relativt ukendt dansk industrikoncern. Historien følges fra stiftelsen i 1941 til midten af 1990'erne. Til de læsere der er særligt interesserede i bogens personalhistoriske dimension, kan det straks oplyses at den indeholder en del oplysninger om de mest fremtrædende ledere og teknikere. Et enkelt navn er også kendt fra andre sammenhænge. Firmaets medstifter og første chef, Tage Klint, var søn af P. V. Jensen-Klint, Grundtvigskirkens arkitekt. Tage Klint var bror til Kaare Klint, som foruden at være møbeldesigner ligeledes virkede som bygningsarkitekt og bl.a. fuldførte Grundtvigskirken efter sin far. Tage Klints søn, ingeniør Jan Klint, gik ind i Lactosan-Sanovo og bidrog her i høj grad til den tekniske udvikling af produktionsmetoderne og til igangsættelsen af den maskinproduktion som efterhånden skulle blive en vigtig del af koncernens aktiviteter. Foruden selve omtalen rummer bogen også billeder af virksomhedens forskellige chefer m.v. Det er dog ikke i hovedsagen en personalhistorisk udgivelse, men en allround firmahistorie.

Lactosan blev grundlagt med henblik på at udnytte en ny teknologi inden for industriel fødevareremstilling. Ideen gik ud på at opløse og findele et råprodukt og derefter omforme det til pulver ved gennemblæsning med ophedet luft. Teknikken og de maskiner der skulle til for at bringe den i anvendelse, hidrører fra et andet og nok mere velkendt dansk industrifirma, Niro Atomizer.

Historien om Lactosan gør os klogere på hvordan vi fik »pulvermad« og bidrager dermed til at belyse de seneste menneskealdres ændringer i forbrugsmønster, smag og spisevaner. På Lactosan har man især arbejdet med råvarerne æg og ost. Firmaet har på begge områder været teknologisk nybrydende. Man var de første til at fremstille ostepulver ved spraytørring, til videreforarbejdning andre steder i fødevarerindustrien. Mht. håndtering og forarbejdning af æg har man gennem mange år ligget blandt de forreste som maskinbygger. Sanovos ægudslagningsmaskiner er et godt eksempel på hvordan man har erstattet menneskelig arbejdskraft med maskiner og herefter i en fortløbende proces gjort maskinerne mere og mere hurtige, effektive og sofistikerede. Resultatet har som bekendt været en stigning i arbejdsproduktivitet der – via aggregering af resultaterne af mange enkelte tiltag på mange enkelte fabrikker – har skabt samfundets hurtige og stadige økonomiske vækst.

Det lyder så let, men det var det ikke. Der redegøres fint i bogen for de skiftende, ofte vanskelige konkurrencevilkår på det globale marked som har været koncernens virkefelt. Forfatterens tese og konklusion er just at Lactosan-Sanovo er et ægte og typisk eksempel på hvordan et relativt lille dansk firma – som vi jo har så mange af – har været i stand til, i kraft af en stor ekspertise på et bestemt, afgrænset område, at klare sig i en knivskarp global konkurrence. Når der er tale om mere gængse produkter, må små nationers små firmaer normalt formodes at være chanceløse, men dansk industri har i vidt omfang formået at skaffe sig plads i verden ved at sætte sig på 'nicher' som de der beskrives i bogen.

Bogen er blevet til på Lactosan-Sanovos foranledning. Den er et eksempel på at det sagtens kan lade sig gøre at skrive en specialiseret firmahistorie der er brugbar som led i opdragsgiverens interne identitetsdannelse og udadvendte PR-beredskab, men samtidig har en almen historisk relevans og en faglig lødighed der gør den værd at læse for det almindelige industrihistorisk interesserede publikum. Det skulle da også bare mangle, eftersom forfatterne er to af landets bedste og mest kendte eksperter på området. Forståeligt nok har man villet være på den sikre side og derfor lagt opgaven i disse rutinerede hænder. Med hensyn til kvaliteten af det der står, og evnen til at sætte tingene i sammenhæng med den bredere udvikling er resultatet som sagt godt. Det er dog ikke en virkelig helstøbt præstation. De sociale forhold på virksomheden, konflikterne og generelt de menige ansattes forhold behandles meget spredt og summarisk. En anden anke er at de mange statistiske oplysninger der bringes i tabeller og enkelte grafer, fremstår underligt uformidlet, uden behørig analyse og kommentar. I mængden af oplysninger må man savne for eksempel nogle figurer med de mest relevante tidsserier for hele perioden. Det virker som om man af mangel på tid har valgt at bringe en mængde tal der var lige for hånden, uden at overveje om det lige præcis er de data læseren har mest brug for, og om de fremtræder på en forståelig og sigende måde. Ved læsningen kan man i det hele taget ikke gøre sig fri for tanken om at det er lidt af et venstrehandsarbejde man sidder med – omend udført af kompetente håndværkere.

Det er forståeligt nok at professorerne Boje og Johansen har påtaget sig en opgave som denne. Men de store industrivirksomheder her i landet har aldrig været – og er fortsat ikke – sensible over for hvilke vigtige bidrag til historieskrivningen de kunne hjælpe på vej hvis de gik ind i et mere helhjertet og gensidigt samarbejde med forskningsverdenen. Måske havde det været mere frugtbart om opgaven var blevet givet til en ung, grøn historiker, naturligvis under Bojes eller Johansens supervision. Han eller hun ville have haft både tid og ambitioner til en mere grundig gennemarbejdning af de mange relevante temaer. Desværre har erhvervslivet ikke sans for sådanne finesser ved værdiskabelsesprocessen og produktudviklingen inden for akademisk forskning. På de givne præmisser er det imidlertid en glimrende bog om et væsentligt emne.

Jan Pedersen

Sebastian Olden-Jørgensen: Kun navnet er tilbage – en biografi om Griffenfeld. G.E.C. Gads Forlag, København 1999. 351 s., hft. ISBN 87-12-03148-8. Pris kr. 298,-

Jan Ragnar Hagland m.fl., red.: Griffenfeld – 300 år etter. Rapport frå eit seminar i Trondheim 16-17 april 1999. DKNVS/Tapir Forlag, Trondheim 1999, 106 s. ISBN 82-519-1530-9, ISSN 0368-6310, Pris NOK 150,-

Den københavnske vinhandlersøn Peder Schumacher blev født i 1635, viste sig tidligt som et vidunderbarn og kom i 1663 efter en mangeårig udenlandsk studierejse i kongens tjeneste som bibliotekar og arkivar. Efter enevældens indførelse i 1660 var der blevet åbnet for, at borgerligt fødte kunne opnå de højeste poster i staten, og Schumacher blev i 1665 kongens kammersekretær, og i den egenskab forfattede han Kongeloven, enevældens grundlov, og snart efter opnåede han en endnu højere placering i det statslige magthierarki. Denne udvikling fortsatte også under den nye konge, Christian 5. (konge 1670-99), hvor Schumacher i 1671 fik adelsnavnet Griffenfeld og i 1673 blev rigskansler samt tillige ophøjet til grevestanden. Han blev derved en af rigets mægtigste mænd og fik lagt enevældens forvaltning i faste rammer. Ligeledes skabte han de ydre rammer for enevældens magtudøvelse ved gemaksordinansen af 1670, rangforordningen og indførelse af en højadel bestående af grever og friherrer (baroner) samt dannebrogordenen i 1671, idet spillereglerne for den sociale elite i enevældens samfund blev fastlagt her. Men hans egenrådighed og blændende intelligens fremkaldte mindreværdsfølelse hos den knapt så hurtigt tænkende konge, Christian 5. Et brev fra kongen til Griffenfeld i dén anledning bevidner dette. Dertil kom, at Griffenfeld betjente sig af bestikkelse og »solgte« statslige embeder i stort omfang.

Udenrigspolitisk holdt Griffenfeld på, at Danmark skulle søge en alliance med Frankrig, også selv om det betød, at man på kort sigt skulle undlade at gå ind i en revanchekrig mod Sverige. Danmarks indtræden i Skånske Krig i 1676 betød, at Griffenfelds linje havde lidt nederlag. Ikke desto mindre fortsatte han med at arbejde for en fransk alliance, og til den ende lod han svensk diplomatisk post passere gennem Danmark via sin egen adresse. Dette blev afsløret i 1676, og Griffenfeld dømtes til døden. I sidste øjeblik blev straffen dog forvandlet til livsvarigt fængenskab, og fra 1680 sad han fængslet på øen Munkholm i Trondheim fjord, indtil han i 1698 alderstegen og sygdomssvækket fik lov at tage ophold i Trondheim by, hvor han døde året efter, og sidenhen blev han bisat i Vår kirke ved Horsens.

Dette er i hovedtræk Griffenfelds ydre data og den traditionelle tolkning af hans gerninger. Og det er om Griffenfeld, at historikeren Sebastian Olden-Jørgensen har skrevet en biografi. Det er ikke fordi de ydre data ikke allerede er kendte, ligesom der tidligere er blevet skrevet biografier over rigskansleren. Men den seneste af disse er fra 1910, og en »skikkelse som Griffenfeld tager sig ganske enkelt anderledes ud set fra et modstræbende europæiseret og multikulturelt Danmark ved slutningen af det 20. århundrede, end han gjorde fra et nationalt mobiliseret og indadvendt Danmark omkring århundredeskiftet« (s. 9).

Lad det være sagt med det samme, at Sebastian Olden-Jørgensens bog på én gang er lærd, åndfuld, skarpsindig, velskrevet, letlæst og underholdende (i ordenes allerbedste betydning). Teksten er visse steder forsynet med sproglige modernismer, så som at Schumacher var »akademisk selskabspapegøje« (s. 67) for Frederik 3., og at forholdene ved Christian 5.s hof forekom »lidt som en sæbeopera« (s. 142). Men dette går ikke for vidt og forfalder ikke til det poppede. For at forstå Griffenfelds virke må den politiske, sociale og kulturelle kontekst med, og det nødvendiggør ind imellem baggrundsforklaringer, idet man ikke kan forudsætte noget sådant bekendt hos læserne. Men en nærliggende fare ved

sådanne baggrundsforklaringer er, at disse tager overhånd og afbryder den klare linje i fremstillingen. Men også den risiko er lykkeligt undgået. Man føler, at man får præcis den baggrundsinformation, der er nødvendig – hverken mere eller mindre. Det gælder f.eks. afsnittet om Schumachers uddannelse, hvor man ud fra en nutidig betragtning vil føle, at det dannelsesideal, der lå til grund for hans uddannelse, og som bestod af udenadslære, stiløvelse og latinsk konversation, måtte være umenneskeligt og knugende. Men, som Olden-Jørgensen skriver, for »de få med intellektuelt overskud til at beherske den kulturarv, de blev bombarderet med, har skolegangens terperi derimod stillet et næsten uendeligt varieret repertoire af udtryk, tanker og billeder til rådighed« (s. 26).

Griffenfelds angivelige bestikkelighed og placering af slægt og venner i centrale og lukrative stillinger er traditionelt faldet mange forskere for brystet, dette gælder især hans oprævning af betydelige »erkendtligheder« ved udnævnelser til statslige embeder. Sebastian Olden-Jørgensen giver på det punkt en mere nuanceret forklaring: Schumacher var borgerligt født og ejede til at begynde med ikke jordegods og anden større formue og havde ej heller – i modsætning til højadelen – et netværk af indflydelsesrige og højtplacerede velyndere. Derfor var det nødvendigt for ham at opræve gebyrer ved embedsbesættelse. Ikke kun for at skaffe penge, men også for at skabe sit eget veludbyggede og vidtforgrene- de netværk af »venner« eller rettere: klienter, der vidste, hvem der var deres patron, og altså hvem de skyldte det embede, de havde. Og det er rigtigt, at hans slægtninge og andre venner (herunder hans elskerinder og disses ægtemænd) blev centralt placeret i dette patron/klient-netværk. Men hvordan skal dette retteligt fortolkes? »I en tid med langsomme kommunikationsmidler og nærmest uendelige muligheder for obstruction var de personlige bånd et uundværligt supplement til de svage bureaukratiske strukturer. Patron-klientforholdene var ikke en snylteragtig udvækst, men selve forudsætningen for så megen effektivitet og koordination, man kunne tillade sig at håbe på« (s. 219). Tidligere har forskerne opfattet den slags som korrupsion og magtmisbrug, den nye mere forstående tolkning er nok ikke uden sammenhæng med, at ordet netværk i 1990'erne er blevet ikke bare et mode-, men tillige et plusord. Tilsvarende bliver hoffet som institution mere forstående og nuanceret bedømt og bliver ikke bare set som en skueplads for snobbisme og nedrige personlige intriger, men som et center for magtudøvelse og -scenestættelse. De magtkampe, der udspillede sig ved hove, var ikke bare personlige modsætninger, men konflikterne afspejlede dybereliggende politiske og sociale konflikter, der rakte langt ud i samfundet.

Udenrigspolitikken har naturligt nok fået tildelt en betydelig plads. Her bliver bl.a. det gottorpske spørgsmål nyvurderet. Med dette sigtes til de områder af Slesvig og Holsten, som hørte under hertugen af Gottorp. Denne var allieret med Danmarks fjender Sverige og sidenhen Rusland, og det danske monarki havde således en indre fjende inden for sine grænser. Det gottorpske spørgsmål udgjorde indtil 1773 et af Danmarks alvorligste sikkerhedspolitiske problemer. Som Sebastian Olden-Jørgensen ser det, var det ikke noget, der lå i kortene, at det måtte komme til konfrontation mellem Danmark og Gottorp. Det var den danske statsledelse, der valgte konfliktkursen, andre optioner forelå. Og ifølge Sebastian Olden-Jørgensen arbejdede Griffenfeld ikke for en franskorienteret udenrigspolitik, men målet var at få Sverige til at opgive sin støtte til Gottorp-hertugen, således at Danmark fik frie hænder over for denne. Til gengæld skulle Danmark holde sig ude af den europæiske storkrig, hvor Sverige og Frankrig kæmpede på samme side. Og Frankrig skulle om fornødent bruges til at lægge pres på Sverige, så det brød med Gottorp. Men som følge af den internationale udvikling kom det til at gå anderledes, Danmark indtrådte i krigen på anti-fransk og anti-svensk side. Griffenfeld vedblev dog at føre »en bredspektret, uofficiel forhandlingspolitik« (s. 253), herunder fortsatte underhandlinger med Frankrig, ved siden af den officielle udenrigspolitik og krigsindsats, og til den ende agerede han »Frank-

rigs postmester«. Dette blev lagt til grund for anklagen mod ham efter hans fald. Men en sådan tvetydig og uklar udenrigspolitik var dog ingenlunde usædvanlig i tiden, og andre i statsledelsen – sandsynligvis endog kongen – var vidende om Griffenfelds postale virksomhed. Fra samme tid stammer Christian 5.s såkaldte Rendsborgbrev af 21. august 1675 til Griffenfeld, hvori denne bebrejdes for sin egenrådighed og sit magtmisbrug. I et afsnit hedder det bl.a.: »Og når jeg siger noget, da hjælp mig udi mine tanker, og før mig ikke tvært imod mine tanker. Bring mig ikke først på én sentiment [opfattelse], og bring mig da også på en anden mening igen« (s. 255). Dette er blevet tolket som et nødråb fra en intellektuel underlegen konge, der følte sig manipuleret og var plaget af mindreværds-komplekser over for sin blændende intelligente rigskansler. Men når Griffenfeld faldt syv måneder senere, skyldtes det ifølge Sebastian Olden-Jørgensen snarere, at han blandede sig i forholdet mellem kongen og hærens ledelse, en indblanding som kongen også klandrede ham for i Rendsborgbrevet. Og hans fald skyldtes ikke hans magtfuldkommenhed og manglende respekt for sin konge, der lå dybtliggende uoverensstemmelser om, hvilken udenrigspolitik der skulle føres, bag. Griffenfeld ønskede en »konjunkturudnyttende neutralitetspolitik«, mens kongen og generalerne holdt på »konfliktøgende revanchisme«. Efter sammenligninger med andre lande i samtidens Europa når Sebastian Olden-Jørgensen frem til, at når »fyrsten skiftede politik, førte det ikke sjældent til, at en eller flere ministre faldt i unåde. Det kan for så vidt sammenlignes med regeringsomdannelse eller ministerrokader i vore dages parlamentariske regimer« (s. 262). Griffenfeld, der nu igen blev Schumacher, blev dømt for forræderi og bestikkelighed, og vist var han skyldig, omend ikke nødvendigvis i disse to anklagepunkter. Hans brøde var derimod det, »der den dag i dag straffes med ubønhørlig konsekvens: at fejlbedømme forholdet til dem, man er politisk afhængig af, hvad enten det er vælgerne, det politiske bagland eller statsministeren. Det er en politisk forbrydelse, der jævnlige fører til ministerrokader og regeringsomdannelse, og selv om det går mindre dramatisk for sig i den vestlige verdens demokratier end i barokkens monarkier, er magtens mekanismer bag toppolitikeres storhed og fald på visse grundlæggende punkter stadig de samme« (s. 276). Det er nok ikke mindst af den grund, at historien om Griffenfeld på mere end 300 års afstand stadigvæk er interessant og vedkommende for nutiden!

Sebastian Olden-Jørgensen har i sin hidtidige forskning indgående beskæftiget sig med perioden, både politisk historie, ånds-, ide- og lærdomshistorie og kulturhistorie (herunder hofkultur) samt med bogen *Poesi og politik. Lejlighedsdigtningen ved enevældens indførelse 1660* fra 1996 bevæget sig i spændingsfeltet mellem historie og litteraturvidenskab, og i Griffenfeld-bogen går alle disse forskningsinteresser smukt op i en højere enhed. En del Griffenfeld-myter bliver aflivet undervejs, herunder at han allerede som (vidunder-)barn skulle have fanget Frederik 3.s opmærksomhed. Selv om den er blevet foreviget af maleren Carl Bloch 1889-90, bliver den ikke mere rigtig af den grund.

De seneste monografier over Griffenfeld er som nævnt af ældre dato: A. D. Jørgensens er fra 1893-94 og Knud Fabricius' fra 1910. Disse bliver ikke bare omtalt i brødtekst og noteapparat, men tillige indgående diskuteret, men de har mærkværdigvis ikke fundet vej til bogens i øvrigt fyldige litteraturliste, som dog rummer andre værker af disse to historikere.

Også i Norge, hvor Griffenfeld/Schumacher tilbragte de sidste 19 år af sit liv, huskes han, og i anledning af 300-året for hans død lod Det kongelige norske videnskabernes Selskab i april 1999 afholde et seminar i Trondheim. De foredrag, der blev holdt ved den lejlighed, foreligger nu i bogform. Knud J. V. Jespersen (professor i historie, Syddansk Universitet, Odense) placerer i artiklen »Peder Griffenfeld i enevældens magtsystem« Schumacher i både international og dansk sammenhæng ved at se på stillingen som førsteminister i forbindelse med fremkomsten af den tidligt moderne statsmagt (jvf. f.eks. kardinal

Richelieu). Det er et aspekt, som Sebastian Olden-Jørgensen også har øje for i sin Griffenfeld-biografi. Knud J. V. Jespersen drager paralleller, både længere tilbage og helt frem til Erik Scavenius. Sebastian Olden-Jørgensen er selvskreven til at medvirke i denne sammenhæng, og det sker med artiklen »Peder Griffenfeld – det retoriske menneske«. Det er det retoriske, der er nøglen til forståelse af Griffenfelds skæbne. Takket være sin retoriske dannelse kom han i kongens tjeneste, og hans retoriske evner fejrede triumfer ved affattelsen af Kongeloven og skabelsen af rangforordning og rammerne for centraladministrationen m.m. samt i forholdet til elskerinderne og andre. Men det var også denne retoriske dannelse, der fik ham til at tro for fuldt og fast på argumentets kraft, og derfor fejlvurderede han »visse realpolitiske faktorerers gennemslagskraft, f.eks. en konge, der retorisk og intellektuelt var ham underlegen, men som godt kunne se, hvornår han blev manipuleret« (s. 42). Men selv som anklaget brugte han retorikken til at forsvare sig, og i kraft af disse processakter kom han til at forme sit eget eftermæle og fik så at sige det sidste ord. Tor Weidling (arkivar ved det norske rigsarkiv) skriver om adel og enevælde i Norge på Griffenfelds tid. Hans artikel handler ikke direkte om Griffenfeld og adskiller sig i øvrigt ved sin social-historiske tilgang fra de andre bidrag. Mere centreret om Griffenfeld er derimod Øystein Rians (historieprofessor i Oslo) artikel om Griffenfeld og hans norske grevskab. Tematisk supplerer den udmærket Sebastian Olden-Jørgensens biografi, men Rian synes i påfaldende grad tilbøjelig til at måle fortiden med nutidens alen; på det punkt adskiller han sig markant fra Sebastian Olden-Jørgensen. Steinar Supphellen (historieprofessor i Trondheim) skildrer Griffenfelds vej til Munkholm, både bogstaveligt og i overført betydning. Han finder den grundlæggende årsag til Griffenfelds fald fra magtens tinder i hans forhold til kongen. Kongen var enevældig og havde krav på Griffenfelds ubetingede respekt og lydighed. Men Griffenfeld var om nogen i stand til at se, at kongen var ham intellektuelt underlegen og havde derfor svært ved at vise majestæten den skyldige respekt og lydighed. Denne forklaring behøver vel ikke direkte at udelukke den foranførte forklaring, som Sebastian Olden-Jørgensen giver, men dennes forklaring er i hvert fald mere nuanceret og perspektivrig, mens Supphellen i højere grad hælder til traditionen. Det sidste bidrag, der er forfattet af Ida Bull (historieprofessor i Trondheim), skildrer Griffenfelds ophold på Munkholm og til sidst i Trondheim by. Kildesituationen her er nærmest fortvivlende, idet de fleste kilder fra de pågældende myndigheder er gået tabt. Til gengæld er mytedannelserne mange og så meget desto vanskeligere at verificere. De kilder, der er bevaret, er ofte af privat proveniens (f.eks. erindringer), og disse er ofte andenhånds og nedskrevet sent i forhold til de begivenheder, de omhandler. Men Ida Bull demonstrerer, at man alligevel ved skarpsindighed og fornøden kritisk sans kan nå langt.

Michael Bregnsbo

Kim Daniel Bjarne Bengtson og Arvid Daniel Nielsen Fremmen: Stenfiskeren og Kaperføreren Christian Danielsen i årene før og under Englandskrigen. En Aalsgaardkrønike 1794-1815. Hellebæk-Aalsgaarde Egnshistoriske Forening, Egnshistoriske Beretninger 29, 1998-1999. 105 s., hft. ISBN 87-87500-14-0.

De to forfattere til denne bog har mange års arkivstudier bag sig. Kim Bengtson er forskningsbibliotekar ved Det Kgl. Bibliotek, og Arvid Nielsen Fremmen er pensionist og genealog. Sammen har de afdækket et lidt upåagtet emne, Nordsjællands stenfiskere, kaperførere og smuglere, men med hovedvægten lagt på deres fælles forfader Christian Danielsen.

I fem dele skildres dennes og andres skæbne med talrige personallistoriske detaljer undervejs. Bogen viser endnu en gang, at lokal- og slægtshistorie er forbundne kar. I bogens

første del fortælles om, hvordan stenfiskeren Christian Danielsen – som den modige mand han var – under Englandskrigene udrustede sin fiskerbåd til søkrig og derpå kastede sig ud i at beskude ikke-napoleonske skibe i årene 1808-1809. I modsætning til sine kampfæller overlevede denne helt utrolige mand ikke krigen.

I bogens anden del er det stenfiskerens ældste datter, Inger Kirstine Danielsen (1801-1879) og hendes efterkommere, der fortælles om. Det er så indgående fortalt, at man må sige, at bogen som helhed sagtens kunne være »konverteret« til en historisk roman. Talrige gange under læsningen glemmes det, at det er fakta, der fortælles om. Forfatterne brænder virkelig for stoffet. De har formået den svære kunst *ikke* at gøre en lokalhistorisk publikation til en endeløs opremsning af historiske fakta i et sprog, der sagtens kan matche Karnovs Lovsamling eller den mest dødssyge turistfolder. Tværtimod vil denne bog endog kunne læses med udbytte af folk, der ikke har snerten af interesse for hverken lokal- eller slægtshistorie. De ville forhåbentlig så få interessen vakt ved at læse denne bog.

John Foss

Tommi Arnold: Balladen om Marie. En biografi om Marie Krøyer. Forlaget Lindhardt og Ringhof, København 1999. 421 s., ill. indb. ISBN 87-595-1149-4. Pris kr. 398,-

Biografien om Marie Krøyer er beretningen om store ambitioner og store følelser, om skuffede forventninger, ensomhed, kærlighed og svigt. Det er en pragtfuld biografi om en kvinde, der synes svag og skrøbelig, men som må have haft en enorm indre styrke til at komme helskindet igennem de mange og til tider barske overraskelser, tilværelsen bød på.

Den unge Marie var særdeles ambitiøs. Hun ville være maler og ville udstille og modtage acceptens blå stempel, hvilket hun gjorde ved sin debut på Charlottenborgs forårsudstilling i 1888. På den tid var der ikke adgang for kvinder på Kunstakademiet, så Marie stod i spidsen for oprettelsen af en malerskole for unge kvinder. Det skulle være malere som P. S. Krøyer, der kom og korrigerede deres arbejder. Marie var på det tidspunkt fascineret af denne store maler, men hun nærrede samtidig også en frygt for ham.

I efteråret 1888 rejste Marie til Paris for at modtage malerundervisning. I foråret 1889 mødte hun og Krøyer tilfældigt hinanden og herefter gik det hurtigt fremad. De forelskede sig, blev forlovet i foråret 1889 og gift i juli samme år.

Måske skulle Marie ikke have giftet sig med Søren – og måske slet ikke med nogen. I de første år efter vielsen forsøgte hun at male, men det blev ikke rigtig til noget. Hendes selvtilid havde aldrig været stor, så det kan have givet hende blokeringer at være gift med en stor maler. Under alle omstændigheder begyndte hun at få hovedpine og blive overordentlig træt, når hun gik i gang med at male. Det gled derfor langsomt ud i sandet. En anden faktor kan have været, at både hun og Søren havde Anna Ancher og Agnes Slott-Møller som forbilleder på kvinder, der ikke havde opgivet at male, selvom de var blevet gift. Anna og Agnes forsøgte dog ikke samtidig at være fuldkomne husmødre. De var kunstnere – det andet kom i anden række. Modsat Marie, der ville være perfekt på alle kanter. Hvad Marie ikke formåede på lærredet, klarede hun i hjemmet. Uanset hvor de boede eller hvor længe de lejede en bolig, sørgede Marie for, at den blev smagfuldt indrettet. Forfatteren mener, at hvis man havde kendt ordet kunsthåndværker dengang, ville det have været den rette titel til fru Krøyer. Rollen som forældre klarede ægteparret ikke særlig godt. De fik en datter, Vibeke, der tilbragte størstedelen af sin barndom i pleje hos nære venner eller slægtninge. I korte perioder var hun dog sammen med familien, inden hun blev sendt væk igen.

Marie havde korte perioder, hvor hun havde det dårligt og derfor måtte på rekreationsrejser enten sydpå eller til Larvik. Søren opholdt sig mestendels i København, som Marie hade-

de. Ergo tilbragte de ikke mange timer sammen. Hvor Marie udadtil var den sarte og skrøbelige, gik Søren for at være stærk og ovenpå. Det var han ikke. Efter en manisk periode slog det klik for ham og han blev indlagt på en sindssygeanstalt i 1900. Marie kunne betro sig til nogle få gode venner, men stod næsten alene med frygten, sorgen og problemerne. Det viste sig, at Søren havde brugt alt, alt for mange penge og havde oparbejdet en kæmpegæld. Og hun havde som kvinde intet at skulle have sagt på det økonomiske område. Det var mandens domæne. De efterfølgende år hang ægteskabet i en meget tynd tråd. Gensynsglæden efter Søren's udskrivelse var kort, da Marie nu frygtede tilbagefald og følgelig holdt skarpt øje med ham. Hun var derfor klar til at blive hovedkulds forelsket, som hun blev det i 1902, da Hugo Emil Alfvén havde besluttet sig for at møde hende. Han havde set et billede, hvor hun havde stået model og måtte se hende i virkeligheden. Det blev skæbnsvangert for Marie – og for hendes og Søren's ægteskab. Søren ville ikke gå med til at bryde hjemmet op, så Hugo måtte komme på besøg i perioder og overnatte i gæstehuset. Det var den perfekte situation for don Juan'en Hugo, der forførte kvinder (og helst gifte kvinder, naturligvis) i ét væk. Marie troede ham, når han sagde, at hun var den eneste – som andre kvinder før hende. I september 1905 var hun højgravid med Hugos barn og alligevel valgte han at forlade hende til fordel for en anden kvinde. Marie stod uden en krone på lommen og anede ikke sine levende råd. Hun og Søren var stadig gift – og Søren efter loven forpligtet til at sørge for sin hustru. Tonni Arnold mener dog, at han betalte for opholdet på fødeklivnikken for at hjælpe og støtte Marie. Han kunne have krævet en hurtig skilsmisse, men undlod, da det i så fald ville betyde anlæggelsen af en retssag – noget hverken han eller Marie ønskede. Marie kunne ikke tilbyde Vibeke stabilitet, så Søren fik forældremyndigheden over datteren.

Da Hugo så sin datter, smeltede han og fik forklaret Marie at hun var den eneste kvinde for ham. Hun troede ham. Mellem Marie og Hugo herskede en fysisk kærlighed. Forfatteren skriver, at ægteparret stort set ikke fungerede uden for sengen. Hugo var en kvindebedårer, der var Marie utro i det uendelige, til hendes store sorg. De flyttede til Sverige, og Maries dage gik med huslige svlsler og især med at passe og forkæle Hugo, når han ikke sendte hende og datteren væk, fordi han skulle koncentrere sig om sine compositioner (og andre kvinder). Hvor Marie i perioder nærmest flygtede fra Søren, blev hun ofte sendt bort af Hugo. Som Krøyer var også Hugo egocentrisk. Også han var en ødeland, men hvor Krøyer havde formået at tjene gode penge, var økonomien til tider ret stram i det Alfvén'ske hjem.

Ægteskabet med Hugo blev en lang kamp med skænderier, fravær, længsel (primært Maries) og kortvarig gensynsglæde. Han behandlede hende som skidt og hun fandt sig i det. Var hun væk hjemmefra, skrev han kun nødtvunget, eller hvis han var jaloux. Dette ægteskab voksede datteren, Margita, op i. Hun var betaget af faderen; hun var hans øjsten, hvorimod forholdet til Marie var noget anstrengt. Begge Maries døtre voldte hende stor sorg. Datteren Vibeke blev indlagt nogle gange efter anfald af den sindssyge, hun havde arvet efter faderen. Derudover slog hun en tid, efter Søren's død, hånden af moderen, men de blev forsonede nogle år senere. Margita forsøgte selvmord da hun i det første ægteskab blev gravid samtidig med, at hun ville skilles, og senere endte hun som narkoman. Sidst i 1920'erne ville Hugo skilles. Han havde mødt en anden, som han (også) havde tilbudt ægteskab. Denne kvinde blev skilt og holdt ved, da hun formåede at pleje Hugo's ego på den måde han havde behov for det. Enden blev en meget lang og blodig skilsmissekamp, der ødelagde meget for både Hugo og Marie.

Forfatteren skriver formidabelt. Let og ubesværet bliver man ført ind i det univers, der omhandler Marie, hendes mænd, børn, venner, for ikke at tale om den *tid* de levede i. Tonni Arnold har gjort brug af en stor mængde kilder og har formået også at tegne et bil-

lede af samtidens syn på kvinder, og deres forhold til karriere, økonomi og huslige sysler. Et eksempel er, at Robert Hirschsprung, der var forelsket i Marie, forventede at hun ville gifte sig med ham, når hun var færdig med sin malergrille. Gifte, kvindelige malere som Anna Ancher og Agnes Slott-Møller må have været et særsyn, da kvinden forventedes at opgive sådanne sysler ved ægteskabets begyndelse og herefter alene koncentrere sig om at skabe hyggelige rammer for den voksende familie. At økonomien var mandens område, er der flere eksempler på i bogen, og man føler Maries frustration over ikke egenhændigt at kunne disponere bedst muligt over pengene under Sørenns lange indlæggelser. At lytte til kvinder gjorde mændene heller ikke. Ved Sørenns første indlæggelse på en privatklinik, måtte Marie stille med to mandlige venner og være temmelig fræk for at få ham flyttet til Sindssygeanstalten i Middelfart. Hun alene havde ikke noget at sige.

Man fornemmer, at forfatteren gerne har villet revidere det billede offentligheden har af Marie, der tidligere er blevet betragtet som en skurk og ravnemor. Der tegnes et overbevisende billede af Marie, Søren Krøyer og Hugo Alfvén og man oplever sider af de to mænd, der ikke har været så offentlige tidligere. Til forfatterens ros må yderligere siges, at hun ikke bare udleverer de to mænd og gør dem til dramaets modbydelige skurke. Hun søger bagom og tegner et billede af mænd med stærke moderbindinger (hvad deres barn-dom har været med til at skabe) og viser samtidig den barske hverdag for alle parterne.

Der er valgt særdeles gode billeder til bogen. Interessant er det at se siden med fire billeder forestillende Maries forældre samt Marie og Søren. Inden man læser billedteksten, tænker man, at det er Marie og Søren som hhv. unge og lidt ældre. Søren ligner Maries far til forveksling, hvilket er tankevækkende.

Enkelte steder i bogen beskriver forfatteren nogle af Sørenns malerier, og her må et hjertesuk være: der måtte gerne have været de billeder med, som beskrives. Men det må vist siges at være den eneste mangel ved bogen.

Stella Borne

Karsten Eskildsen: Carl Nielsen – livet og musikken. Odense Universitetsforlag, Odense 1999. 98 s., rigt ill. indb. ISBN 87-7838-498-2. Pris kr. 98,-

Når man hører navnet Carl Nielsen, tænker man på en mand med succes. Han, der nærmest er synonym med den danske sang og skabte så store opera- og orkesterværker, kan ikke have haft modgang af betydning. Når man har læst bogen, ved man, at det ikke helt var tilfældet.

Bogens opbygning følger Carls Nielsens liv kronologisk. Beretningen om fynboens opvækst i Nr. Lyndelse er let læst. Denne del er primært baseret på Carl Nielsens selvbiografi *Mit fynske forår*, som han skrev i en sen alder. Fra omkring s. 30 bliver bogen interessant og medrivende. Her kan man mærke, at forfatteren (der er cand.mag. i musik og latin) er kommet på hjemmebane. At han er fascineret af musikeren, dirigenten og kunstneren Carl Nielsen samt hans mange forskellige kompositioner, er man ikke i tvivl om.

Han beretter om tilblivelsen af de mange værker. Fortolkningen af samme er så gribende, at man får lyst til at fylde stuen med tonerne fra *Helios*, *Espansiva*, *Maskarade* m.m. Læseren bliver ført ind i musikkens univers. Carl Nielsen søgte det universelle i musikken og havde det motto, at musik er liv. Uden musik er tilværelsen ikke fuldendt. Det betyder dog ikke, at Carl Nielsen kun levede gennem musikken. Han yndede også at ride, rejse, være isoleret på landet og være sammen med sin familie og gode venner. Musikken var »bare« én – for ham særdeles vigtig – måde at udtrykke sig på.

Han var ambitiøs og hårdtarbejdende. I Paris mødte han i 1891 den danske billedhugger Anne Marie Brodersen, som han blev gift med i maj samme år. Karsten Eskildsen kom-

mer også ind på ægteparrets samliv, men det føles perifert i forhold til den musikalske beskrivelse. Anne Marie var dygtig og fortsatte som billedhugger, selv om hun og Carl fik tre børn sammen. Carl Nielsen fandt det i orden, at hustruen fortsatte arbejdet, selv om det ofte medførte hendes fravær i hjemmet. Et fravær Carl fandt hårdt, for perioderne kunne være lange. Det var ikke godt for forholdet, da ægteparret dermed voksede fra hinanden. Anne Marie Carl-Nielsen fulgte Carl Nielsen til Athen i 1903, da han udnyttede det Ancherske rejselæge, som han havde fået året forinden. Her komponerede han *Helios-ouverturen*, og hun kopierede antikke værker, som hun formåede at sælge til europæiske museer. Der var bud efter fru Carl-Nielsen, der i 1909 fik opgaven at lave et nationalt mindesmærke for Kong Christian IX, og i den forbindelse opholdt hun sig i Celle i mange måneder. Carl søgte trøst uden for ægteskabet og fik i 1912 et barn med en ansat på teateret. Selv rejste han faktisk en del rundt i Europa, hvor han opførte sine mange værker.

I perioden fra omkring 1908 til 1914 fik Carl Nielsen en del modgang. Dirigenten for Det Kongelige Teater gik af, og Carl Nielsen overtog ledelsen sammen med Frederik Rung. Her oplevede han nederlag som dirigent og problemer med anmeldere. Helt galt gik det i 1914, hvor Rung døde, og Georg Høeberg blev kunstnerisk leder af operaen. Som følge heraf opsagde Carl Nielsen sin stilling, men fik senere succes som dirigent i Göteborg. Også privat var der problemer. Hustruen kunne klare det uægte barn, men en affære med guvernanten var for tæt på, og i årene fra 1915-1922 boede de hver for sig. Efter en sygdomsperiode i 1922 flyttede parret atter sammen og havde nogle gode år sammen, inden Carl Nielsen døde.

Forfatterens viden om den kunstneriske scene i Danmark på Carl Niensens tid er stor og flettes godt ind i teksten. De valgte billeder er gode, men billedteksterne er en blandet fornøjelse. I første tredjedel er billedteksterne i flere tilfælde enslydende med brødteksten, hvilket er synd, fordi billedtekster bør supplere teksten – ikke gentage den. Fra omkring s. 30 er billedteksterne betydeligt bedre. Her får man informationer om personer og begivenheder, der ikke også er nævnt i brødteksten.

En ting, der savnes i bogen er oplysninger om, hvilke kilder forfatteren refererer til. Det ses enkelte steder, men der er flere passager, hvor læseren kan blive i tvivl om, hvor megen vægt indholdet kan tillægges. Bag i bogen er anført udvalgt litteratur og musikværker samt en tidstavle over Carl Niensens liv. En tavle, der giver det hurtige overblik over karrierens forløb; dog må bemærkes en uoverensstemmelse. På s. 62 kan man læse, at ægteparret i 1916 enedes om at indgive separationsansøgning, og at denne først blev bevilget tre år senere. Af tidstavlen fremgår det, at det først var i 1919, at separationsansøgningen blev indgivet.

Bogen kan primært anbefales den læser, der ønsker at læse om Carls Niensens karriere og beskrivelsen af de mange værker, han komponerede.

Stella Borne

Jacob Christensen: K.K. Steincke. Mennesket og politikeren. En biografi. Redaktion Kristian Hvidt. Christian Ejlers' Forlag, København 1998. 352 s., ill. indb. ISBN 87-7241-797-8. Pris kr. 348,-

I rækken af politiker-biografier, hvor Erik Eriksen har skrevet om Poul Hartling (1990), Niels Finn Christiansen om Hartvig Frisch (1993) og Viggo Sjøqvist om Nils Svenningsen (1995), er vi nu kommet til politologen Jacob Christensens livtag med den politiske biografi. Den biograferede har haft en fremtrædende plads i mellemkrigs-tidens politiske historie, og de fleste har nok hørt om »Steinckes Socialreform«. Som biografien demonstrerer har K. K. Steincke (1880-1963) dog beskæftiget sig med mange andre opgaver end so-

cialreformen, om end han var yderst velbevandret i sociale spørgsmål gennem sit virke som fattiginspektør i Frederiksberg Kommune og redaktør af Sogneraadstidende.

Politisk var hans ståsted den kristne socialisme og troen på individets ansvar for sin egen dannelse og åndelige udvikling. Partipolitisk blev det til medlemskab af Socialdemokratiet, men dogmatisk marxist var han ikke, og det samarbejdende folkestyre var ham kærere end partitaktiske krumspring og beregnende angreb på politiske modstandere. Steincke opfattede sig således aldrig som talsmand for en bestemt fløj eller fraktion inden for sit parti og kom på denne vis til at indtage særstandpunkter flere gange i løbet af sin politiske karriere, hvilket hverken styrkede hans position i parti, blandt ministerkolleger eller i dagspressen. Eksempelvis kom han aldrig til at tilhøre den nære kreds omkring Stauning, og Presseloven af 1939 kom til at koste ham justitsministerposten. I den anledning fundede Harald Tandrup i BT (s. 13): »Hvorledes gik det til, at en mand, der i teorien både er human og frisindet, i praksis virkede reaktionær og despotisk?«

Sidste gang Socialdemokratiet havde brug for Steincke til en ministerpost var i marts 1950, hvor »Edderkoppe-sagen« i dele af det københavnske politi samt afviklingen af retsopgøret med tilhørende avisskriverier gjorde livet surt for justitsminister Busch-Jensen. Steincke var da næsten 70 år, og kun loyalitetserklæringer fra Vilh. Buhl og Kristen Bording overbeviste ham om, at han kunne få den fornødne støtte af de øvrige ministre i regeringen Hedtoft, hvis han afløste Busch-Jensen som justitsminister. Steincke havde været socialminister (1929-35) og justitsminister (1924-26 og 1935-39) før krigen, men var af Stauning blevet bedt om at træde tilbage i september 1939, også på grund af presseskriverier. Det blev mere end antydnet, at »Steincke har et sygt punkt med hensyn til ytringsfriheden« (chefredaktør på Politiken, Niels Hasager), når han beskyldte pressen for at misbruge ytringsfriheden og svælge i smædeskriverier og tåbelige beskyldninger om politikerne. Baggrunden var nu alvorlig nok, idet en ung nazist i foråret 1938 havde skudt på ham, medens han som landets justitsminister stod på Folketingets talerstol. Det var i øvrigt ikke første gang at han var i skudlinjen fra politiske ekstremister: i december 1930 havde en kommunist fra »De arbejdsløses organisation« – inden han blev overmandet – haft held til at affyre et pistolskud mod Steincke fra Folketingets tilhørerloge. Dermed er Steincke den eneste af det danske folkestyres mænd der to gange er blevet udsat for et skudattentat (s. 9). Set på baggrund af lignende begivenheder i 30'ernes Tyskland og de danske kommunisters accept af Kominterns strategi var Steincke af den opfattelse, at den statslige overvågning af sådanne politiske grupperinger måtte forbedres og straffelovens bestemmelser skærpes, hvad angik reglerne for ytringsfrihed. Således skulle det være strafbart at rose eller billige en forbrydelse eller offentliggøre udtalelser, der kunne fremkalde fare for en fremmed magts indblanding i den danske stats anliggender (s. 281). Utvivlsomt var han af den opfattelse, at den politiske debatkultur i 1930'erne begunstigede en antidemokratisk agitation, der kunne medvirke til at undergrave den demokratiske indstilling i den danske befolkning. Steinckes modtræk var klare grænser for ytringsfriheden og en ansvarlig partiledelse i de demokratiske partier, der afstod fra usaglige angreb på politiske modstandere (s. 315).

Jacob Christensens bog får også fat i de mørkere sider af Steincke politiske idéer. Alle rede i begyndelsen af århundredet havde den unge Steincke argumenteret for den opfattelse, at en stor og voksende befolkning ikke udgør et pres på det omgivende fysiske miljø. Tværtimod medfører en sådan udvikling, at produktionen og distributionen af fødevarer bliver mere effektiv. En stadig befolkningstilvækst var efter denne opfattelse en forudsætning for økonomiske fremskridt. I resten af sit forfatterskab holdt Steincke fast ved denne opfattelse (s. 67), og det fik stor betydning for hans holdninger til befolkningspolitik og racespørgsmål. I sine erindringer beretter han således, at han før indgåelsen af sit ægte-

skab, som 27-årig, opsøgte (s. 129) »professor Aug. Wimmer, for at spørge ham, om jeg under hensyn til min slægts biologiske kvalitet, specielt den udbredte tuberkulose, turde gifte mig. Da han hørte, at min forlovede var en gennemsvund pige fra landet, anslog han risikoen for at få åndssvagt eller i øvrigt svært belastet afkom til 2%, hvorefter vi løb risikoen ...«.

Racehygiejne og befolkningspolitik var øjensynligt emner, der lå ham på sinde, både som politiker og privatperson. Som justitsminister fik han således i maj 1938 gennemført en ændring af ægteskabsloven fra 1922, hvorefter Justitsministeriet skulle have mulighed for at forbyde visse grupper af fysisk og psykisk syge at indgå ægteskab. Hvor sindssyge og åndssvage allerede var underlagt begrænsninger blev psykopater, epileptikere med regelmæssige anfald og alkoholikere nu også underlagt begrænsninger. Begrundelsen havde han allerede givet i betænkningen »Fremtidens Forsørgelsesvæsen«, hvor han blandt andet konkluderede (s. 131): »Hvis vi derfor ikke vil risikere den moderne europæiske civilisations gradvise tilbagegang og endelige undergang, må vi ind på en systematisk modvirken af de nævnte uheldige følger af civilisationen og tillige tilstræbe en forædling af racen.«

Jacob Christensens bog når således på sine over 350 sider godt rundt om sit emne og kan med sine noter og henvisninger til benyttet materiale samt personregister og et kortfattet emneregister give et solidt fundament for videre forskning i denne usædvanlige socialdemokrat, der måske nok var mere borgerlig end de fleste, men også følte for de små i samfundet og hele tiden var opmærksom på betydningen af et stabilt demokrati. Måske udviklingen i 30-ernes Danmark kunne have taget en endnu mere foruroligende kurs uden kritiske røster som Steinckes? En politisk biografi som denne sætter i hvert fald mange tanker i gang og viser derved, at genren bestemt har sine stærke sider. Forfatteren fortjener megen ros for indsatsen og det vellykkede resultat. Det forhold, at han ikke kan sætte Steincke på en fast formel i det afsluttende kapitel »Perspektiv: Socialist og individualist« gør nemlig ikke hans talent for den politiske biografi mindre.

Tommy P. Christensen

Margit Mogensen og Niels W. Bruun: Førslvedegnens optegnelser. Optegnelsesbog for degnen Anders Jensen Kier 1667-1693. Landbohistorisk Selskab 1998. 208 s., ill. indb. Pris kr. 168,-. Erhverves hos Dansk Landbrugsmuseum, Gl. Estrup, 8963 Auning.

I Førslv sogn i Øster Flakkebjerg herred på Sydvestsjælland var Anders Jensen degn i slutningen af 1600-tallet. Han har efterladt sig en lille pergamentsindbundet bog på ca. 11 gange 16 centimeter med knap 300 sider i. Han har brugt den som optegnelsesbog; det vil sige, han har i denne bog nedskrevet det, han mente var vigtigt at holde styr på, og det er meget og blandet. Degnen på den tid var jo både skoleholder, kirkesanger og bonde. Der holdes styr på indtægter og tilgodehavender, og der er oversigt over udsæd, høst og høstens anvendelse, afskrift af diverse konge-, bispe- og provstebreve, religiøse sentenser, salmer og bønner, udtog af Ciceros skrifter, latinske talemåder og brevformularer, bønner og bibelcitater, inventarium fra degneboligen, Griffenfeldts dødsdom 1676 og meget andet. Tilsammen kan alt dette – omend fragmentarisk – give et billede af det liv, som degnen Anders Jensen og hans landsbyfæller førte.

For den personalhistorisk og generelt kulturhistorisk interesserede er det vel mest de dagligdags optegnelser, der har interesse, men derudover findes der som nævnt en mængde notater relateret til hans embede som degn og offentlig person.

Man ved ikke, hvor han blev født og hvor han døde, men vi præsenteres for hans liv, fra han i 1667 blev gift og tiltrådte som degn i Førslv, og vi ved fra andre kilder, at hans kone

døde barnløs i 1701, og at han i 1702 blev afsat fra embedet som degn, efter at han var blevet kendt skyldig i at have stået i forhold til sin tjenestepige, Johanne Pedersdatter, mens hans kone endnu levede.

I begyndelsen var han en meget driftig mand, der drev sit landbrug godt, drev handel, lånte penge ud og udbyggede degneboligen gang på gang. Der er efterretninger om, at der blev spundet, vævet, syet, slagtet, kærnet, brygget øl og fremstillet brændevin i degneboligen. Vi hører om tjenestefolkene, der fik deres løn i naturalier, og vi hører om køb og salg af kreaturer, kalkuner, kakkellovne og korn. I slutningen af perioden noteres der ikke så meget. Det kan være, fordi han ikke var så driftig mere, at der ikke var så meget at notere ned, men der kan naturligvis også være noteret i bøger, som vi ikke kender til. Alt dette kan vi læse om fra et tidspunkt, hvor der næppe kendes andre bondedagbøger fra denne del af landet, hvilket giver bogen en ekstra værdi. Nok har han ikke været en typisk fæstebonde – sådan en har vel på det tidspunkt sjældent kunnet skrive – men samtidig kan man se, at han har haft mange kontakter langt ned i landbosamfundet, så måske har forskellen ikke været så stor endda. I alle tilfælde vidner optegnelserne om en økonomisk subkultur, som ikke fremgår af love og forordninger.

Det er måske næppe en bog, man læser fra ende til anden, men den er ganske interessant at læse i, og den har en meget omfattende og instruktiv indledning, skrevet med erfaring af Margit Mogensen. For den fagligt interesserede er det en meget nyttig transskription af en ellers vanskeligt tilgængelig kilde, skrevet, som den er, med en gnidret skrift på en blanding af dansk, tysk og latin. Samarbejdet mellem filologen Niels W. Bruun og historikeren Margit Mogensen har på en forbilledlig måde tilgængeliggjort denne over 300 år gamle kilde til livet i en sjællandsk landsby i den tidlige enevælde. Der er et nyttigt personregister og et stedregister, men mangler desværre et sagregister. Til gengæld er der et nyttigt afsnit med ordforklaringer.

Alt i alt en bog, der følger sig smukt ind i rækken af de bøger, som giver os den baggrundsviden, der er nødvendig, når den tidlige landbohistorie skal levendegøres med rigtige mennesker.

Poul Steen

J. P. E. Hartmann og hans kreds. En komponistfamilies breve 1780-1900. Udgivet med indledning og noter af Inger Sørensen. Bd. 1-3. Det Kongelige Bibliotek, Museum Tusulanums forlag (Danish Humanist Texts and Studies, volume 17) 1999. 1832 s., ill. indb. ISBN 87-7289-5152 og ISSN 0105-8746. Pris kr. 650,-

Da jeg første gang åbnede dette bogværk efter at have hørt titlen *J. P. E. Hartmann og hans kreds*, blev jeg skuffet: Det var jo kun en brevsamling. Breve, som ikke kom mig ved.

Da jeg havde siddet lidt med værket, som også viste sig langt mere omfattende, end jeg havde ventet – næsten 2000 sider – blev jeg dog grebet af stoffet. Og siden har jeg formelig læst de tre bind side efter side, selv om det næppe er den måde, man normalt benytter brevsamlinger. Det har været spændende! Lidt efter lidt synes man at lære personerne i Hartmann-familien og deres venner at kende og følger spændt med i de forskellige udviklinger. Hovedpersonen er juristen, komponisten og organisten J. P. E. Hartmann (1805-1900), som ikke blot havde betydning som komponist, men i det hele taget i det danske kulturliv, hvilket bl.a. ses af hvilke mennesker han korresponderede med og på hvilken måde.

De første 48 sider er en indledning, hvor kildematerialet kort gennemgås og Hartmann-familiens centrale medlemmer kort biograferes. Dette er rimeligt, da mange af brevene er fra og til personer i denne familiekreds. De sidste 6 sider indeholder en fortegnelse over

de af familien Hartmanns værker, som er nævnt i brevene, og de forudgående 73 sider indeholder et annoteret personregister til brevene. Disse 73 sider skulle næsten have været i et hæfte for sig, for man har ofte brug for det for at placere omtalte personer.

De vigtigste af familiens medlemmer er nævnt i det følgende. Farfaderen er Johann Hartmann (1726-93), komponist og koncertmester i Det Kongelige Kapel. Faderen er August Wilhelm Hartmann (1775-1850), Kgl. kapelmusikus, senere organist ved Garnisons Kirke, gift med Christiane Wittendorff. Farbroderen er Johan Ernst Hartmann (1770-1844), kantor ved Roskilde Domkirke, gift med Ebbine Fredriche Bruun. Men hovedpersonen er J. P. E. Hartmann (1805-1900), der allerede som 21-årig overtog faderens organistembede i Garnisons Kirke. Sideløbende tog han juridisk embedseksamen og var 1829-1870 sekretær i borgervæbningens indrulleringskommission og derudover siden 1827 lærer ved Konservatoriet. J. P. E. Hartmanns økonomi var god i modsætning til faderens og farfaderens. Medvirkende har det afgjort været, at hans første kone, Emma (1807-1851), var datter af en af Københavns rigeste mænd, storkøbmanden Johann Friedrich Zinn. Hans anden kone, Thora (1807-1889) var født Jacobsen og havde været nær veninde med den første kone Emma og efter dennes ægteskab også med Hartmann. De seks børn af første ægteskab var Sophie (1831-55), gift med dirigenten og komponisten, Niels W. Gade. Emil (1836-98), dirigent og komponist, gift med Bolette Puggaard. Carl (1837-1901) billedhugger og kunstanmelder, gift med Thyra Dannebod Boisen. Clara (1839-1925), gift med pianisten og komponisten August Winding. Emma (1841-1914), gift med pastor Frants Wedel. Frederik August (Frits) (1843-1908), overretssagfører, gift med Alice de Dompierre de Jonquières. Der var ingen børn i J. P. E. Hartmanns andet ægteskab.

Brevsamlingen bliver interessant i en større kreds, fordi man her også finder breve til og fra den store vennekreds samt mange af de personer, som specielt J. P. E. Hartmann havde med at gøre, dels via sine embeder, dels forretningsmæssigt. Mange af forretnings- og embedsforbindelserne kan tydeligvis også regnes til vennekredsen. Men hvem er så disse personer? Som omfanget af det 73 sider store navnerregister antyder, kan kun en brøkdæl nævnes her. Det er personer som den nære ven og jævnaldrende H. C. Andersen, det er også Adam Oehlenschläger, Mendelssohn, Louis Spohr, Chr. Hostrup, J. L. Heiberg, Franz Liszt, Anton Svendsen, A. P. Berggreen, Bourmonville, Carl Ploug, Robert Henriques, Chr. Richardt, Carl Philipsen, Angul Hammerich, Nicolai Bøgh, Edvard Grieg, orgelbyggerne Martussen og Reuter og mange andre.

Man kan bruge en sådan brevsamling som kildesamling ved at benytte personregisteret til at finde et eller flere breve som en given person har skrevet, modtaget eller er omtalt i. Men man kan også ved læsning af flere breve lære de gennemgående brevskrivere at kende. For eksempel lærer man efterhånden J. P. E. Hartmann at kende som en diplomatisk forhandler, en helt igennem venlig mand, mens sønnen Emil hurtigt afslører sig som en person, der ikke er nem at omgås og ofte føler sig misforstået.

Naturligvis bærer brevene også præg af den tid, de er skrevet i, som da farbroderen, der er kantor i Roskilde, den 29. oktober 1835 skriver til J. P. E. Hartmann, som skal hjælpe ham med nogle musikere og sangere fra København til en kirkekoncert i Roskilde. Der var på det tidspunkt – før jernbanen mellem Roskilde og København – anderledes problemer (og omkostninger) med at komme fra København til Roskilde. Efter en længere beskrivelse af, hvem der kan spille hvilke instrumenter og hvad der er nødvendigt til koncerten, slutter han: »Hvad der er det værste ved den heele Commerce er Befordringen frem og tilbage til Kiøbenhavn, thi 14 Mennesker kan da ikke rummes paa 2 Vogne ... altsaa 3 Vogne Tour og Retour, er 24 a 28 Rbdl. Men jeg faar vel Postmesteren her til at lade mig beholde samme Vogne ... til Retour.«

Ellers er der mange af den slags små breve – billetter kaldte man dem vel – som i dag er

afløst af telefonen: »Kan vi regne med at se Dig til Middag i Aften?« Dels var postvæsenet i København med tre daglige ombæringelser dengang forberedt på den slags, dels har Hartmann nok også brugt sin tjener som bud, for en sådan havde han også.

Der en naturligvis en hel del for dem, der især interesserer sig for musikhistorie. Der er jo en del korrespondance med komponister og musikforlag i ind- og udland, men også almindelig kulturhistorisk interesserede kan finde perler her i de breve, der i 1860'erne sendtes til J. P. E. Hartmanns billedhuggersøn Carl, der da opholdt sig i Rom. I disse breve fortælles stort og småt fra dagligdagen i København. F.eks. gives 3. december 1864 en udførlig beretning om Emil Hartmanns brvllup med Bolette Puggaard, og også mere dagligdags ting berøres i den slags breve, hvor venner og familie skal have besked hjemmefra, om hvordan det står til.

Alt i alt har det været et behageligt bekendtskab, som vil blive brugt flittigt til opslag for alt hvad der vedrører den københavnske kulturelite i midten og slutningen af 1800-tallet. Og nu glæder jeg mig til at stifte bekendtskab med samme forfatters konkluderende Hartmann-biografi, baseret på forarbejdet med disse breve.

Poul Steen

Begejstring – Tvivl – Skuffelse. Af løjtnant Storchs privatkorrespondance under krigen i 1864. Udgivet af Anders Glavind. Odense Universitetsforlag 1999. 99 s. Pris kr. 98.-

Med denne samling breve, som begynder 16. december 1863 og slutter 8. august 1864, er der givet et godt bidrag til forståelsen af, hvordan en begejstret og idealistisk ung dansk reserveofficer oplevede krigen 1864, og dermed hvordan følelserne udviklede sig hos en stor del af den danske befolkning. Sådanne autentiske kilder kan langt bedre formidle forståelsen end nok så mange udvidelser af fortællehuset og historiecentret på Dybbøl Banke. Omslaget fra begejstring over tvivl til skuffelse kommer tydeligt frem i brevene, og ikke mindst de hårde strabadser i forbindelse med tilbagetoget fra Dannevirke og belejringen af Dybbøl var med til at dæmpe den i begyndelsen overstrømmende krigsbegejstring og overvurdering af den danske hærs muligheder, som den nationalliberale københavnske bevægelse havde haft held til at præge befolkningen med. I et brev fra Als den 8. april 1864 hedder det således:

»Disse Dage paa Skandserne i Dybbøl ere ikke alene uhyggelige ved den voldsomme Ild fra Fjenden, som hvert Minut truer med Døden, men man faaer kun Smørrebrød at spise og Øl eller Brændevin at drikke. Det er jo ikke muligt at faae Noget Kogt ikke engang en varm Drik. – Resultatet for mig blev derfor efter den sidste Skandsetour ... [at] jeg lider baade af Mavesmerter, Diarrhoea, Hovedpine, Nerveusitet o.s.v. kort sagt Alt, hvad man kan vente at faae efter slige Toure ... Det er let for dem ovre i Kjøbenhavn at tale om Udholdenhed, men hvor længe skal den vare ? Slige stortalende Individder ønsker jeg blot en Dag i Dybbølskandserne, og jeg er overbevist om, at de vil forandre deres Mening.«

Mange prægnante oplevelser og meninger kommer til orde i brevene, således da den unge officer nægter at tro på ordren om tilbagetrækningen fra Dannevirke og endnu på det tidspunkt nærer tillid til det danske militærs muligheder og har bevaret håbet om international indgriben. Interessant er det også at læse om, at en del af tropperne faktisk foretog tilbagetoget til Flensborg med jernbanen. Selv kæmper han på skanse 1 ved Dybbøl, bliver taget til fange og sendt til Graudenz ved Weichsel-floden. Skildringen af den overmåde humane behandling af krigsfangerne og de preussiske officerers gentleman-optræden overfor de danske officerer er interessant læsning, ligesom skildringen af befolkningens holdning til krigsfangerne. Vi har ikke for mange skildringer af dette efterspil, og skildringen her af officerernes vilkår supplerer godt skildringen af underofficerernes og de menige

fangers, også undertiden ganske lempelige betingelser, som vi for eksempel har den i våbenmester Lars Jensen Ipsens erindringer fra Østrig i *Sønderjysk Månedsskrift* 1964.

Udgaven er forsynet med en kort og tilforladelig indledning om krigen, gode illustrationer, hvoraf mange ikke har været set før, samt naturligvis en redegørelse for brevskriveren Mathias Vilhelm Samuel Storch født 21. juli 1837 i Køng på Fyn som søn af sognepræst Christian Storch og hustru Karen Mathilde f. Gøtzsche. Han blev cand. polyt. 1862 og samme år sekondløjtnant i artilleriets krigsreserve. Han blev efter hjemkomsten ansat ved Steins kemiske laboratorium i København og senere ved Veterinær- og Landbohøjskolen, hvor han blev professor i 1892. Hans biografi findes i samtlige udgaver af *Dansk biografisk Leksikon*, men de her udgivne breve føjer nyt til kendskabet til hans personlighed. Brevene, som alle er til familiemedlemmer især forældrene, er blevet fundet hos hans yngste datter, pensioneret overlærer Ellen Christine Storch, som døde i 1987, og findes nu hos dennes nevø, provisor Ove Storch i Esbjerg. Denne har overladt dem til udgiveren Anders Glavind, der gennem sin hustru Kirsten Storch Glavind har forbindelse til familien Storch. Som så mange andre udgivelser er denne prisværdigt understøttet af Velux Fonden af 1981.

Hans H Worsøe

Jørgen Kreutzman: Når retsind fører ordet: Mathias Mygind – En sønderjyde i 1. verdenskrig. Dokumentarroman fra Østfronten baseret på breve og dagbøger. Odense Universitetsforlag (Odense University Studies in History and Social Sciences, vol. 223), 1999. 274 s., ill., indb. ISBN 87-7838-445-1. Pris kr. 250,-

Rækken af udgivelser om dansksindede sønderjyder, der kæmpede i 1. verdenskrig på tysk side forøges stadig; så sent som i *Personalthistorisk Tidsskrift* 99:1 (s. 141ff.) bragtes en dobbelt-anmeldelse af to udgivelser om samme emne, og denne gang drejer det sig om en udgivelse af feltpostbreve og dagbogsoptegnelser fra den dansksindede Mathias Mygind (MM), som indtil genindkaldelsen i 1914 var gårdejer ved Øster Linnet nær Haderslev. Udgivelsen er besørget af journalist Jørgen Kreutzmann, som af MMs efterkommere blev betroet dette materiale, og nu ifølge forordet atter er i familiens varetægt. Til sin tid vil det blive afleveret til Landsarkivet i Aabenraa.

MM blev som 38-årig genindkaldt i sommeren 1914 og tilbragte nogle måneder i forskellige garnisonsbyer i Slesvig; i november 1914 blev hans enhed sendt til Østfronten, nærmere betegnet til Darkehmen i Østpreussen. Slaget ved Tannenberg og det første Masuren-slag var på dette tidspunkt overstået, og de følgende uger deltog MM i stillingskrigen i dette afsnit af Østfronten. I februar 1915 blev MMs enhed forflyttet sydpå til Johannisburg nær grænsen til Polen. Her deltog han i vinterslaget i Masuren og i den efterfølgende stillingskrig, afbrudt af en orlov i april 1915 for i sommeren 1915 at deltage i den tyske fremrykning videre østpå og i kampene ved Grodno. Den 10. september 1915 faldt han under kampene her.

Under hele sin tid på Østfronten var MM en overordentlig flittig brevskriver (de enkelte breve var op til fire sider lange) til hustruen i Øster Linnet, og i tilgift nåede han at skrive tre dagbøger om sine oplevelser og tanker. Hertil kom et antal feltpostkort, affattet på tysk. Hans breve til hustruen er præget af en betydelig detaljeringsgrad og åbenhjertighed, kombineret med menneskelig opmærksomhed og medfølelse i iagttagelserne af forholdene omkring ham – ikke kun i skyttegravene, men også af det daglige liv hos den østpreussiske og senere den polske befolkning, som han fik indblik i. Som kildemateriale til de tanker, som dansksindede sønderjyder gjorde sig under deres påtvungne krigstjeneste for et regime, der ikke var deres, må MMs optegnelser vurderes højt. Man kan kun være

enig med udgiveren, når han i forordet fremhæver MMs menneskelighed og retsindige holdning.

Som anført er bogen udkommet som et bind i serien *Odense University Studies in History and Social Sciences*, hvilket giver forventninger om et vist videnskabeligt niveau. Det må imidlertid erkendes, at her bliver læseren nok skuffet: på områder, som er essentielle for videnskabelige udgivelser, lever denne bog desværre ikke op til standarden. Dette gælder i første række selve redigeringen af MMs optegnelser. Udgiveren anfører, at have rettet »fejlskrevne ord, meningsforstyrrende kommasætning, ordombytning og lignende«, ting som MM ifølge Kreuzmann »sikkert selv ville have foretaget, hvis han havde haft fred og ro til at skrive og læse det skrevne igennem«. Der er således tale om et redigeringsarbejde, som baserer sig på skøn og ikke om et egentligt videnskabeligt udgivelsesarbejde. Det kommer blandt andet frem i spørgsmålet om den korrekte gengivelse af stednavne; selv for en læser med en vis viden om området, er det svært at placere lokaliteter som f.eks. Kanopkobjili (s. 140), Konapkiabialistock (s. 150) og Now Dwo (s. 249). Endelig er der et andet forhold, nemlig de afsnit som forbinder brevene og optegnelserne. De er holdt i en ren fiktiv form (i hvert tilfælde dog tydeligt angivet), skrevet på baggrund af Kreuzmanns »kendskab til familien, hans hjemegn, Sønderjyllands og 1. Verdenskrigs historie«. Bogen bliver da også af forlaget lanceret som en »dokumentar-roman«. Bogens litteraturliste udgør en halv side og omfatter hvad angår krigsforløbet artikler fra *Salmonsens Konversationsleksikon*, 2. udgave, fra årene 1925 og 1928 og et par monografier. På denne baggrund kan det ikke undre, at realkommentarer (f.eks. noterne 13 og 14 på s. 266) og den ledsagende fiktionstekst er således affattet, at læseren kun i et meget generelt omfang får oplysninger om, hvilke militære forløb MM deltog i. Når man betænker, at der siden 1920-erne er udkommet adskillige monografier om østfronten under 1. verdenskrig, må det beklages, at udgiveren ikke har tilbragt nogle dage med studier af disse på det Kgl. Garnisonsbibliotek i Kastellet, eller på anden vis orienteret sig i relevant, nyere faglitteratur. Dette ville med stor sandsynlighed have givet bonus i form af et mere gennemarbejdet noteapparat og en bedre ledsagetekst. Bogen er forsynet med adskillige gode fotos – både fra Østfronten, men også fra Slesvig samt et efterskrift om MMs bisættelse i Danmark og om, hvad der blev af hans familie efter 1915.

Peter Hertel Rasmussen

Udvalg af bøger, årsskrifter m.m. modtaget i 1998/99

- Johannes Elgvig: Historikerne og statsmændene. Christian D.F. Reventlow i moderne historieforskning.* Solum Forlag, Oslo 1997. 108 s., hft. ISBN 82-560-1103-3.
- Mette Guldberg: Jydepotter fra Varde-egnen. Produktion og handel ca. 1650-1850.* Landbohistorisk Selskab, Gl. Estrup 1999. 297 s., ill. hft. ISBN 87-7526-151-0. Pris kr. 168,-
- Bert Kelm: Rømø – et vesterhavspræget samfund. Bind I: Erhverv og boliger.* Skrifter udgivet af Historisk Samfund for Sønderjylland, nr. 78. Historisk Samfund for Sønderjylland, Aabenraa 1999. 286 s., ill. indb. ISBN 87-7406-053-8. Pris kr. 268,- (medl. 198,-)
- Gerret Schlaber: Flensborg mellem helstat og kejsertid. Fotos i Dansk Centralbibliotek for Sydsvensig.* Redaktion Lars N. Henningsen. Flensburg zwischen Gesamtstaat und Gründerzeit. Fotos aus der Sammlung der Dänischen Zentralbibliothek in Flensburg. Udgivet af Studiefællesskabet ved Dansk Centralbibliotek for Sydsvensig, nr. 42. Flensburg 1999. 144 s., rigt ill. indb. ISBN 87-89178-39-4. Pris kr. 128,- (DM 32,-). Bogen er i kommission hos Padborg Bog & Idé, Nørregade 16, 6330 Padborg. Tlf. 7467 3108, fax 7467 5716
- Byhornet. 28. årgang.* Redaktion Jørgen O. Bjerregaard, nr. 1-4. Udgivet af Ballerup Historiske Forening, Ballerup Egnsmuseum, Pederstrupvej 51-53, 2750 Ballerup. ISSN 0105-6433.
- Fund og Forskning. Bind 38, 1999.* Redaktion John T. Lauridsen og Stig T. Rasmussen. Udgivet af Det Kongelige Bibliotek, København 1999. 371 s., ill. hft. ISBN 87-7023-706-9. Pris kr. 350,- (250,- i abonnement)
- SAXO. Kulturhistorisk Årsbok för Skåneland 1998. 14. årg.* Monitor Förlaget, Graagården i Vä, S-291 65 Kristianstad. 160 s., ill. hft. ISSN 0282-2245.
- Arbejderbevægelsens Bibliotek og Arkiv. Årsberetning 1997.* ABA, København 1998. 52 s., ill. hft. ISSN 0900-2723. ABA, Nørrebrogade 66D, 2200 N. Tlf. 3536 1522, fax 3536 3222.
- Nationalmuseets Arbejdsmark 1999.* Udgivet af Nationalmuseet og Museumsklubben Nationalmuseets Venner, København 1999. 188 s., ill. i s/h og f. indb. ISBN 87-7468-405-1. Pris: 258,- (tilsendes klubbens medlemmer u.b.)
- Statens Arkiver. Årsberetning 1998.* 18 s. hft. Udsendt af Statens Arkiver, Rigsdagsgården 9, 1218 København K.
- Søllerødbogen 1999.* Udgivet af Historisk-topografisk Selskab for Søllerød Kommune i samarbejde med Søllerød Museum, 1999. 215 s., ill. hft. ISBN 87-87113-61-7. Pris kr. 225,- (medl. 175,-)

Tillæg til Slægten – Forum for Slægtshistorie:

- Slægtsforskning – din Danmarkshistorie. 4. rev. og udv. udg. ved Birgit Øskov og Anton Blaabjerg, 1997, 12 s. hft.
- Sognefoged, lægdsmand og dannebrogsmænd. Ved Birgit Øskov og Anton Blaabjerg, 2. udg. 1997, 24 s. hft.
- Slægtsforskere: Lad os stå vagt og værne! 2. udg. 1998 af Anton Blaabjerg og Birgit Øskov, 56 s. hft.
- Sogn, herred – kirkebøgerne på Statens Arkiver. 3. udg. 1998 ved Birgit Øskov, Ole Bech Knudsen og Anton Blaabjerg, 68 s. hft.
- Slægtsforskere: Lad os hige og søge i bøgerne. 4. udv. udg. 1998.

Vejledning til manuskriptforfattere

Manuskriptet afleveres på diskette eller e-mail sammen med en tilhørende udskrift. Samtidig oplyses det, hvilket tekstbehandlingssystem der er anvendt og i hvilken version (f.eks. Word 97 eller WordPerfect 5.1). Manuskriptet bør ikke – uden særlig aftale med redaktionen – overstige 15 sider á 3.000 typeenheder.

Benyt normal linieafstand ($1\frac{1}{2}$ linie) samt bred margin. Teksten skrives uden orddeling, med fast forkant og så få koder som muligt. Ord, der ønskes fremhævet, skrives med kursiv. Håndskrevne rettelser bør ikke forekomme.

Artikeloverskriften skrives med stor, fed skrift. Afsnitoverskrifter skrives med normal (12 punkt) fed skrift. Under artikeloverskriften placeres forfatternavnet, skrevet med kursiv.

Efter forfatternavnet skrives en manchete i kursiv på 4-8 linier, der angiver artiklens formål og/eller hovedresultater.

Noter skrives som slutnoter med samme skrifttype som brødteksten. Notenummereringen skrives med arabertal.

Fremmedsprogede citater bør almindeligvis oversættes til dansk, ligesom fagudtryk og begreber, der ikke umiddelbart kan forudsættes bekendte, skal forklares i en note. Bog- og tidsskrifttitler skal skrives med kursiv.

Forfatteroplysninger (navn, fødselsår, stilling, ansættelsessted eller privatadresse samt tidligere relevante publikationer) skrives nederst på artiklens sidste side eller i en særlig fil.

Da redaktionen tilstræber at gøre tidsskriftet så levende som muligt, bør artiklen ledsages af mindst én illustration for hver fem tryksider. De tilhørende billedtekster anbringes i en særlig fil. Husk at anføre, hvilken billedtekst der hører til hvilken illustration.

Redaktionen modtager gerne scannede billeder på diskette, men disse skal anbringes i særlige filer.

Eventuelle udgifter i forbindelse med anskaffelse af illustrationsmateriale kan efter aftale refunderes af tidsskriftet.

Redaktionen forbeholder sig ret til at gennemføre ændringer i teksten. Sådanne ændringer vil dog blive forelagt forfatteren til udtalelse.

Når manuskriptet er godkendt, og der foreligger korrektur, kan forslag til rettelser – herunder udvidelse af tekst eller noter – ikke påregnes at blive fulgt af redaktionen.

Forfattere af artikler får tilsendt ti gratis eksemplarer af det pågæl-

dende hæfte. Forfattere af småstykker modtager fem gratis eksemplarer. Anmeldere af bøger modtager ét eksemplar.

Vejledning i udarbejdelse af anmeldelser kan rekvireres af anmelderredaktøren: Tommy P. Christensen, Bulgariensgade 5 st., 2300 København S.

Sebastian Olden-Jørgensen: Kun navnet er tilbage – en biografi om Peter Griffenfeld. + Griffenfeld – 300 år efter. Rapport fra et seminar i Trondheim 16-17 april 1999. (<i>Michael Børgensbo</i>)	101
Kim D.B. Bengtson og Arvid D. Nielsen Fremmen: Stenfiskeren og Kaperføreren Christian Danielsen i årene før og under Englandskrigene. En Aalgaardkrønike 1794-1815. (<i>John Foss</i>)	104
Tonni Arnold: Balladen om Marie. En biografi om Marie Krøyer. (<i>Stella Borne</i>)	105
Karsten Eskildsen: Carl Nielsen – livet og musikken. (<i>Stella Borne</i>)	107
Jacob Christensen: K.K. Steincke. Mennesket og politikeren. En biografi. (<i>Tommy P. Christensen</i>)	108
Margit Mogensén og Niels W. Bruun: Førstevdegnens optegnelser. Optegnelsesbog for degnen Anders Jensen Kier 1667-1693. (<i>Poul Steen</i>)	110
J.P.E. Hartmann og hans kreds. En komponistfamilies breve 1780-1900. Udgivet med indledning og noter af Inger Sørensen. (<i>Poul Steen</i>)	111
Glavind, Anders (udg.): Begejstring – Tvivl – Skuffelse. Af løjtnant Storchs privatkorrespondance under krigen i 1864. (<i>Hans H Worsøe</i>)	113
Jørgen Kreutzmann: Når retsind fører ordet. Mathias Mygind. En sonderjyde i 1. verdenskrig. (<i>Peter Hertel Rasmussen</i>)	114
<i>Udvalg af bøger, årsskrifter m.m. modtaget i 1998/99</i>	116
<i>Vejledning til manuskriptforfattere</i>	117

SAMFUNDET FOR DANSK GENEALOGI OG PERSONALHISTORIE

Bestyrelsen pr. 1. maj 1999:

Finn Andersen (formand), Grysgårdsvej 2, 2400 København NV.

Nils G. Bartholdy, Dalgas Boulevard 63, 2. th., 2000 F.

Tommy P. Christensen, Bulgariensgade 5, st. 2300 København S.

Ida Dybdal, Østerbrogade 44, 3. th., 2100 København Ø.

Birgit Flemming Larsen (kasserer), Klostermarken 13, 9000 Aalborg.

Jørgen Mikkelsen, Valborg Allé 11, 3. t.v., 2500 Valby.

Elsebeth Paikin, Kildevænget 37, 2100 København Ø.

Jørgen Papsøe, Troldager 8, 2950 Vedbæk.

Knud Prange (næstformand), Degnemose Allé 26, 2700 Brønshøj.

Poul Steen (sekretær), Grønnevej 23, 2830 Virum.

Hans H. Worsøe, Tækkerløkke 34 A, 6200 Aabenraa.

Samfundets website: <http://www.genealogi.dk>

Brug indlagte bestillingskort til Samfundets publikationer. Alle priser er incl. moms.

Abonnement på *Hvem forsker Hvad* kan bestilles ved henvendelse til:

Odense Universitetsforlag, Campusvej 55, 5230 Odense M, tlf: 66 15 79 99,

fax: 66 15 81 26, e-mail: press@forlag.ou.dk, website: <http://www.ou.dk/press>

Personalhistorisk Tidsskrift

udgives af *Samfundet for dansk genealogi og Personalhistorie*, hvis formand er Finn Andersen, Grysgårdsvej 2, 2400 København NV. Tidsskriftet redigeres af Samfundets skriftudvalg ved redaktørerne, Jørgen Mikkelsen, Nynne Helge og Anne Dorthe Suderbo.

Abonnement kan kun tegnes ved indmeldelse. Foreninger og biblioteker kan optages som medlemmer. Indmeldelse sker ved henvendelse til kassereren, Birgit Flemming Larsen, Klostermarken 13, 9000 Aalborg. Medlemskontingent udgør for 2000: 175 kr.

Redaktionens adresse: Jørgen Mikkelsen, Landsarkivet for Sjælland m.m., Jagtvej 10, 2200 København N. E-mail: jm@lak.sa.dk.

Udgivet med støtte af Kulturministeriets bevilling til almenkulturelle tidsskrifter, Undervisningsministeriets tipsmidler og Alfred Goods Fond.

Personalhistorisk Tidsskrift er medlem af Foreningen af danske Kultur-tidsskrifter.

Sats og tryk: Special-Trykkeriet Viborg a/s. Trykt på papir, der opfylder de i ISO 9706:1994 fastsatte krav til langtidsholdbart papir.

ISSN 0300-3655

DIS-Danmark

